

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**SUUDİ ARABİSTAN'DAKİ PETROL GELİRLERİNİN
SOSYAL YAPIYA OLAN ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Özge KOYUN

İstanbul 2006

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**SUUDİ ARABİSTAN'DAKİ PETROL GELİRLERİNİN
SOSYAL YAPIYA OLAN ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Özge KOYUN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Şebnem Gülfidan

İstanbul 2006

ÖNSÖZ

Petrol gelirlerinin sosyal yapıya olan etkisi konusunda çalışmaya, yüksek lisansımın ders aşamasında Ortadoğu Sosyolojisi dersinde okuduğum kitap ve makaleler doğrultusunda karar verdim. Suudi Arabistan'ı bu konunun örneği olarak seçmekteki nedenim ise bu ülkenin, Ortadoğu'nun petrol rezervleri açısından en zengin ülkesi olması ve dolayısıyla petrolden sağlanan gelirlerin sosyal yapıdaki değişime olan etkisinin en fazla olması gereken ülke olduğuydu.

Bu çalışmayı yaparken en fazla kaynak sağladığım kütüphaneler arasında Boğaziçi, Koç, Sabancı Üniversitesi kütüphaneleri ve İslam Araştırmaları Merkezi bulunmaktadır.

Bu çalışmayı gerçekleştirmemde hiçbir yardımdan kaçınmayan ve yüksek lisans öğrenimim boyunca bana her türlü desteği sağlamış olan değerli hocam Şebnem Gülfidan'a teşekkür ve saygılarımı sunarım. Ayrıca tüm yüksek lisans arkadaşlarıma, aileme ve son olarak hayatım boyunca benimle birlikte olacak olan Özgür'e, bana verdikleri destekten ve yanımda olduklarından dolayı çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
Kısaltmalar.....	vi
Tablo ve Grafikler.....	vii
Giriş.....	1
1. Konuyla İlgili Kavram ve Teoriler.....	5
1.1. Toplumsal Yapı.....	5
1.2. Toplumsal Sınıf.....	10
1.3. Toplumsal Değişme.....	14
2. Suudi Arabistan’da Devlet Oluşumu ve Sosyo-politik Yapı.....	19
2.1. Devletin Oluşturulma Dönemi.....	19
2.2. Yönetim ve Sosyo-politik Yapı.....	23
3. Suudi Arabistan’da Ekonomi.....	27
3.1. Suudi Ekonomik Yapısını Belirleyen Faktörler.....	27
3.2. Petrolün Ortadoğu’da Ortaya Çıkış Süreci.....	29
3.3. Petrol Gelirleriyle Yapılan Ekonomik Düzenlemeler.....	34
3.4. Petrol Gelirleri Dağılımı ve Petrolün Değişim Süreci.....	38
3.5. Suudileşme.....	48
3.6. Tarımsal ve Endüstriyel Gelişmeler.....	51
4. Petrol Gelirleriyle Sosyal Kalkınma.....	53
4.1. Sosyal Yardımlar ve Kalkınma Programları.....	53
4.2. Eğitimdeki Gelişmeler.....	58
4.3. Sağlık Harcamaları ve Gelişmeler.....	64
4.4. Altyapı ve Ulaşımdaki Gelişmeler.....	66
5. Petrolün Nüfus Yapısı ve Göç Üzerindeki Etkileri.....	67

5.1. Suudi Arabistan Nüfusunun Özellikleri.....	67
5.2. Suudi Arabistan'da Göç.....	69
5.2.1. Emek Göçünün Nedenleri.....	69
5.2.2. Göçün Süreci ve Yabancı İşgücü.....	72
5.2.3. Göçmenlerin Toplum İçerisindeki Durumları ve Göçün Sonuçları.....	76
5.2.4. Şehirleşme ve Sonuçları.....	78
6. Sosyal Sınıf ve Formasyonlardaki Değişmeler.....	80
6.1. Petrolden Sonraki Sınıfsal Değişmeler.....	83
6.2. Körfez Krizinin Ortadoğu'daki Sınıfsal Değişmeler Sosyo-politik Yapı Üzerindeki Etkisi.....	88
6.3. Toprak Sahipliği ve Toprak Dağıtımı.....	89
6.4. Bedeviler ve Göçebelikten Yerleşikliğe Geçiş.....	92
7. Petrol Gelirlerinin Sosyal Yaşama Olan Etkileri.....	96
7.1. Toplumsal Çatışmalar ve Ayrılıklar.....	96
7.2. Kültürel Etkinlikler ve Popüler Kültürdeki Değişimler.....	99
7.3. Kadın ve Aile Hayatı Üzerindeki Etkileri.....	103
8. Sonuç.....	106
9. Kaynakça.....	113

Kısaltmalar:

ARAMCO: Arabian American Oil Company (Arap-Amerikan Petrol Şirketi)

B.A.E.: Birleşik Arap Emirlikleri

GCC: Gulf Cooperation Council (Körfez İşbirliği Konseyi)*

IMF: International Monetary Fund (Uluslar arası Para Fonu)

ODA: Official Development Assistance (Resmi Kalkınma Yardımı)

PETROMİN: General Petroleum and Mineral Organization (Genel Petrol ve Mineral Organizasyonu)

SABIC: Saudi Arabia's Basic Industries Corporation (Suudi Arabistan Temel Endüstriler Şirketi)

SAMA: Saudi Arabian Monetary Agency (Suudi Arabistan Para Ajansı)

SCECO: Saudi Consolidated Electric Companies (Suudi Birleşmiş Elektrik Şirketleri)

SOCAL: The Standard Oil Company of California (California Standart Petrol Şirketi)

SCPM: Supreme Council for Petroleum and Mineral Affairs (Petrol ve Mineral İşleri Yüksek Konseyi)

SR: Suudi Riyali

UNDP: United Nations Development Plan (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu)

Tablo ve Grafikler:

Tablo 1: 1998 Körfez Petrol Rezervleri ve Üretimi.....	33
Tablo 2: Suudi Arabistan’da Petrol ve Petrol Dışı Sektörlere Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir	37
Tablo 3: 1938-1992 Arası Suudi Arabistan Petrol Gelirleri.....	42
Tablo 4: Suudi Arabistan’da Bazı Sektörlere Yapılan Devlet Yardımları.....	55
Tablo 5: Sağlık Gelişmelerine Dair Bazı Göstergeler.....	66
Grafik 1: 1950-1998 Arası Suudi Arabistan Petrol Üretim Grafiği.....	41
Grafik 2: 1963-1989 Arası Suudi Arabistan’da Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Değişimi....	43
Grafik 3: 1989-1996 Arası Suudi Arabistan’da Kişi Başına Düşen Milli Gelirdeki Yıllık Yüzde Değişmeler.....	43
Grafik 4: Suudi Arabistan’da 1989-1996 Arası Petrol İhracatı Gelirleri (milyon\$).....	45
Grafik 5: 1977-1992 Arası Suudi Arabistan Petrol İhraç Gelirleri (milyon SR).....	46
Grafik 6: Suudi Arabistan’daki Eğitimsel Gelişme.....	62
Grafik 7: 1975-1994 Arası Suudi Arabistan’da Nüfus Değişimi.....	71

GİRİŞ:

Ortadoğu, dünyanın, en önemli su ve kara yollarının üzerinden geçmesi nedeniyle jeo-politik, üç dinin çıktığı bölge olmasıyla dinsel ve büyük ölçüde petrol yataklarına sahip olmasından dolayı da ekonomik açıdan öneme sahip olan bölgelerinden birisidir.¹ Uluslararası siyaset ve ekonomi açısından önem teşkil eden ve Ortadoğu'yu dünyanın odak noktalarından biri haline getiren petrolün, Ortadoğu ülkelerinde mutlaka sosyal yansımaları da olacaktır.

Ortadoğu'nun petrol açısından en zengin bölgesi Körfez ülkeleri ve Arap Yarımadası bölgesidir. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin bağlı oldukları en büyük ihraç kaynağı petroldür. Devlet gelirlerinin büyük çoğunluğunu bu ülkelerde petrol gelirleri oluşturur. Suudi Arabistan dünya petrol rezervlerinin ¼'üne sahiptir. Bu geniş petrol rezervlerinden elde edilen gelirler, Suudi Arabistan'ın Ortadoğu ülkeleri arasındaki statüsünü değiştirmiş ve zengin ülkeler arasında yer almasını sağlamış olduğu gibi ülke içinde de önemli değişimlere neden olmuştur. Petrol, çöllerdeki veya sahil kasabalarındaki dağınık halde yaşayan ve hayvancılık, balıkçılık, deniz ticareti, inci avcılığı ile uğraşan toplulukların olduğu Körfez ülkelerini, modern şehirleriyle, altyapı ve sosyal hizmetlere sahip modern devletlere dönüştürmüştür. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri, nüfus veren bir bölge olmaktan çıkmış, nüfus alan bir bölge haline gelmiştir. 1950 ve 1960lardan beri Körfez ülkelerindeki sosyal ve ekonomik gelişmelerin büyük bir bölümü hükümetin elde ettiği petrol gelirleri sonucu olmuştur.²

Bu çalışmanın amacı Suudi Arabistan'da petrole bağlı olan ekonominin sosyal yapıya ve yaşama olan yansımalarını incelemek ve toplumsal değişmeyi ortaya koymaktır. Sosyal yapı çok geniş bir kavram olup bu çalışmada, bu kavram altında sosyal sınıflar, bazı toplumsal organizasyonlar ve sosyal yaşamdaki değişiklikler incelenecektir. Bu çalışmada Suudi Arabistan'ın çalışma kapsamına alınmasının nedeni, Suudi Arabistan'ın bölgedeki en büyük petrol rezervlerine sahip olan, en çok petrol

¹ Nihat Ersin, *Ortadoğu Savaşlarında Perde Arkası*, (İstanbul: Gündem, 2003), s.13.

² Abbas Abdelkarim, "Oil, Population Change and Social Development in the Gulf: Some Major Trends and Indicators", *Change and Development in the Gulf*, (New York: St. Martin Press Inc., 1999), s.28.

üreten ve ihraç eden ve elde edilen petrol gelirlerinin de en fazla olduğu, dolayısıyla sosyal değişimin de en büyük olacağı ülke olmasıdır. Bu çalışma literatür taramasıyla yapılmış ve çalışmada ikincil kaynaklar kullanılmıştır. İstatistiksel bilgilerden de konuyu desteklemesi açısından yararlanılmıştır.

Petrol zenginliğinin devletin gücünü artırdığı, önemli bir söylem olarak varlığını sürdürürken, bu zenginliğin, sosyal ve politik dengesizliği artırdığı da bu konuda öne sürülen hipotezler arasında bulunmaktadır.³ Özellikle 1970lerle beraber Arap petrol ülkelerinin küresel dünyada söz sahipliğinin artmasına rağmen bir hipoteze göre petrol zenginliği sosyal, politik ve kültürel ayrılıklara neden olmaktadır. Bu durumda sosyal değişim söz konusu olduğunda devletin rolü ön plana çıkmaktadır, çünkü devlet, sosyal ve politik dengeyi sağlamakta anahtar faktördür. Eric Davis'e göre, eğer toplumsal değişim, toplumun politik ve sosyokültürel yapısını karmaşa içine itiyorsa devlet burada birbirine karşı olan sosyo-politik güçlerin buluştuğu bir meydan haline gelir; dolayısıyla, petrol zenginliğinin devletin gücünü artırıp artırmadığı tartışılması gereken bir konudur.⁴

Irak ve Cezayir'de petrolün etkilerinin sosyal değişime yansımaları az olsa da bu durum, Arap Yarımadası ve Körfez ülkelerinde daha belirgin olmuştur. Petrol üreten Arap ülkelerindeki sosyal değişimi petrolden önceki sosyal transformasyona bağlı olarak açıklamamak mümkün değildir. Devletlerin zayıflığı, geniş halk kitleleri arasındaki entegrasyonun zayıflığı, gelir ve politik gücün eşitsiz dağılımı gibi özellikler petrol zenginliği sonucu oluşmuş değildir. Petrolün sosyal değişime olan etkisini olduğundan fazla göstermemekte yarar vardır. Tarihsel gelişim ve bunun etkilerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Burada daha çok bahsedilmesi gereken, petrolün mevcut sosyal değişim sürecine etkileridir.⁵

Bu çalışmada, Suudi Arabistan'daki petrol gelirlerinin, ekonomik büyüme, sosyal refah, kalkınma ve modernleşme sürecinde devletin ana kaynağı olduğu ve bununla beraber sosyal yapıda değişikliklere, sınıfsal ayrılıklara dolayısıyla toplumsal değişime ve bunların sonucu olarak ciddi sosyal rahatsızlıklara önemli ölçüde neden olmuş

³ Eric Davis, "Theorizing Statecraft and Social Change in Arab Oil Producing Countries", Eric Davis ve Nicholas Gavrielides, *Statecraft in the Middle East: Oil, Historical Memory and Popular Culture*, (Gainesville: Florida International University Pres, 1991), s.2.

⁴ Ibid., s.7

⁵ Ibid.,s.15.

olduğu incelenecektir. Yani bir anlamda niceliksel bir değişmenin, yani petrol gelirleri artışının, niteliksel değişmelere, yani sosyal yapıdaki değişmelere yol açtığı ortaya konulacaktır. Bu hipotez, bu anlamıyla bir taraftan Marx'ın diyalektik materyalizminde niceliksel değişmelerin niteliksel değişmelere yol açacağı yaklaşımını hatırlatsa da bir taraftan da Marx'taki üretim ilişkilerini temel alan yaklaşımın aksine Weber'deki, sınıfların üretime değil tüketime bağlı olarak belirlendiği yaklaşımına da benzerlik göstermektedir.

Tüm fiziksel ve sosyal altyapı harcamalarının petrol devletleri vatandaşlarının yaşam kalitesini yükselteceği varsayılsa da, bütün bunlar, varolan sosyal ve kültürel değerleri tehdit etmeden başarılmamıştır. Altyapı ve sanayi projelerinin inşası ve devamının sağlanması aynı zamanda geniş bir yabancı emek gücünün de gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu durum farklı coğrafya ve farklı kültürlerden insanların bir araya gelmesine yol açmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, literatür taraması yapıp, konuyla ilgili olan kavramlar açıklanacak ve temel teorik yaklaşımlar ele alınıp incelenecektir. İkinci bölümde, araştırma kapsamına aldığımız Suudi Arabistan'ın yönetsel yapısını anlamak için, Suudi Arabistan devletinin oluşum aşaması, bu oluşumda hangi sosyopolitik yapıların etkili olduğu, kuruluşundan bu yana oluşan siyasi yapısı ve bu siyasi yapı içerisinde hangi güçlerin etkili olduğu incelenecektir.

Üçüncü bölümde Suudi Arabistan'ın ekonomisi başlığı altında, bu ekonominin dayandığı temeller, ekonominin petrol öncesi ve sonrası yaşadığı değişimler, petrol gelirlerinin dağılımı, tarımda ve endüstrideki gelişmeler ve değişiklikler, ve ekonomideki değişikliğin bir sonucu olarak irdelenmesi gerektiğini düşündüğüm “Suudileşme” program ve planları incelenecektir.

Dördüncü bölümde sosyal alandaki kalkınma ve yardım programları incelenecektir. Petrol gelirleriyle sağlanan eğitim, sağlık, altyapı ve ulaşım gibi çeşitli sosyal alanlardaki gelişmeler irdelenecektir. Beşinci bölümde, Suudi Arabistan'ın nüfus yapısı, petrol gelirlerine bağlı olarak artan göç, yabancı işgücü, göç edenlerin durumları, göçün sonuçları ve bu göçün sonuçlarından biri olan şehirleşme ile Suudi Arabistan'daki demografik değişimler ele alınacaktır.

Altıncı bölümde, sosyal yapının sınıf ve sosyal organizasyonlar boyutu üzerinde durulacak ve petrole gelen değişimin sınıflar ve sosyal yapılanmalar üzerinde yarattığı değişimler incelenecektir. Ayrıca, petrole bağlantılı olarak Körfez Krizinin bu değişim sürecine olan etkisi üzerinde de durulacaktır. Sınıf oluşumunda büyük etkisi olan toprak sahibi olma ve petrole gelen zenginlik sonucu toprak sahipliğinde yaşanan değişiklik ve toprak dağıtımının sınıfsal değişimler üzerindeki etkisi incelenecektir. Daha sonra da yine bu bölümde Suudi Arabistan'da önemli bir sosyal yapılanma türü olan kabile hayatı, göçebelik, ve göçebelikten yerleşikliğe geçiş süreci de irdelenecektir.

Yedinci bölümde de petrole gelen değişimin yarattığı çeşitli toplumsal ayrılıklar ve toplumsal çatışmalar irdelenecek, petrolün kültürel yaşam, popüler kültür ile kadın ve aile yaşamı üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Sonuç bölümünde de çalışma süresinde toplanan bilgilerin özeti yapılarak, petrol gelirlerinin sosyal yapıya olan etkisi değerlendirilecektir.

1. KONUYLA İLGİLİ KAVRAM VE TEORİLER:

Konuyla ilgili kavramları açıklamadan önce bu konunun temelini oluşturan toplum kavramını açıklamak istiyorum. Toplum, sosyolojinin temeli olan birimdir. Toplum belirli bir bölgede yaşayan insanlardan oluşmuş ve üyelerinin ortak bir yaşam tarzını bölüştükleri en büyük insan grubudur.⁶ Parsons'a göre toplum, uzun süreli varoluşun temel fonksiyonel gereklerini kendi kaynaklarından sağlayabilen bir sistemdir.⁷ Sosyolojinin daha çok ilgilendiği toplum, içinde daha küçük toplulukları barındıran toplumdur.⁸ Topluluk ise, küçük veya büyük herhangi bir grubun üyelerinin herhangi tek bir çıkarı değil fakat, ortak yaşamın ana koşullarını paylaşacak şekilde bir arada yaşadıkları gruptur.⁹

1.1.Toplumsal Yapı:

Sosyal yapı kavramı sosyoloji disiplininde önemli kavramlardan biridir. Buna göre bizim sosyal çevremiz rast gele seçilmiş olaylar veya hareketlerden oluşmaz, bunlar farklı şekillerde kalıplaştırılmış veya yapılandırılmıştır. Davranışlarımız ve başkalarıyla olan ilişkilerimizin temelinde kurallar yatar. Sosyal yapı bir bina gibi insan hareketlerinden bağımsız, fiziksel bir yapı değildir; kendisini oluşturan insanlar tarafından her an yeniden yapılır.¹⁰

Sosyal yapı kavramı için çeşitli tanımlar geliştirilmiştir. Bir tanıma göre:

sosyal yapı toplumun karakteristik vasıflarını, grupların birbirleri ile ve bireylerin bu grup içinde ve dışında birbirleri ile ve gruplarla olan ilişkilerini ve bu ilişkilerini düzenleyen organizasyon tiplerini ve bununla ilgili olarak ortaya çıkan grup hayatının fiziksel çevre

⁶ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, (İstanbul: İITIA Nihat Sayar Yardım Vakfı Yayını, 1978), s.6.

⁷ Barlas Tolun, *Toplum Bilimlerine Giriş, Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*, (Ankara: Adım Yayınları, 1991), s.193.

⁸ Dönmezer, Op.cit., s.6; Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyoloji*, (İstanbul: MEB Yayınları 1980), s.3.

⁹ R.M. Maciver ve H. Charles Page, *Cemiyet*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), s.14.

¹⁰ Anthony Giddens, *Sociology*, (Great Britain: Polity, 2000), s.6.

koşulları ile de karşılıklı tesir ilişkilerini gösteren şekillenmelerini ifade eder.¹¹

Georges Gurvitch'e göre ise :

Her toplumsal yapı, makrososyolojik karakterdeki bir toplam toplumsal olay içindeki çok sayıda hiyerarşiler arasında, durmaksızın yenilenen çabalarla yeniden gerçekleştirilen ve bu toplam toplumsal olayın sadece bir görünümünü ya da kesimini ifade eden bir çürük dengedir.¹²

Talcott Parsons'a göre; toplumsal yapı, "bireylerin toplumsal ilişkilerinin kalıplaşmış sistemidir".¹³ Stanley Udy ise toplumsal yapıyı "sadece kalıtıma ya da insan dışı çevreye dayalı olarak açıklanamayan ortak insan davranışlarının tümü" olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle insanların bir arada yaşamalarının bir ürünüdür.¹⁴ Toplumsal yapı kavramı sosyolojiye antropolojiden, oraya da Emile Durkheim'dan geçmiştir. Levi-Strauss'a göre bir yapının özellikleri şunlardır: 1) Yapı bir sistem özelliği gösterir; 2) Çeşitli öğelerden meydana gelmiştir; ve bunların birinin değişmesi ötekileri de değiştirir. 3) Belli bir tip öğesi değiştiği zaman modelin nasıl tepki göstereceği bilinebilir.¹⁵

Raddcliffe Brown ise toplumsal yapıyı, yaşayan organizmanın çeşitli öğeleri arasındaki karşılıklı bağımlılık anlamında kullanmıştır. Öte yandan Marx ve Engels bu kavramı "sistem" anlamında kullanmışlardır. Toplumsal yapı alt yapı ve üst yapı olarak ikiye ayrılır. Üretim ve mülkiyet alanı ilişkileri alt yapıya, din, ahlak ve siyaset ilişkileri üst yapıya aittir. Alt yapı sınıfları, üst yapı toplum bilincini belirler. Bunlar kendi aralarında etkileşim halindedirler.¹⁶

¹¹ M. Fikret Gezgin, *Sosyal Yapı Açısından, Genel Sosyoloji-Köy Sosyolojisi İlişkileri*, (İstanbul:İÜ İktisat Fak., 1997), s.19.

¹² Ibid., s.19.

¹³ Talcott Parsons, *Essays in Sociological Theory*, (New York: The Free Press of Glencoe, 1964), s.230.

¹⁴ Stanley H.Udy Jr., "Social Structural Analysis", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, David L. Sills, (New York: Macmillan Co., 1968, vol.14), s.489.

¹⁵ Wilbert E. Moore, " Social Change", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, David L. Sills, (New York: Macmillan Co., 1968, vol.14), s.366.

¹⁶ Oskar Lange, *Ekonomi Politik*, çev. Muvaffak Şeref, (İstanbul: Ataç Kitabevi, 1965), ss.37-53.

Toplumsal yapının içeriği, yani ögeleri konusunda da fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin, Mübeccel Kıray'a göre, toplumsal yapının unsurlarını oluşturan özellikler, “doğal kaynaklar, bunları işlemek için kullanılan teknoloji, nüfus ve özellikleri, sosyal organizasyon ve bunların hepsinin etkileşiminden doğmuş değerler sistemidir”.¹⁷ Gezgin'e göre ise bu unsurlar; fiziksel, demografik, ekonomik ve sosyal organizasyon, ekonomik hayatın işleyişi, kültür ve toplumsal ilişkiler olarak tanımlanabilir.¹⁸

Sosyal Yapı terimini ilk kullananlardan Herbert Spencer, biyolojik bir organizmayla toplumun analojisini yapmış, biyolojik evrimden faydalanmıştır. Durkheim ise toplumsal yapı sorunlarına normal görüntüler-patolojik görüntüler olmak üzere ikili bir anlayışla yaklaşmıştır. Radcliffe-Brown, toplumsal yapıyı, bir toplumda mevcut olan sosyal ilişkiler bütününe indirgeyerek yapı kavramını sosyal antropoloji ve biyoloji kavramlarına göre bir ara kavram olarak yerleştirmektedir. Onun toplumsal anlayışı, etnoloji, sosyal antropoloji ve sosyoloji literatüründe çok sayıda taraftar bulmuştur.¹⁹

Parsons ve Merton ise yapıdan, sosyal sistem'i anlamaktadırlar. Parsons'a göre sosyal statü ve rol kavramları yapı analizinde önemlidir, ve onun toplumsal anlayışında devamlı yenilenen bir süreklilik vardır. Öte yandan yapısalcı akımın kurucusu Levi-Strauss'a göre her toplum çeşitli düzeylerde yapılar bütününe içerir. Bu yapılar şunlardır: “Aile Sistemleri”, “Sosyal Organizasyon” ve “Ekonomik Tabakaların Farklılaşması”.²⁰

Bedevilikle ilgili olduğu için burada İbn Haldun'un asabiyet kavramı ile ilgili bir teorisinden bahsetmek istiyorum. İbn Haldun'un asabiyet kavramından kastettiği birlik hissinden doğan kuvvettir. İbn Haldun devlet kurmanın gereklerinden saydığı “asabiyet sahibi olmak” ile bedevilik arasında bir ilişki kurmaktadır. Ona göre, bedevilik devlet oluşturma'nın ilk aşamasıdır.²¹ Yani, devlet oluşumu göçebelikten yerleşikliğe geçişle başlar. Suudi Arabistan'da devlet oluşumu da bu şekilde gerçekleşmiştir. Buradaki

¹⁷ Mübeccel Kıray, *Toplumbilim Yazıları*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1982), s.21.

¹⁸ Gezgin, Op.cit., s.23.

¹⁹ Ibid., s.20.

²⁰ Abdullah Dinçkol, *Sosyolojiye Giriş*, (İstanbul: Der Yay., 2001), ss.188-189.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime I*, haz., Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982), s.509.

göçebe toplumlar yerleşik hayata geçmeye başlamışlar ve devletin oluşum sürecine katkıda bulunmuşlardır.

Spencer'e göre toplumların geçirdikleri aşamalar belirsizden belirliye doğru olur. Örneğin göçebe bir kabilenin yeri ve iç düzeni belli değildir. Böyle bir kabile içindeki toplumsal ilişkiler karmaşıktır ve siyasal otorite belirsizdir. Statü farkları açıkça belli değildir ve bu statüler bazı durumlarda insanlar tarafından elde edilebilir. Bireyler arasındaki en büyük farklılık ise kadın ve erkek olmaktan ileri gelir. Böyle bir toplum ilerlemeye başladığı anda büyüyerek göçebe bir toplum olmaktan çıkar. Komşularıyla sınır savaşları içine girer ve kendisine bir kara sınırı edindikten sonra toplum içinde farklılaşma başlar. Asker sınıfı toprakla uğraşan sınıftan ayrılır; bu arada farklılaşan bir din adamları sınıfı ortaya çıkar. Toplum tam gelişme durumuna geldiğinde ise farklılaşma en yüksek derecesine ulaşır.²² Spencer değişimin kaynağını toplumun kendi içinde görür, ve modern sosyolojideki yapısal-fonksiyonel yaklaşımın temellerini atar.²³ Bu yaklaşım daha çok, demografik ve ekolojik değişimler, iç göçler, kentleşme, alt kültürler, toplumsal tabakalaşma, toplumsal hareketlilik gibi konularda odaklanır.

Bu yaklaşıma göre yapılardan fonksiyonlar değil, fonksiyonlardan yapılar oluşmaktadır. Yapısal farklılaşma fonksiyonların artışına bağlıdır. Fonksiyonlar çoğalınca kendilerini yerine getirecek yeni yapılar yaratırlar.²⁴ Örneğin Suudi Arabistan'da daha önceden aile ve akrabalık kurumları en önemli yapılardı ve eğitimden üretime her şey bunların içinde gerçekleştiriliyordu. Fakat daha sonra sanayinin gelişmesi, zenginleşmeyle gelen sosyal kalkınma ve açılan okullar, üniversiteler, fabrikalar bunların yerini aldı. Suudi Arabistan'da bütün bu gelişmeler sonucunda bir işgücü açığı olgusuyla karşılaşıldı. Bu durum iç göçün yanı sıra, gittikçe artan bir yabancı işgücü nüfusuna neden oldu. Bu örnek aynı zamanda fonksiyonların, yapıları nasıl oluşturduklarını da göstermektedir. Suudi Arabistan'daki iç göç ve yabancı işgücünün ülkeye gelmesi, belli bir fonksiyonu yerine getirme amaçlıdır. Başka bir deyişle, Suudi Arabistan'da çalışmak ve böylece çalışan açığını kapatmak yabancı

²² Herbert Spencer, *İlk Prensipler*, çev. Semlin Evrim, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1947), ss.103-104.

²³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), s.99.

²⁴ *Ibid.*, ss.153-54.

işgücünün buradaki fonksiyonudur. Yapı ise gelen bu emek gücünün yeni bir sınıf, yani yabancı işçi sınıfı (expatriate) oluşturmasıdır.

Robert Merton'a göre fonksiyonlar, “belli bir sistemin adaptasyon ya da uyum sorununa çözüm getiren gözlenebilir sonuçlardır.” Disfonksiyonlar, yani bozuk fonksiyonlar, “bir sistemin adaptasyonunu ya da uyumunu azaltan gözlenebilir sonuçlardır.” Fonksiyonel olmayan sonuçlar ise ele alınan sistemle ilgisiz olanlardır.²⁵

Merton'a göre kişinin çevresi toplumsal yapı ve kültürel yapı olarak ikiye ayrılır. Kültürel yapı belli bir toplum ya da grup üyelerinin ortak davranışlarını yöneten örgütlenmiş normatif değerler bütünüdür. Toplumsal yapı ise, toplumun ya da bir grubun üyelerinin ortak davranışlarını yöneten bir seri toplumsal ilişkililerdir. Toplumsal çevre ile kültürel çevre arasında anlaşmazlık ve uyuşmazlık çıktığı zaman bu durum “anomie” ye yol açar. Toplumsal çevrenin kendisi insanları uyumsuz davranışlar yapmaya yöneltir.²⁶

Marx toplumun yapısını büyük ölçüde ekonomik ilişkilerin belirlediğini savunmuştur. Ekonomik ilişkiler toplumun maddi üretim olanaklarıyla ve araçlarıyla belirlenir. Bu olanak ve araçlar gelişir ve daha önceki düzenle çatışmaya gidilir.²⁷ Her bir yeni üretim biçimi yeni bir sınıf ve yeni bir ideoloji yaratır. Bu yeni sınıf ve ideoloji toplumsal yapıyı yeni üretim biçimine uygun olarak değiştirir.²⁸

Dahrendorf ise çalışmalarında Marx'tan sonra oluşan sanayi toplumundaki değişimleri incelemiştir. Ona göre sanayi sonrası toplumlarda burjuva sınıfı, malikler ve yöneticiler olarak ikiye bölünürken, işçi sınıfı kendi arasında üç sınıfa bölünmüştür. Bu bölünme sonunda kalifiye işçi, düz işçi, ve yarı kalifiye uzman işçiler ortaya çıkmıştır. Bu süreç içerisinde bir yandan da maaşlı çalışan bir “yeni orta sınıf” ortaya çıkmıştır. Dahrendorf bu sınıfı da beyaz yakalı işçiler ve bürokratlar olarak ikiye ayırır. Marx'tan

²⁵ Robert Merton, *Social Theory and Social Structure*, (New York: The Free Press of Glencoe, 1964), s.51.

²⁶ Kongar, Op.cit., s.163.

²⁷ Karl Marx ve Friederick Engels, “ Feuerbach.Oppositin of the Materialistic and Idealistic Outlook”, Karl Marx ve Frederick Engels, *Selected Works I*, (Moscow: Progress Publishers, 1973), s.62.

²⁸ Karl Marx, *Critique of Political Economy, Preface*, çev. N.L. Stone, (Chicago: Charles H. Kerr & Company, 1904), s.11.

beri en önemli değişikliğin toplumsal hareketlilik olduğunu ve bu hareketliliğin sınıf çatışmasını bir ölçüde zayıflattığını söyler.²⁹

C. Wright Mills toplumsal kudretin üç kaynağını belirlemiştir. Bunlar: ekonomik, siyasal ve askeri kaynaklardır. Marxist görüşe göre, ekonomik etkinlikler gerçek kudret kaynağıdır. Mills kuvvet seçkinleri kavramını ortaya atarak asıl kudretin bunların elinde olduğunu belirtmiştir. Kuvvet seçkinleri, ekonomik, siyasal ve askeri olmak üzere her üç alanda da etkin olan ve kudreti elinde bulunduran kişilerdir.³⁰

1.2.Toplumsal Sınıf:

Sınıf, üretim araçları karşısında aynı durumda bulunan, aynı yaşam biçimini paylaşan, bütün bunların bilincinde olan insan topluluğu olarak tanımlanabilir.³¹ Sosyal sınıf toplumsal değerlendirmelere bakıldığında eşit veya eşite yakın prestije sahip aileler kümesidir.³² Yani belirli bir sınıf içerisinde bile eşitsizlikler olabilir.

Eisenstadt'a göre sınıf, aynı ekonomik koşullar, ortak çıkar, yaşam tarzı ve kültürü paylaşan, çıkar kimliklerinin topluluk bilinci ürettiği, ulusal birlikler oluşturmaları için yönlendirdiği ve siyasi aktivite içinde yer alan birey topluluklarıdır.³³

Genellikle bir sınıf, ortak ekonomik kaynaklara, zenginliğe, yaşam tarzına sahiptir. Sınıflar yasal veya dini araçlar temelinde kurulmazlar, doğuştan değil sonradan kazanılırlar, farklı sınıfların farklı maddi kaynakları vardır, ayrıca sınıflarda sosyal mobilite diğer anlamıyla akıcılık sıkça görülür.³⁴ Yatay akıcılık aynı tabaka içerisinde olan bireylerin konumlarındaki yer değişikliğidir; dikey akıcılık ise, hiyerarşik düzen içinde bulunan mevkiler arasındaki akıcılıktır.³⁵ Sosyal akıcılığın, fırsat eşitliği, eğitim

²⁹ Ralph Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1965), ss.43-60.

³⁰ C. Wright Mills, "The Power Elite: Military, Economic and Political", *Problems of Power in American Democracy*, Arthur Kornhauser, (Detroit: Wayne State University Press, 1957), s.167.

³¹ Kongar, Op.cit., s.35.

³² Bernard Barber, *Social Stratification*, (NY: Harcourt, 1957), s.73.

³³ S.N. Eisenstadt, "Patterns of Stratification in the Middle East in a Comparative Framework", *Commoners, Climbers and Notables; A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East*, C.A.O. Van Nieuwenhuijze, (Leiden: E.J. Brill, 1977), s.88.

³⁴ Giddens, Op.cit., s.243.

³⁵ Dönmezer, Op.cit., s.317.

olanaklarında ve gelir dağılımında sosyal adalet ilkelerinin tanınması gibi bağlı olduğu değişkenler vardır.³⁶

Batı ülkelerinde başlıca üst, orta ve alt olmak üzere üç sınıf vardır. Üst sınıfı zengin, işveren, sanayici, yönetici vs., orta sınıfı beyaz yakalı işçiler ve uzmanlar ve alt sınıfı da mavi yakalı ve ağır işçiler oluşturur.³⁷

Sınıf kavramına baktığımızda burada öncelikle Weber ve Marx'tan bahsetmek gerekecektir. Weber, toplum içindeki eylemlerin sınıf çıkarlarından doğduğunu söyler ve Marx'ın görüşünün aksine, üretime göre değil tüketime göre belirlendiğini savunur. Yani insanların üretim araçları karşısındaki durumları değil, piyasadaki mallara sahip olma kapasiteleri ve hayatta elde edebilecekleri, onların sınıflarını belirler.³⁸

Marx'ın diyalektik yaklaşımına bakıldığında tarihte her şeyin zıddını barındırdığı, her tezin bir antitez ve bundan sonra bir sentez yarattığı ve diyalektik maddecilikten bu durum tarihe uygulandığında tarihsel maddeciliğe geçildiği görülür. Diyalektik yaklaşımda her şey her zaman değişir. Nicelik değişimleri nitelik değişimlerine yol açar ve her şey birbirini etkiler.³⁹

Sınıf kavramı en geniş ve tam anlamını Marx'ın tanımında bulmuştur. Ondan sonraki sosyolog, ekonomist ve siyasetçilerin çoğu da sosyal sınıfları endüstriyel ilişkilerin ürünleri olarak tanımlamışlardır. Karl Marx'ın sınıf ve sınıf formasyonu kavramları büyük ölçüde tarihsel yaklaşıma dayanır. Onun yakın bir zamanda kritiğini yapmış olan Dahrendorf sosyal yapıların tarihsel çerçevelerinden ayrı analiz edilemeyeceğini savunmuştur. Toplumun yapısının hem bir tarihsel devamlılığa bağlı olup hem de değişebileceğini öngörmüştür. Dolayısıyla böyle bir analitik süreçte bir sosyal grubun hem statik hem değişen kısımları beraber incelenebilir. Dahrendorf'a göre sınıfların oluşumu, üretim sürecinde ve kendi belirlediği güç ilişkilerinde yer almıştır.⁴⁰ Dahrendorf sınıfı, ekonomik çıkarların şekillendirdiği bir varlık olarak ele almaktadır.

³⁶ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1978), s.79.

³⁷ Giddens, Op.cit., s.243.

³⁸ Max Weber, *Essays in Sociology*, çev. H.H.Gerth ve C. Wright Mills, (Oxford: Oxford University Press, Inc., 1946), ss.180,82.

³⁹ Kongar, Op.cit., s.123.

⁴⁰ Dahrendorf, Op.cit., ss.11-12.

Bu yaklaşım, sınıfı üretim araçlarına sahip olup olmamaya göre belirleyen Marxizm'den çok tüketim ölçütüne göre belirleyen Weber'in yaklaşımına benzemektedir.⁴¹

Daha önce de belirtildiği gibi toplum, içinde kendinden daha küçük toplulukları barındırır. Toplumu oluşturan bu toplulukların arasında farklılaşmaların olması toplumda tabakalaşmaya yol açar. Özellikle nüfusu fazla ve heterojen olan toplumlarda tabakalaşma kaçınılmazdır. İki ya da daha fazla grubun bulunduğu ve bu grupların birbirlerine göre üstün ya da aşağı seviyede olarak dizildiği toplumlara tabakalı toplum denir.⁴² Diğer bir deyişle tabakalaşma, bir topluluğun iş bölümü gereği benzer veya aynı rolleri ve bunlara bağlı statüleri paylaşan bireylerin oluşturduğu hiyerarşik gruplara bölünmesi olarak da tanımlanabilir.⁴³ Farklı tabakalar kıyaslandığında, her tabakanın üyelerinin farklı maddi ve manevi değerlere sahip olduğunu ve haklarının da birbirinden farklı olduğunu görürüz. Yani tabakalaşma bir çeşit eşitsizlik hiyerarşisidir.⁴⁴

Sosyal organizasyonun özel bir boyutu olan tabakalaşma olgusu, genel olarak büyüyen yapısal farklılaşmayla bağlantılıdır. Modern toplumdaki tabakalaşma sistemi, dinamikleri ve bunların aralarındaki farklılıklar, farklı ekonomik gelişim ve sanayileşme derecelerine bağlanmışlardır. Farklılaşmanın derecesi her toplumda emeğin bölüşülmesine bağlıdır.⁴⁵ Genelde, gelir, yaşam tarzı, var olma koşulları, iş, prestij, sosyal hiyerarşide bir pozisyona sahip olma gibi ortak belli karakteristikleri paylaşan kişi kategorileri sosyal tabaka, düzen veya grup oluştururlar.⁴⁶

Merkezdeki elitler, diğer elitlerin zenginlik, yerel prestij ve güç sahibi olmalarına izin verirler ama onların, bu zenginliği sadece yerel ölçülerde kullanmalarını sağlayıp, bunu merkezileştirmelerini engellemeye çalışırlar. Böylece alt grupların yaşam tarzlarını da kontrol etmiş olurlar, ve böylece meşru yaşam tarzı sınırlarını çizip bunun dışına çıkmalarına engel olurlar. Osmanlıyı örnek vermek gerekirse, iş grupları, kendi ayrı iş ve profesyonellik alanları içerisinde sosyal olarak kendilerini ayırmışlar ve daha kapalı

⁴¹ Kongar, Op.cit., s.197.

⁴² William A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*, (İstanbul: Kaknüs Yay., 2002), s.356.

⁴³ Muzaffer Sencer, *Sosyal Sınıflar(Kriteler ve Göstergeler)*, (İstanbul: Gözlem Yay., 1974), s.119.

⁴⁴ T.B. Bottomore, *Toplumbilim*, çev. Ünsal Oskay, (İstanbul: Der Yay., 2000), ss.205-227.

⁴⁵ Eisenstadt, Op.cit., ss.1-2.

⁴⁶ Kemal H. Karpat, "Some Historical and Methodological Considerations Concerning Social Stratification in the Middle East: Property Rights and Social Structure", *Commoners, Climbers and Notables: A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East*, C.A.O. Van Nieuwenhuijze, (Leiden: E.J. Brill, 1977), ss.86-89.

yarı tabakalar halinde birleşmişlerdir. Bunlar aynı tip mallar ve değişim araçlarını paylaştıkları için kendilerine ait ortak bir vasıf taşıdıklarını kabullenmişlerdir. Sosyal hareketlilik bu toplumlarda yer aldıkça yeni iş ve yerel grup yaşamlarını ortaya çıkarmıştır.⁴⁷

Patrimonyal (ataerkil) ve Neo-Patrimonyal toplumlardaki tabakalaşma kalıplarına bakıldığında, toplum genelinde düşük seviyede tabaka olgusu bilinci bulunmakla beraber, yüksek seviyede bir statü bilinci vardır. Bölgesel, etnik ve siyasi gruplar arasında önemli ölçüde ayırım eğilimi bulunmaktadır. Tabakalaşma sistemi içinde aileye verilen önem büyüktür ve insanların yaşamları genellikle bu aile içinde sınırlandırılmıştır. Geleneksel patrimonyal ve neo-patrimonyal toplumlarda merkez, çevreye, eski emperyal toplumlarda olduğu kadar karışmaz. Ancak merkezi elit, siyasi etkinlikleri ve kaynakları merkezde toplamaya çalışarak, çevrenin bunlara müdahalesini engeller ve bunların siyasi erişim ve katılımını en aza indirir.⁴⁸ Ataerkil bir toplum olan Suudi Arabistan'da da geleneksel patrimonyal toplumların bu özellikleri görülmektedir.

İslamiyet'in yol açtığı diğer bir tabakalaşma boyutu da vardır. Bu tamamen dini tabanlı olup, diğer statü boyutlarından ayrı bir oluşumdur. Bu tabakalaşma boyutu, farklı kabile, kentsel, kırsal veya bölgesel her türlü grubun İslamiyet çatısı altında bir araya getirilmesidir. Bu yolla farklı gruplar ve sektörler arasında yeni hareketlilik ve karşılıklı bağlantı yolları da kurulmuştur.⁴⁹ Suudi Arabistan İslam'ın en ön planda olduğu bir ülkedir. Ülkenin anayasası Kuran'dır. Dolayısıyla İslamiyet'in hayatın her alanına nüfuz ettiği görülür. Ulema bu nedenle her zaman önemli bir yapı olmuştur. Toplumsal çatışmalarınsa önemli bir bölümü dini tabanlı olagelmıştır.

Modernleşme sürecinin başlamasıyla geleneksel tabaka oluşumu özelliklerinin birçoğu değişmiştir. Ekonominin çeşitlenmesi ve buna bağlı olarak yeni iş alanlarının ortaya çıkması, kentsel sınıfların ve işçi sınıfının gelişmesi ve toplumsal hareketliliğin daha yüksek seviyede olması; geleneksel tabakalaşmanın başlıca unsurları arasındaki bağların zayıflamasına ve farklı statü hiyerarşilerinin gelişmesine yol açmıştır.⁵⁰ Suudi Arabistan'da petrol gelirleriyle beraber yeni iş alanları yaratılmıştır. Örneğin eskiden

⁴⁷ Eisenstadt, Op.cit., s.7.

⁴⁸ Bottomore, Op.cit., ss.205-227.

⁴⁹ Eisenstadt, Op.cit., s.7.

⁵⁰ Ibid., ss.11-13.

sadece deve gütmekle uğraşan bedevilere, muhafızlık gibi, rehberlik gibi iş alanları sunulmuş, veya kentlerde kurulan yeni sanayilerde işçi ihtiyaçı artmıştır. Bu yeni iş alanları sınıfsal değişimlere, dolayısıyla tabaka oluşumlarında da değişime yol ağmıştır.

Sosyal tabakalaşmanın temellerinden biri özel toprak mülkiyetidir. Özel toprak sahipliği, hükümetin otoritesine karşı bir sınırlama getirmiş kapitalist bir sistemdir. Toprak sahibi olanlar tarımsal üretim sahibi de olmuşlar, dolayısıyla bu durum tabakalarda değişmelere yol ağmıştır. Önceleri tabaka belirlemede, Peygamber ailesine mensup olmak dışında, kan bağı o kadar çok önemli değildi. En önemli kıstas, mal veya zenginlik değil, sahip olunan işti. Özellikle de askeriyede veya yönetimde yer almak tabaka belirlemede daha belirleyiciydi. Bunu eğitim ve mülkiyet izliyordu. Sonraları bu ölçüt tam tersi bir hal almıştır. Mülkiyet ve zenginliğe sahip olma başlıca statü belirleyici unsur olmuştur. Özel mülkiyet 19.yy. sonları ve 20.yy. başlarında ortaya çıkmış ve 20. yy.da mülk sahibi olma sosyal çatışma nedeni haline gelmiştir. Toprak reformu ise sosyal adaleti sağlamak için devrimlerin başlıca amacı olmuştur.⁵¹

1.3.Toplumsal Değişme:

Toplumsal değişme, insanlar arası ilişkilerin değişmesi anlamına gelmekte olup, başlıca nedeni teknolojinin değişmesidir. İnsanlar bu değişme sürecinde kültürü yaratırlar. Kültür, “insanoğlunun doğayı denetimine almak için yarattığı her şey, ve bütün bu çaba sonunda beliren anlam, değer ve kurallardır”.⁵²

Teknolojinin değişmesi, gelişmesi, kullanılan araç ve gereçleri; araç ve gereçler ise gelenekleri, anlamları, manevi değerleri değiştirirler. İnsanlar arası ilişkilerin değişmesi demek olan toplumsal değişme, hem üretim ve mülkiyet ilişkisinin değişmesine hem de anlam, değer ve kuralların değişmesine bağlıdır. Toplumsal değişme temelinde ya teknoloji ya da ideoloji yatar. Değişim başladıktan sonra ise teknoloji ve ideoloji birbirini etkiler.⁵³

⁵¹ Karpat, Op.cit., ss.83-84.

⁵² Kongar, Op.cit., ss.23-24.

⁵³ Ibid., ss.23-24.

Hiçbir toplum hareketsiz değildir. Değişme insan toplumunun esas özelliğidir. Toplum daima sosyal yapı ve bu yapıyı meydana getiren sosyal kurumlar ve insanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerden doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür. Sosyal yapıyı meydana getiren unsurlardan biri değiştiği zaman diğer unsurlar da değişir.⁵⁴ Ancak bazı değişimler toplumun her katmanında aynı zamanda aynı şekilde olmayabilir. Bazen toplumun bazı öğeleri diğerlerinden önce değişim geçirip zaman içinde diğer kurum ve öğeleri de değiştirirler.⁵⁵

Berelson ve Steiner'e göre toplumsal değişme kavramı, toplumun yapısındaki temel ve genel değişimleri belirtir. Bunlar, ailenin örgütlenişindeki, çalışma şekillerindeki, dinsel davranışlardaki, insanlar tarafından benimsenen değerlerdeki ve kullanılan teknolojideki değişimlerdir.⁵⁶ Gingsberg, toplumsal değişmeyi, toplumsal yapıdaki değişme, yani, toplumun parçaları arasındaki kompozisyon ya da dengede veya örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme olarak tanımlar.⁵⁷ Boskoff'un tanımına göre ise "toplumsal değişme", belli toplumsal sistemlerin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişimlerdir.⁵⁸

Toplumsal değişme bilimsel ve nesnel bir kavramdır. Bu yüzden iyilik, kötülük gibi herhangi bir değer yargısı taşımaz. Buna karşılık toplumsal gelişme ya da ilerleme gibi kavramlarla belli bir amaç doğrultusunda olan bir değişme kastedilmektedir ve bu yüzden de belli bir değer yargısı taşır. Değişme ile modernleşme arasında da bir ilgi vardır. Modernleşme, genellikle az gelişmiş ülkelerin ileri derecede endüstrileşmiş ülke modeline uygun olarak değişimleri anlamında kullanılır. Bu nedenle modernleşme de değişimin bir özel halidir.⁵⁹

Gelişen teknoloji iş bölümünün artmasına neden olmakta, bu da toplumsal varlıkların örgütlenişini etkilemekte ve insan ilişkilerini ve toplumsal yapıyı

⁵⁴ Kıray, Op.cit., s.6.

⁵⁵ Tolan, Op.cit., s.281.

⁵⁶ Bernard Berelson ve Gary A. Steiner, *Human Behaviour*, (New York: Harcourt, Brace and World Inc., 1964), s.588.

⁵⁷ M. Gingsberg, "Factors in Social Change", *Third World Congress of Sociology*, (London: International Sociological Association, 1956.), s.10

⁵⁸ Alvin Boskoff, "Social Change: Major Problems in the Emergence of Theoretical and Research Foci", *Modern Sociological Theory*, Howard Becker ve Alvin Boskoff, (New York: Holt Rinehart and Winston, 1966), s.263.

⁵⁹ Kongar, Op.cit., s.59.

değiştirmektedir. Durkheim'a göre iki çeşit dayanışma vardır: birisi mekanik diğeri organik dayanışma. Kendisine benzeyen diğeri varlıklarla empati yoluyla kurulan dayanışmaya mekanik dayanışma denir. Dayanışma insanların birbirlerine benzeştikleri oranda artar. Buna karşılık toplumsal iş bölümü geliştikçe bireyler arasındaki farklılaşma çoğalır. Farklılaşma insanların birbirlerini tamamlamalarına yol açar. Bu dayanışmanın nedeni insanlar arasındaki benzerlik değil farklılıktır.⁶⁰ Durkheim, toplumsal farklılaşmayı, dolayısıyla gelişmeyi, işbölümünün gelişmesine bağlar. Nüfus az ve işbölümü yokken toplumda mekanik dayanışma egemendir. Toplumda egemen olan geleneklerdir ve bireycilik görülmez. Nüfusun artmaya başlaması ile işbölümü ortaya çıkar. İşbölümünün ortaya çıkması ile mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru yol alınır. Durkheim toplumsal değişimin temelinde işbölümünü, dolayısıyla da teknolojiyi görür. İşbölümünün işlevi toplumsal dayanışmayı korumaktır.⁶¹ Suudi Arabistan'daki değişen yapıya bakarak, burada da böyle bir mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru yol alındığı söylenebilir.

Toennies'in *Gemeinschaft-Gesellschaft* (cemaat-cemiyet) kavramları da aynı noktaya parmak basmaktadır. Mekanik dayanışmaya karşılık olan *Gemeinschaft* (cemaat), Arabistan'da özellikle göçebe hayatı yaşayan bedevilerin yaşam tarzında olduğu gibi, kan bağı, akrabalık, komşuluk ve ortak bir zihniyet ile belirlenmektedir. Böyle toplumlar, daha doğrusu topluluklarda, değişimin yaşanması çok zordur. *Gesellschaft* (cemiyet) ise çıkarlara dayalıdır. Örgütlenmesinde değişiklik yapılabilir ve gelişmeye açıktır.⁶²

Mübeccel Kıray'a göre toplum her zaman bir fonksiyonel bütünlüğe sahiptir, yani ne derece değişme olursa olsun, toplumsal yapının öğeleri bir şekilde birbirleriyle bütünleşir. Bir öğenin değişmesi diğeri öğeleri de etkiler. Ama bu değişme aynı hızda olamayacağı için değişen bir toplumda aynı anda hem eski yapının özellikleri hem de yeni yapıya ait öğelere rastlanabilir. Örneğin geleneksel toplumlarda görülen bürokraside iltimas ile modern toplumlarda görülen çekirdek aile yan yana görülebilir.⁶³

⁶⁰ Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society*, çev. George Simpson, (New York: The Free Press of Glencoe, 1949), s.62.

⁶¹ Marvin Harris, *The Rise of Anthropological Theory*, (New York: Thomas Y. Crowell Co., 1968), ss.475-76.

⁶² Ferdinand Toennies, *Community and Society*, çev. Charles P. Loomis, (East Lansing, Michigan: Michigan State University Press, 1957).

⁶³ Kongar, *Op.cit.*, ss.173-74.

Zaten birçok bilim adamına göre de modernleşmekte olan ülkelerde, geleneksel unsurlar ve modern yapıların bir arada yer aldığı gözlenmektedir.⁶⁴

Teknolojinin toplumdaki belirtisi endüstrileşme düzeyidir. Günümüzde modern toplumlar en yüksek seviyede sanayileşmiş toplumlardır. Modernleşme, geçmişteki endüstrileşmemiş toplum tipinden günümüzde ileri düzeyde endüstrileşmiş toplum tipine doğru bir değişimdir.⁶⁵ Lerner, modernleşmenin temelinde kentleşmenin yattığını öne sürmektedir. Bir toplumdaki kentleşme oranı %25'i geçtiğinde modern üretim gerekliliği ortaya çıkar ve böylece modernleşme başlamış olur. Bunu okur-yazarlık oranının artışı izler, ki bu artış hem sanayileşmenin gereği hem de sonucudur. Bunun arkasından kitle iletişim araçlarının etkisine girme safhası başlar. Bunu ise siyasal katılım izler ve bu son aşamadır. Lerner bu dört değişken arasında yüksek korelasyon olduğunu bulmuştur.⁶⁶

Eisenstadt'a göre modernleşmenin iki temel niteliği vardır: 1) Toplumda sosyo-ekonomik değişim, 2) Toplumsal örgütlenmede yapısal değişimler.⁶⁷ Ona göre ekonomik değişim, endüstri, ticaret ve hizmet sektörünün, tarım ve madenciliğin önüne geçmesidir. Modernleşme bir anlamda ekonomik bakımdan mal, işgücü ve para piyasalarının gelişmesi demektir. Siyasal alanda modernleşme, siyasal gücün kapsamının genişlemesi ve merkezi otoritenin elinde toplanmasıdır. Potansiyel güç toplum içinde büyük gruplara doğru yayılır, ve bütün yetişkin vatandaşları kapsamı içine alır. Böyle bir siyasal rejim demokratiktir. Kültürel alanda değişim ise kültürel konular ve değerler arasında farklılaşma demektir. Din, felsefe ve bilim birbirinden ayrılır. Okur-yazarlık ve laik eğitim gelişir. Eisenstadt, modernleşen toplumların yapısal değişimlerini şöyle özetler: “siyasal örgütlenmede geniş çıkar grupları oluşmaya başlar, bürokrasi genişler; ekonomik yapıda, küçük ölçekli aile şirketlerinin, sınırlı üretim yapan fabrika ve yerel bankaların yerini merkezileşmiş, bürokratikleşmiş, büyük ölçekli üretim ve ticaret örgütlenmeleri alır. Yeni meslekler ortaya çıkar”.⁶⁸ Tüm bunların

⁶⁴ Ibid., s.242.

⁶⁵ Ibid., s.228.

⁶⁶ Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, (New York: The Free Press of Glencoe, 1964), ss.61-63.

⁶⁷ Eisenstadt, Op.,cit., s.2.

⁶⁸ Ibid., s.67.

sonucu olarak Eisenstadt, ailenin fonksiyonlarını kaybettiğini, toplumda varolan eski çatışmaların devam ettiğini ve daha da merkezileştiğini savunur.⁶⁹

Smelser'a göre ise, modernleşmeye yol açan değişimler şunlardır: basit ve geleneksel tekniklerden bilimsel bilgiye doğru geçiş, tarımda sadece kendine yeten bir üretimden, tarımsal maddelerin ticari amaçlarla imal edilmesine geçiş, sanayide insan ve hayvan gücünden makine gücüne geçiş ve köyden kente doğru hareket. Bu süreçlerin sonucunda şu değişimler meydana gelir: yapısal farklılaşma, daha ihtisaslaşmış ve özerk toplumsal birimlerin ortaya çıkışı; siyasal, hukuki vb. kurumlarda meydana gelen değişimler; farklılaşma ve farklılaşma sonunda beklenen bütünleşmenin birbirine paralel olmayışından meydana gelen toplumsal rahatsızlıklar (toplumsal ve ekonomik patlamalar, kitle hareketleri vs.).⁷⁰

Modernleşme, teknolojik birikim ve endüstrileşmenin sonucu olarak ele alındığından ekonomik yapı ile çok ilişkili bir kavramdır ve ekonomik süreçlere bağlıdır. Modernleşme ölçütleri arasında bebek ölüm oranı, ortalama hayat uzunluğu gibi toplumsal bazı kavramların yanında kişi başına düşen ulusal gelir gibi ekonomik kavramlar da yer alır. Az gelişmiş ülkelerde toplumsal değişme modernleşme anlamına gelir. Modernleşme geri kalmış toplumların kendileriyle eş zamanlı olan ileri toplumlara yetişmesi demektir.⁷¹

Toplumda sınıfların kaynağı gene teknolojidir. Gelişen teknolojiyle ortaya çıkan araç ve gereçlerin bazı insanların elinde toplanması, bu insanlara, ellerinde araç ve gereç olmayanlara kıyasla bir üstünlük sağlar. Buna toprak sahipliğinden kaynaklanan mülkiyet farkı da eklenince toplumdaki sınıfların ekonomik temeli ortaya çıkar.⁷²

⁶⁹ Ibid., ss.21-22.

⁷⁰ Neil J. Smelser, "Toward A Theory of Modernization", *Social Change*, Amitai Etzioni ve Eva Etzioni, (New York: Basic Boks, Inc., 1964), ss.258-272.

⁷¹ Kongar, Op.cit., ss.243-46.

⁷² Ibid., ss.285-86.

2.SUUDİ ARABİSTAN'DA DEVLET OLUŞUMU VE SOSYO-POLİTİK YAPI:

2.1. Devletin Oluşturulma Dönemi:

17.yy.dan beri Suudi Arabistan'da devlet oluşum süreçleri yaşanmış, modern Suudi Arabistan Devleti'nin kurulması ise, 1902'deki Riyad'ın fethi olarak tarihe geçmiştir. Bu fethin gerçekleşmesinde rol alan Suud ailesi ve Muhammed İbn Abdul Vahhab'ın ailesi önderliğindeki ulema ve onları destekleyen önemli kabile reisleri ileride kurulacak devlette Suudi aristokrasisinin temellerini oluşturmuşlardır. İran ve Mısır gibi diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırıldığında, bu ülkelerin aksine, Suudi Arabistan topraklarında, daha önceden var olmuş bir devlet yoktur. Arap Yarımadasında dağınık halde yaşayan göçebe ve bedeviler İslamiyet'in gelişiyle bir çatı altında toplanıp din sayesinde bir devlet kurmuşlardır. Yani din merkezi bir devletin kurulmasında birleştirici bir unsur olmuştur.⁷³

Diğer Arap ülkelerinin aksine Suudi Arabistan, oluşumunu, dış güçlerden çok yerel faktörlere borçludur. 18.yy.da İbn Abdul Vahhab tarafından başlatılan dini reform hareketi de bu devlet oluşumunda yer almıştır. İbn Abdul Vahhab, hareketini "Vahhabizm" adını verdiği öğretisi altında yaymaya başlamıştır. Bu süreçte bedeviler de, Arapça'da erkek kardeş anlamına gelen "İhvan", yani devlet oluşumunda görev alan mücahitler olarak seçilmiştir.⁷⁴

Suudi Arabistan'ın ulusal bir devlet olarak politik organizasyonu çok yenidir. Sadece üç nesil önce Kral Abdul Aziz El-Suud zamanında modern formda bir devlet olabilmiştir. Devlet olduktan sonra da bir müddet finansal sıkıntı içinde kalmıştır. Petrol kaynaklarının farkına varılması 1936'da olmuş, bu kaynakların zenginlik olarak meydana çıkması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında bulmuştur. Devlet, OPEC'in 1960'ta

⁷³ Fulya Atacan, "Teokratik Monarşi: Suudi Arabistan", *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, (İstanbul: Bağlam, 2004), s.222.

⁷⁴ Samih K.Farsoun, "Class Structure and Social Change in the Arab World", Nicholas S. Hopkins ve Saadeddin Ibrahim, *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*, (Cairo: The American University in Cairo Press, 1997), s.32.

kurulmasına kadar uluslararası anlamda bir politik güç ve etkiye sahip olamamıştır. Suudi Arabistan'ın ekonomisini ayakta tutan nasıl petrolse, bir devlet olarak siyasetini ayakta tutan da İslam'dır.⁷⁵

Başta merkezi bir devletin kurulması, soylu kabileler, tüccarlar, ve nüfusun büyük bir çoğunluğunun ilgisini çekmiştir. Ancak merkezileşme aynı zamanda, artan vergileri de beraberinde getirmiş, askeri-bürokratik aygıtın güç kazanması, göçebelerin geleneksel demokratik özgürlüğünü kısıtlamıştır. İbn Suud, merkezi devleti kurarken ve yakınındaki bölgeleri fethederken dışarıdan yardım da alması gerekmiştir. Bu anlamda yardımı ona Türklere karşı İngiltere sağlamıştır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya savaşıyla dağılması da İbn Suud'un devlet kurabilmesinde önemli rol oynamış, böylece Birinci Dünya Savaşından sonra İbn Suud birleşmiş bir merkezi devlet kurma çabalarını artırmıştır. İbn Suud 1926'da önce Hicaz kralı, bir yıl sonra, Hicaz ve Nacd ve tebaalarının kralı ve 1932'de de Suudi Arabistan kralı olmuş ve bedeviler onu tüm göçebe kabilelerinin şefi olarak görmüştür.⁷⁶

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, çeşitli Arap ülkelerinde bağımsızlık ve Avrupalılaşıma fikirleri baş göstermeye başladığında Suudi Arabistan da bundan etkilenmiştir. İlk yıllarda sosyo-politik kurumların fazla etkilenmemesinin iki nedeni vardır: birincisi, Ortadoğu'nun görece olarak daha gelişmiş devletlerinden gelen modernleşme süreci etkilerinin çok güçlü olmaması; ve ikincisi, geleneksel yapıların hala hakim olmasıydı. Bu durum ancak 1940'lardan itibaren, petrolden önemli miktarlarda gelirler sağlanmaya başladığında değişim göstermiştir.⁷⁷

İbn Suud merkezileşme için modern yönetim araçlarını ve İslama aykırı olmayan Batı teknolojisini getirmeyi planlamıştır. Ama emirler (kabile şeyhleri) ve ulema böyle bir birleşmeyi kendi otoritelerini kaybetmemek için istememiş ve Vahhabiliği yaymayı amaçlayan gönüllü savaşçılardan oluşan, İhvan örgütü altında birleşmişlerdir. 1929-1930'da ulusal ordunun kurulması ve yönetimin merkezileştirilmesi ile ulema ve kabile

⁷⁵ Fouad Al-Farsy, *Saudi Arabia: A Case Study in Development*, (Great Britain: Redwood Burn Ltd., 1986), ss.206-7.

⁷⁶ Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, (London: New York University Press, 2000), ss.287-89.

⁷⁷ *Ibid.*, ss.287-89.

şeyhleri devlet işlerinden uzak tutulmuştur. Bu durum, İbn Suud'un İhvan karşısındaki son zaferi olmuştur.⁷⁸

İbn Suud, merkezi gücü kurmada Müslüman geleneğini özellikle İbn Taimiyye'nin öğretisini izlemiştir. Onun öğretilerine göre, iki otorite olmalıdır; şeriatın koruyucusu olan ulema ve hukuku uygulamak için gerekli politik gücü sağlayan emir. Emire bağlı olanlar, kesin ve koşulsuz bir şekilde ona itaat etmelidir. Emir, tüm Müslümanların ibadetlerini doğru bir şekilde yerine getirmelerinden sorumludur. Hayır işleriyle ilgilenir, ekonomik aktiviteleri gözden geçirir, toplumun güvenliğini ve kamu hizmetlerinin normal bir şekilde işlenmesini ve şeriatın çerçevesi içinde bireylerin toplumdaki pozisyonlarına göre, sosyal ve ekonomik haklardan yararlanmalarını sağlar. Her ne kadar emirin, kararlarını, ulemaya danışarak alması gerekse de o, kendi vicdanına göre de karar verme yetkisine sahiptir. Ancak, bu karar ve davranışlarının İslam çerçevesinde olması gerekmektedir. Bazı konularda İbn Suud'un da ulemayla çatıştığı olmuş, ama önemli konularda son karar İbn Suud'a ait olmuştur. Arap araştırmaları yapmış olan Jack Philby'ye göre 1918'de Riyad'da, Al-Hasa'da üç, Qasim'de üç olmak üzere, altı; Nacd'ın diğer bölgelerinde ise birer olmak üzere toplam 20 ulema vardı. Hemen herkes alim olabilse de ulemaların çoğu ya soylu kabilelerden ya da Hz. Muhammed'in soyu olan Seyyid klanından gelmişlerdir. 1950lerin başlarında ulemalar arasında bir hiyerarşi ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷⁹ İbn Suud'un gelirleri Hicaz'ın fethi ve petrolün ticari amaçlı kullanımıyla giderek artmıştır. Bu gelişmeler karşısında emirlerin ona karşı çıkma kapasiteleri de giderek azalmıştır. İbn Suud ulemaya saygı göstermeye devam etmiş, günlük ve haftalık konseylerinde (meclis toplantılarında) ulema yer almıştır, ama bu demokratik bir yer alış anlamına gelmemektedir.⁸⁰

Önceleri Nacd ve Hicaz ayrı iki bölge gibi olsa da merkezi hükümet tüm yerel yönetimlerin başıydı. Meclis veya kraliyet konseyine Kral başkanlık ediyor, kralın kardeşi, vezir, Hicaz valisi, konsey üyeleri, ulemanın başlıca üyeleri, başlıca eyaletlerin emirleri ve kabile şefleri de katılıyordu. Başlıca eyaletlerin yönetimlerinin başına gelecek kimseyi de kral tayin ediyordu. Dış işlerden sorumlu olan bir bakanlık, içişleri

⁷⁸ Mordechai Abir, *Saudi Arabia: Government, Society and the Gulf Crisis*, (London&New York: Routledge, 1993), ss.31-32.

⁷⁹ Vassiliev, Op.cit., ss.290-92.

⁸⁰ Abir, Op.cit., s.32.

bakanlığına eşdeğer olan kraliyet divanı, bedeviler ve Nacd'ın işleri için bir bakanlık ve bunların dışında at üretiminden kraliyet develerine, sağlıktan radyoya ve güvenliğe başka bakanlıklar da bulunmaktaydı. Göçebe kabileler de eyaletlerin yönetimi altındaydı. 1926'da Mekke'de kendi bağımsız bütçesiyle belediye kuruldu. Düzenli bir ordu 1930'da kuruldu. 1934'te Hicaz 14 küçük eyalete ayrıldı. 1932'de Suudi Arabistan devleti merkezileştirildiği zaman yönetsel yapısı değişmedi. Yönetim ve bürokrasi açısından daha sofistike bir döneme geçilse de karar alma açısından çok fazla bir değişiklik olmadı. Yine önemli kararları kral ve onun etrafındaki ona yakın olan kişiler almaya devam ettiler.⁸¹

Petrol üreten Arap ülkelerinde devlet oluşumunu anlayabilmek için en önemli 5 özellik şunlardır:⁸²

1. Sosyal değişim süreçleri üzerinde önemli etkisi olan petrol zenginliğinin 20.yy boyunca ve özellikle 1970'lerdeki hızlı bir şekilde artışı.
2. Kırsal alandan kentlere büyük ölçüdeki göç.
3. Petrol üreten Arap ülkelerinin sömürgeci hakimiyetten yeni bağımsız olmaya başlamaları.
4. Sömürge sonrası dönemde ulus devlet ve sosyal oluşumlar arasındaki uyumsuzluk.
5. Batı kültürüyle temasın sonucu olarak, geleneksel değer sistemlerinin sorgulanması.

Petrol üreten Arap devletlerini yöneten gruplar, yeterli madensel zenginliği bulunmayan rakiplerinin, sahip olmadığı avantajlara sahip olmuşlardır. Bu avantajlardan bir tanesi, petrol zenginliğinin aydın sınıfı üzerinde kullanılarak, bu sınıfın zihinsel yeteneklerinden, yararlanılabilmesidir. Bu durum, Gramsci'nin 'tarihsel blok' olarak adlandırdığı, yönetici grubun ideolojisinin genelleştirilerek toplum ideolojisi haline getirilmesiyle ilgilidir.⁸³ Fakat devlet oluşumunda baskı ve zorlama yerine Gramsci'nin 'hegemoni' olarak adlandırdığı kültür ve ideolojilerin kullanılması, henüz ne Arap petrol

⁸¹ Vassiliev, Op.cit., ss.294-298.

⁸² Davis, Op.cit., s.32.

⁸³ Antonio Gramsci, *Selection from the Prison Notebooks*, (London: Lawrence and Wishart, 1971), s.137.

ülkelerinde ne de diğer 3. dünya ülkelerinde yeteri kadar önem verilmiş bir süreç değildir.⁸⁴

2.2. Yönetim ve Sosyo-politik Yapı:

Arap yarımadasının tüm ülkeleri (Yemen hariç) geleneksel, kabilesel devletler tarafından yönetilir. Yönetim, her zaman ataerkindir ve vekaletle dayanır.⁸⁵ Bu devletler bir çekirdek aile etrafında oluşmuştur. Bu devletlerin aile dışında temel yapılarından bir diğeri ise şeyhlerden oluşan kabilelerdir. Bunların devlete olan bağlılıkları, para yardımı, gruplar arası evlilikler ve hükümette verilen görevlerle sağlanmaktadır. Bazı devletlerin danışma meclislerinde başlıca kabilelerden ve tüccar sınıfından temsilciler bulunmaktadır.⁸⁶

Suudi Arabistan'da siyasi istikrar sadece refah devletine bağlı değildir. Burada büyük Suudi ailelerinin geleneksel sorumluluklarının, bu aile mensuplarının ekonomik refahlarının devam ettirilmesi olduğuna inanırlar.⁸⁷ Başka bir deyişle Suudi kraliyet ailesi ve diğer önemli Suudi ailelerinin ekonomik refahı üstün tutulmaktadır.

Kuran, Suudi Arabistan'ın Anayasasıdır. Suudi Arabistan politikasına göre, bu anayasa Müslümanlara herhangi bir dünyevi anayasadan daha uygundur.⁸⁸ Mahkemeye ilgili olarak belli bir yapısal özellik yoktur, çünkü bütün konularda kral söz sahibidir ve o ne derse o olur. Bütün departmanların başkanlarına direktifleri o verir ve arada çıkan tartışmalarda da hakem görevini üstlenir.⁸⁹

Devletin idaresine bakıldığında, tamamen kendine has bir modele sahip olduğu görülür. Üç ayrı kısımdan oluşmaktadır: Birincisi, Suudi Arabistan'ın kurucusu olan Kral Abdul Aziz'in soyundan gelen Kraliyet ailesi; ikincisi, Kraliyet ailesiyle kan bağı olan ve Vahhabi hareketinin dini liderleri olan Ulema; üçüncüsü, önemli meselelerde

⁸⁴ Davis, Op.cit., s.25.

⁸⁵ Nazih N. Ayubi, *Overstating The Arab State*, (London, New York: IB Tauris, 1995), s.231.

⁸⁶ Erik R. Peterson, "Tribal Components in the Development of Modern States", *Middle East Journal*, Vol.31, (Summer, 1977), s.306-7.

⁸⁷ David E. Long, *The Kingdom of Arabia*, (Gainesville: University Press of Florida, 1997), s.91.

⁸⁸ Fouad Al-Farsy, *Modernity and Tradition: The Saudi Equaiton*, (London&NY: Kegan Paul International, 1990), s.40.

⁸⁹ Vassiliev, Op.cit., s.294.

topluluklarının temsilcileri olarak etki sahibi olan kabile ve bedevi şefleri.⁹⁰ Kraliyet ailesi, kraliyetin yönetici sınıfının üst kesimini oluşturan Sudayriler (Suudlarla evlenen kuzey Nacd'dan gelen güçlü bedevi hanedanlığı) ve El-Şeyh'lerden meydana gelmektedir. Bu, 20.000 kişilik bir gruptur. Ulemeden ise tüm kadılar, dini hukukçular, adalet sisteminde yer alan diğer alimler, din öğretmenleri, imamlar ve camide çalışan diğer memurlar kastedilmektedir.⁹¹ Ulemanın karar almada danışma dışında bir yetkisi olmasa da, toplumda yüksek prestij, nüfuz ve imtiyazlara sahip olmuşlardır. Ulemanın otoritesi, 1964'te kendilerinin yardımıyla başa getirilen Kral Faysal zamanında daha da azalmıştır. Yine de her zaman Suudi yönetici sınıfının önemli bir parçası olmuşlardır. Ümeranın (emirler) aksine ulema, bir hiyerarşisi ve liderliği olan, devlet destekli kurumlara sahip ve ortak çıkarları olan örgütlü bir gruptur. Birçoğu, yönetim, eğitim, güvenlik teşkilatında, silahlı güçlerde ve özel sektörde görev almışlardır. Ümeranın rolü ise, Faysal zamanında yönetimin merkezileştirilmesinin ve güçlendirilmesinin yeniden hız kazanmasıyla azalmaya başlamıştır. 1980'lerin başlarına kadar, merkezi yönetimin ve refah hizmetlerinin eyaletlere yayılması, eyalet yönetici ve yönetimlerinin zayıflamasına yol açmıştır. Ümera yine de Suud ailesi ve kırsal nüfus arasında bir bağ konumunda olmuş ve 1980'lerden sonra Fahd yönetimi sırasında yerel hükümetlerin rolleri tekrarartmaya başlamıştır.⁹²

Suudi Arabistan'ın kurulmasından sonra, Kral Abdul Aziz merkez ve Doğu Eyaletlerinin yönetimini üstüne alırken, Batı Eyaletini oğlu Faysal'a bırakmıştır. Hicaz'ı, yani batı eyaletini, yönetmesi için başlıca iki organ oluşturmuştur. Birincisi hala var olan Danışma Konseyi (Majlis Al-Shura); ikincisi ise, 1953'te Bakanlar Kuruluna dönüşen Vekil Konseyi (Majlis Al-Wukala)'dir. 1931'de çıkan bir kararnameye göre kurulan Vekil Konseyi, otoritesini kraldan almaktaydı. Bir hükümet bakanlığına ait bir karar alındığında, bu karar, onaylanması için krala gönderilmektense, o departmana gönderilirdi. Bu departmanın devamı niteliğinde olan Bakanlar Kurulunun ise bundan farkı, birincisinin otoritesinin Hicazla sınırlıyken ikincisinin, bütün krallık için merkezi bir yönetim haline gelmesiydi. 1940ların başında Vekil Konseyi'nin bu otoritesinin önüne merkezi hükümet geçmeye başladı. Daha çok merkezileşmeye başlayan yönetim için daha çok bakanlıklar kurulması icap etti. Dışişleri ve Maliye Bakanlığı 1930 ve

⁹⁰ Al-Farsy, 1986, Op.cit., s.208.

⁹¹ Abir, Op.cit., s.7.

⁹² Ibid., ss.35-37.

1932'den beri zaten görev yapmaktaydı. 1944'te Savunma Bakanlığı kuruldu. 1951'de sadece Hicaz'dan sorumlu olan İçişleri Bakanlığı tüm yurda yayılmaya başladı, bu bir bakanlık olmaktan çok bir acente şeklinde iş gördü. Daha sonra İletişim, Eğitim, Tarım, Ticaret ve Sağlık Bakanlıkları kuruldu.⁹³

Hicaz'ın krallığa katılımıyla kurulan, ülkenin ilk merkezi idari organı olan Suudi Bakanlar Kurulu, Suudi Arabistan'ın siyasal sisteminde yürütmenin ana organlarından birisidir. Bakanlar Kurulu, Suudi Arabistan'ın tüm kurumları arasında en güçlü olanıdır, ve gücünü tamamıyla kraldan almaktadır. Bakanlar Kurulu'ndaki 23 tane bakandan, 11 tanesi “modernleştirici teknokratlar” olarak isimlendirilmiştir. Bunlardan sekizi yurtdışında doktora yapmış olan kişilerdir. Beş tanesi kraliyet prenslerindedir ki bunlar da dışarıda yönetim ve politika üzerine eğitim almışlardır. Diğer yedisi ise devlet adamları, yüksek ulema ve diğer toplumsal tabakaların önemli kişilerinden oluşmaktadır.⁹⁴

Bakanlar Kurulunun kararları Kral tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmez. Kurulun görevleri arasında, yıllık bütçe, uluslararası anlaşmalar ve yabancılara tanınan imtiyazlarla ilgilenmek gibi konular yer almaktadır. Başka bir deyişle devlet yönetimindeki rolü büyüktür. Kurula, Kral ve onun vekili başkanlık eder. 1975'e kadar Suudi kabinesi, Bakanlar Kurulunda temsil edilen 14 bakandan oluşmaktaydı. Daha sonra bu bakanlıklar 20'ye yükseltildi. 1975'te eklenen bakanlıklar şöyleydi: Kamu İşleri ve Ev Yapımı; Belediye ve Kırsal İşler; Yüksek Eğitim; Endüstri ve Elektrik; Posta, Telgraf, Telefon, ve Planlama Bakanlığı.⁹⁵

1992'de ilan edilen “Temel Yönetim Kanunu” ile Suudi Arabistan Krallığının yönetim biçiminin monarşi, dininin İslam, anayasasının Kuran ve dilinin Arapça olduğu kral tarafından bir kez daha ortaya konmuştur.⁹⁶ Yönetimin en tepesinde kral vardır ve kral naibini kendisi atamaktadır. Geleneksel olarak ikinci sıradaki prens naip olarak seçilir. Fakat bazı aile üyeleri buna karşı gelerek buna aile üyelerinin karar vermesi

⁹³ Al-Farsy, 1990, Op.cit., ss.42-43.

⁹⁴ Al-Farsy, 1986, Op.cit., s.209.

⁹⁵ Ibid., ss.48-50.

⁹⁶ Peter W. Wilson ve Douglas F. Graham, *Saudi Arabia, The Coming Storm*, (New York: M.E. Sharpe Inc., 1994), s.71.

gerektiğini savunmaktadırlar.⁹⁷ Temel Yönetim Kanunu ile beraber çıkan Meclis el-Şura Kanununa göre, Kral tarafından seçilecek, 30 yaş üstü, erkek, 60 Suudi vatandaşından oluşturulan Meclisin yasama yetkisi yoktur, fakat devlet politikaları konusunda başbakana görüş bildirmek ve ayrıca kanun, düzenleme, anlaşma, uluslararası antlaşma ve verilen ayrıcalıkları incelemek ve bunlar hakkında görüş bildirmek yetkisine sahiptir. Meclisin aldığı kararlar başbakana gönderilir ve Bakanlar Kurulunda görüşüldükten sonra uygun bulunursa Kral'ın onayı alınır. Eğer Bakanlar Kurulu ile Danışma Konseyinin kararları uyuşmuyorsa son kararı Kral verir.⁹⁸

Yönetime meşruiyet kazandıran ve sistemin ana sınırlarını çizen Vahhabi İslam, Suudi Arabistan'daki gelişmenin önünde büyük engel teşkil etmektedir. Bu dini yapı içerisinde kadınların ve Şiiilerin taleplerinin karşılanması oldukça güçtür. Bunun yanında Suud ailesi varlığını Vahhabi İslam temelinde meşrulaştırdığı için bu yapıyı yok etmesi kendi meşruluk alanını yok etmesi demek olacağı için, böyle bir durumun gerçekleşmesi düşünülmemektedir. Suud ailesine alternatif olabilecek bir muhalefetin yokluğu bugün için aileyi yönetimde tutabilmektedir.⁹⁹

Siyasi katılımın artırılmasına yönelik olarak son zamanlarda sivil halkın katılımına yönelik, düşünürlerin bir araya gelip kamusal anlamda tartışmalarda bulunduğu bir ulusal diyalog merkezi, gazeteciler birliği ve bağımsız insan hakları organizasyonu kurulmuştur. Bunun yanında siyasi katılımın artması için çeşitli girişimlerde bulunulmuş; 2003'te yerel hükümetler ve belediyelerin işlerliği için gerekli planlar onaylanmış ve yarısının atandığı diğer yarısının seçimle iş başına geldiği bir Belediye Konseyleri oluşturulmuş; kamu okullarında ise öğrencileri vatandaşlık sorumlulukları ve katılımcı yönetim hakkında bilgilendirmek üzere öğrenci konseyleri oluşturulmaya başlanmıştır.¹⁰⁰

İlk ve en son yerel seçimler; 2005 yılının şubat ayında yapılmıştır. Kadınların oy kullanma ve aday olma hakkı bulunmamasına ve belediye meclisi üyelerinin sadece

⁹⁷ Mamoun Fandy, *Saudi Arabia and the Politics of Dissent*, (New York: St. Martin's Press, 1999), ss.32-33.

⁹⁸ www.saudinf.com/main/c520.htm.

⁹⁹ Atacan, Op.cit., s.255.

¹⁰⁰ Robert Looney, "Saudization: A Useful Tool in the Kingdom's Battle Against Unemployment?", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. Xxvii, no:3, (Villanova, PA: Villanova University Graphic Services, spring 2004), s.18.

yarısının seçimle belirlenmiş olmasına karşın Suudi Arabistan'daki reform yanlılarının bu yerel seçimleri önemli bir aşama olarak gördükleri ifade edilmiştir. Seçim, Suudi Arabistan'da bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tartışılan konuların en başında, kadınların seçme ve seçilme hakkı gelmektedir.¹⁰¹

Bu yüzyılın başlarında, petrol üreten veya üretmeyen, monarşiyle yönetilen Arap ülkelerindeki liberal siyasi sistemlerin en büyük eksikliklerinden biri, yöneticiler ile halk kitlesi arasındaki kültürel ve ideolojik uzaklıktır. Salt petrol zenginliği, bu rejimlerin yönetimde kalmasını sağlamada yeterli olamamıştır. Ancak yakın zamanda bu rejimler petrol zenginliklerini geniş halk kitlelerinin yakınlık duyacağı bir ‘ulusal ideoloji’ kurmada kullanmaları gerektiğinin farkına varmışlardır.¹⁰²

Petrol zenginliği politik istikrarın bozulmasına da yol açmıştır. Bunun nedeni Körfez ülkelerinin ekonomik, politik, ve askeri olarak komşu ülkelerin ve uluslararası süper güçlerin odağı haline gelmesidir. Bu durumun kültürel boyutları ise dış güçlerin varlığının ulusal kimliği tehdit etmesidir. Buna karşılık bu ülkeler, ulusalcılığı ve sosyal dayanışmayı geliştirme yoluna gitmişlerdir. Kısaca, petrol zenginliği maddi çevrenin değişmesine neden olduğu gibi, entelektüel çevreyi de etkilemiştir.¹⁰³

3.SUUDİ ARABİSTAN’DA EKONOMİ:

3.1. Suudi Ekonomik Yapısını Belirleyen Faktörler:

Suudi Arabistan’da 18. yüzyıldan 20. yüzyılın yaklaşık ilk çeyreğine kadar ekonomik hayatta bir değişim olmamıştır. 19.yy.da Suudi Arabistan’ın en önemli bölgesi olan Nacd dünyadaki en fakir ülkelerdendi. Ekonomi göçebe hayvancılığa dayalıydı ve sadece geçinmeye yetecek ölçüde, vahalar ve köylerde tarım yapılmaktaydı. Doğu’da El-Hasa ve El-Katif vahalarında görece olarak daha büyük ölçekli tarım ve Körfez sahilinde balıkçılık, inci avcılığı, ve denizcilik yapılmaktaydı. Hicaz’ın, Hac ticaretinden dolayı, daha gelişmiş bir ekonomisi vardı. Hac ücretleri

¹⁰¹ http://www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2005/02/050210_pressreview.shtml

¹⁰² Davis, Op.cit., ss.10-11.

¹⁰³ Muhammad Rajab al-Najjar, “Contemporary Trends in the Study of Folklore in the Arab Gulf States”, *Statecraft in the Middle East*, Op.cit., s.179.

hükümetin başlıca gelir kaynağı idi. Özel sektörde de hac, çeşitli mal ve hizmetlerin satılması gibi ticari olanaklar da getirmiştir. Büyük Hicazlı tüccar ailelerin çıkış noktası Haç ticaretine dayanmaktadır. Bu konuda bir hizmet endüstrisi oluşturulmuş; Hicazlı tüccar aileler loncalar şeklinde örgütlenmişlerdir. Bu loncalar şunlardan oluşmaktaydı: “mutawwifler” adı verilen Mekke’deki kutsal görevler için rehberlik eden kişiler; bunlara yardım eden ve asıl görevleri Mekke’deki Haram Camisinin içindeki kutsal kuyu olan Zemzem’den su getirmek olan Zemzemiler; Cidde’de hacıları karşılayıp işlemlerini yapan vekiller; ve “dalil” adı verilen Medine’deki rehberler. 20.yy’ın ortalarına kadar hacılar uzun dönem, bazen yıllarca Hicaz’da kalırlardı ve bu hac döneminde perakende ticaret çok önemliydi. 1930’larda Dünya Ekonomik Bunalımı ve 2. Dünya Savaşına götüren politik başkaldırıları hac seferlerinin azalmasına ve dolayısıyla Suudi Arabistan’ın hac gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. 2. Dünya Savaşı bitiminde Suudi Arabistan ekonomik krizin içine girmiş, bunu petrol şirketleri ve Amerika’dan gelen borçlarla atlattır. Petrol gelirleri hac gelirlerin yerini almış olsa da hac döneminde yapılan perakende ticaret hala önemli bir gelir kaynağıdır.¹⁰⁴

Suudi Arabistan’da ekonomi, hayatın her yönünde olduğu gibi İslam’a dayalıdır. Ekonomik aktivite üzerindeki en resmi İslami kısıtlama riba’dır (faiz sistemi). Faizcilik İslami kanunlarca yasaklanmıştır. Suudi Bankaları bu duruma çare olarak borçlar için faiz yerine başka bir ücret uygulaması koymuşlardır. Hanbeli mezhebinin rehberliği altındaki Suudi Arabistan’ın sosyal ve hukuki konularda aşırı tutucu olan İslami görüşü, ironik olarak ekonomik ve ticari meselelerde en liberal olanlardandır. Suudi ekonomisini etkileyen iki davranışsal faktör vardır. Birincisi iş ve zenginlik ile ilgilidir. İslami bir ülke olarak Suudi Arabistan’da zenginliğin Allah’ın bir lütfu olduğuna inanılır. Bununla beraber fakirlere de yardım edilmesi gerekliliği doğal olarak kabul edilir ve zenginler fakirlere yardım etmekle yükümlüdürler. Bunu da en çok zekat yoluyla yaparlar. Zekat, maliyenin topladığı vergilerin en önemlisiydi. Zekat dini bir önem taşımanın yanında yönetene duyulan sadakatin de bir göstergesiydi. Zekat canlı hayvandan çeşitli tahıl ve meyvelere kadar türlü ürünler üzerinden alınıyordu. Zekatın toplanmasından eyaletteki emirler sorumluydu. Petrol gelirlerinin artmasına bağlı olarak zekat sonraları bir vergi olmaktan çıkıp sadece yardım ve dini amaçlı verilmeye devam edilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Long, Op.cit., s.79.

¹⁰⁵ Vassiliev, Op.cit., s.304.

Bir diğ er davranışsal faktör Suudilerin çalışmakla ilgili tavırlarıdır. Suudiler Allah'ın sunmuş olduğu zenginliklerden faydalanarak yaşamayı tercih ederek, güçlü bir çalışma etiğı oluşturmamışlardır. Petrolün keşfedilmesinden önce fakir bir ülke olan Suudi Arabistan'da çalışmak bir zorunluluk olsa da, çalışma fikrini yine de ahlaki açıdan benimsememişlerdir. Ancak çalışma ahlakı benimsenmedikçe, ekonominin gelişmesi imkansızdır ve bu durum yabancı emeğe bağımlı olmanın önemli bir nedenini oluşturmaktadır.¹⁰⁶

Diğ er bir Suudi ekonomisini belirleyen faktör ise kamu sektörünün özel sektör üzerindeki hakimiyetidir. Suudi Arabistan rantiyer bir devlet modelidir. Batıdaki kamu hizmeti sağlamak amaçlı vergi toplama sisteminin aksine, Suudi Arabistan'da devlette toplanan petrol kaynaklı gelirler mal, hizmet ve para yardımı olarak insanlara dağıtılır. Hazineye aktarılan petrol gelirlerini kullanabilme Suudi Arabistan'ın ve diğ er petrol ihraç eden ülkelerin ayırt edici özelliğidir. Petrol gelirleri, hükümeti, petrolden sağlanan ekonomik rantın ve ayrıcalıkların dağıtıcısı yapmaktadır ki, bu rol, diğ er pek çok ülkede olduğu gibi, devletin vergi toplayan ve parayı yeniden dağıtan olarak üstlendiğı rolden çok farklıdır. Müslüman petrol ihraç eden ülkelerde pazar ekonomisi yoktur. Daha çok hükümet tarafından korunan ve yönetilen bir ekonomi vardır.¹⁰⁷

Bir diğ er ekonomiyi etkileyen faktör ise Suudi iş ahlakıdır. Batıya göre Suudi Arabistan'da iş dünyası ve hükümet uygulamalarında fesat karıştırılmakta, yolsuzluk ve rüşvet gibi olaylar olmaktadır. 1970lerden sonra batılı işadamları Suudi Arabistan'da iş yapmayı öğrendikten sonra bu yolsuzluk söylemleri azalmıştır.¹⁰⁸

Petrol patlamasıyla beraber, Suudi ekonomi politikası, üç temel bileşen etrafında şekillenmiştir: yerel nüfusun ulusal kalkınmada yer almasını sağlayacak bir iç kalkınma stratejisi; iç pazarı sağlamlaştıracak, devletin topraklar üzerindeki kontrolünü garantileyecek, ve ulusal burjuvazinin gelişimini sağlayacak bir altyapı hazırlanması; büyümeyi en önemli amaç olarak gören bir kapitalist ekonomik felsefenin benimsenmesi.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Oynstein Noreng, *Petrol ve İslam*, çev.Dilek Başak, (İstanbul: Sabah Kitap, 1998), s.227.

¹⁰⁷ Ibid., s.227.

¹⁰⁸ Long, Op.cit., ss.76-78.

¹⁰⁹ Kiren Aziz Chaudry, *The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East*, (New York: Cornell University Press, 1997), s.143.

3.2. Petrolün Ortadoğu'da Ortaya Çıkış Süreci:

Ortadoğu'da ilk olarak 1871'de Alman uzmanlar Irak'ı ziyaret ederek önemli miktarlarda petrol olduğunu tespit ettiler. 1907'de başka uzmanlar tarafından da Irak'ın bir petrol gölü olduğu söylendi. 1908'de de İran'da bol miktarda petrol bulundu. 1923'te "Eastern and General" isimli bir İngiliz sendikası adına çalışan Frank Holmes adında bir Yeni Zelandalı, Kral Abdul Aziz'den ilk Suudi Arap petrol imtiyazını elde etti ve El-Hasa'nın 30.000 mil kareden fazla bir alanında petrol ve diğer madenler aramaya başladı. Bunun karşılığında yıllık 2000 dolar para ödenecekti. İki yıldan sonra sendika bunu karşılayamayınca aradaki anlaşma bozuldu.¹¹⁰

Başlıca petrol bölgesi 1927'de Irak'ta, Kerkük olarak bulundu. 1932'de de Bahreyn'de petrol bulundu. Ham petrol üretimi önce Bahreyn'de başladı. Onu Suudi Arabistan izledi. 1938'de Bahreyn günde 22.000 varil üretirken, Suudi Arabistan'ın günlük üretimi 2.200 varildi.¹¹¹

1930'da dünya genelindeki ekonomik dalgalanmadan etkilenen Suudi Arabistan'da hac ziyaretleri azaldı ve bu durum Suudi ekonomisini kötü etkiledi. Bunun üzerine Amerikalı bir işadamı olan Charles R. Crane ülkeye davet edildi. Bir anlaşmaya varıldı ve 1931'de ülkeye maden araştırmaları için bir mühendis gönderildi. Bu araştırma devam ederken ve özellikle Doğu Bölgesinde fazla miktarda petrol olduğu ortaya çıkmaya başlamışken, Bahreyn'e araştırmacı gönderen SOCAL (The Standard Oil Company of California) da Suudi Arabistan rezervleriyle ilgilenmeye başladı. 1933'te SOCAL Suudi Arabistan ile Doğu Eyaletinde araştırma yapmak üzere 60 sene sürecek bir anlaşma imzaladı. Böylece bölgede daha önceden bir İngiliz tekeli altında olan petrol imtiyazları bu monopolden çıktı. İlk başlarda araştırmadan istenilen sonuçlar elde edilmedi ise de 1935'te ticari miktarlarda petrol bulundu. SOCAL (sonradan adı Californian Arabian Standard Oil Company olarak değişti) daha sonra imtiyaz haklarının yarısını Texas Petrol Şirketine bıraktı. Ve 1939 yılında diğer bir 60 senelik anlaşma imzalandı. Bu son anlaşma ile SOCAL'ın alanı 80.000 mil kareye çıktı. Suudi

¹¹⁰ Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.96.

¹¹¹ Europa, *The Middle East and North Africa 1973/74, 1981/82, 1990 and 95*, (London: Europa Publications Limited, 1973/74), s.75.

Arabistan'a Japonya ve Almanya'dan da önemli teklifler gelmiş olmasına rağmen, İbn Suud, Amerika'yla olan birlikteliğine devam etti.¹¹²

Ticari olarak petrol üretimi 1938 yılında başlamış ve Suudi Arabistan'ın ekonomik gelişiminde yeni bir dönem açılmıştır. 1944'te "Californian Arabian Standard Oil Company", ARAMCO (Arabian American Oil Company) olarak tekrar adlandırılmıştır.¹¹³ Diğer körfez ülkeleri ise petrol üretimine 1940'ların ikinci yarısı ve 1950'lerde başladılar.¹¹⁴

1948'de %30 hisse "Standard Oil of New Jersey"'e, %10 ise "Socony Vacuum"'a satıldı. 1949'da "Getty Oil Company" Suudi Arabistan'ın Kuveyt'le paylaştığı tarafsız bölgede 60 yıllık imtiyaz kazandı. Daha sonra Suudi Arabistan Japon "Petrol Trading Company"ye 44 yıllık imtiyaz verdi. Bu, Suudi Arabistan- Kuveyt arasındaki tarafsız bölgeye kadar, sınır sularındaki araştırmayı kapsıyordu. 1950'de ARAMCO ve Suudi Arabistan yarı-yarıya kar paylaşımında anlaştı. Bundan bir ay önce de ilk gelir vergisi kraliyet yönetmeliğiyle belirlenmişti. Bu durum hem kişisel gelirleri hem de toplu karları etkiledi. ARAMCO net karları üzerinden %50 gelir vergisi ödemekteydi. 1952'de şirketin politikasında Suudi Arabistan'ın da söz sahibi olması ve merkez bürolarının Suudi Arabistan'da olması gerektiği kararlaştırıldı. Merkez büro Dahran'a taşındı ve 15 üyenin içinden 2 tanesi Suudi hükümetinden seçildi. 1960'larda Suudi Arabistan kendi ulusal petrol şirketi PETROMİN'i (General Petroleum and Mineral Organization) kurma çabasına girdi. Bu şirket 1962'de kuruldu. Fakat ARAMCO'nun Suudi Arabistan'a sağladığı ekonomik kaynaklar ve güç çok daha fazlaydı. 1965'te "Société Auxiliaire de la Régie Autonome des Petroles" adlı Fransız petrol şirketi ile Kızıl Deniz'de araştırma yapmak üzere anlaşma yapıldı. Petrol bulunana kadar tüm maliyeti şirket karşılayacaktı. 1973'te Suudi Arabistan hükümeti ARAMCO'dan % 25'lik bir pay aldı, 1974'te bu pay %60'a çıktı, 1980'de ise ARAMCO'nun %100 Suudi sahipli bir şirket olmasına karar verildi.¹¹⁵

¹¹² Matthew R. Simmons, *Twilight in the Desert: The Coming Saudi Oil Shock and the World Economy*, (New Jersey: John Wiley&Sons, Inc., 2005), ss.26-31.

¹¹³ Abdelkarim, Op.cit., ss.85-86.

¹¹⁴ Ibid., s.26.

¹¹⁵ Simmons, Op.cit., ss.26-38.

1970’te bütün Körfez ülkelerinin toplam üretimi günde 8.345 milyon varil olup, dünya toplamının %18’ini oluşturmaktaydı. Aynı yıl Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri dünya toplamının % 39’unu oluşturdular. 1980’lerde Körfez ülkeleri, üretimlerini %73 artırdılar. Böylece dünya üretimindeki toplam payları %23’e çıkarken, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’nun toplam payları, %36’ya geriledi. 1989’da üretim, günde 14.46 milyon varilden 10.088 milyon varile geriledi, bunun nedeni OPEC’in ülkelere uyguladığı bir kota sisteminden kaynaklanıyordu. Kuveyt işgali sırasında Kuveyt ve Irak dışında başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Körfez ülkeleri, üretimlerini artırdılar. 1980’de Suudi Arabistan ARAMCO’yu satın aldıktan sonra ARAMCO operasyonlarını genişletti. Petrol arıtımı ve batı pazarlarına ulaşım için yatırımlar yaptı. 1993’te 1980’deki üretim oranlarının aynısına ulaştılar. Bunun nedeni işgalden dolayı petrol üretemeyen Irak’ın yerini almasıydı.¹¹⁶ Tablo 1’de 1998 yılındaki, Körfez ülkeleri, OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries), GCC (Gulf Cooperation Council), ve dünya genelindeki petrol rezervleri ve üretimleri gösterilmektedir.

Gelirlerin artmasıyla beraber, yüksek petrol fiyatları Suudilerde endişe yaratmaya başladı. Tüketici ülkeler tüketimde kısıntıya gidebilir bunun sonucu olarak da üretici ülkeler kotayı yerine getirmekte sözlerini tutmayarak petrol fiyatlarını düşürebilirlerdi. Bunun üzerine Ocak 2000’de petrol politikasını kurumsallaştırmak ve güçlendirmek için Kral Fahd başkanlığında SCPM’yi (Supreme Council for Petroleum and Mineral Affairs) kurdular. Bu 1998’de kurulmuş olan “Supreme Petroleum Council”in yerini aldı. Ekim’de Suudi kabinesi SCPM’yi ulusal petrol şirketi olan Suudi ARAMCO’nun yönetimini alması için görevlendirdi.¹¹⁷

¹¹⁶ Ibid., ss.26-38.

¹¹⁷ Paul Rivlin, “Economic Developments in the Middle East and North Africa”, Bruce Maddy/Weitzman, *The Middle East Journal*, vol.xxiv, (Middle East Institute Washington D.C.: Westview Pres, 2000), s.499.

Tablo 1:1998 Körfez Petrol Rezervleri ve Üretimi¹¹⁸
(bin varil ve dünya paylaşımı)

	Rezervler 1 Ocak 1999 (000 v)	Pay (%)	Üretim 1998 (000 v/g)	Pay (%)
Bahreyn	160,000	0.02	102	0.06
Kuveyt	94,000,000	9.1	1,796	2.8
Umman	5,238,000	0.5	895	1.4
Katar	3,700,000	0.4	664	0.9
Suudi Arabistan	259,000,000	25.0	8,058	12.2
B.A.E.	97,800,000	9.5	2,066	3.6
GCC	459,898,000	44.4	13,581	20.5
İran	89,700,000	8.5	3,597	5.4
Irak	112,500,000	10.9	2,114	3.2
Körfez	662,098,000	63.8	19,292	21.1
OPEC	800,497,710	77.4	27,744	41.8
Dünya	1,034,668,270	100.0	66,302	100.0

¹¹⁸ *Oil and Gas Journal*, 1 January 1999.

3.3. Petrol Gelirleriyle Yapılan Ekonomik Düzenlemeler:

Petrolle beraber en fazla büyüme ekonomide olmuş, fakat bunun önemli bir bölümü finans sektöründe olduğu için ekonomik çeşitlenme yavaş, petrol dışı gelişme çok az olmuştur. Örneğin buğday üretimi 1970 başlarında 7.5 milyon tonken 1977'de 7 milyona düşmüştür. 1960-77 arasında, imalat sektörü, gayri safi milli hasılanın %10'u olarak kalmaya devam etmiştir. Tarım yapılabılır alansa büyüklük açısından değişmemiştir.¹¹⁹

1952'den önce Suudi Arabistan'da tek bir para sistemi yoktu. Suudi Riyalinin dışında İngiliz altınları, Mısır pound'ları, Hindistan rupe'leri (doğu bölgelerde) ve Avusturya thaler'i kullanılıyordu. 1952'de SAMA (Saudi Arabian Monetary Agency) para ajansı kuruldu. Birkaç yıl sonra bu, Merkez Bankası olarak değişti. SAMA'nın merkezi Cidde'deydi. Daha sonra diğer şehirlerde de şubeler açılmaya başlandı. Asıl amacı, Suudi parasını istikrara kavuşturmak ve güçlendirmek, gelirleri ve harcamaları merkezileştirmek, ve ulusal ekonomiye ve Maliye Bakanlığına yardım sağlamaktır. Bu kuruluştta yabancı uzmanlar çalışıyordu. 1957'de Suudi Arabistan IMF'ye üye oldu. 1940'lar ve 1950'lerin başlarında çeşitli yabancı bankalar açılmaya başlandı. 1960ların ortalarında Suudi Arabistan'ın kendisine ait üç bankası vardı. 1974'te ise ülkede 12 Suudi bankası 10 tane de yabancı banka bulunmaktaydı. Krallığın kalkınmasına yardımcı olmak için hükümetçe çeşitli uzmanlaşmış kredi kuruluşları da kurulmuştur. Suudi Tarım Bankası, çiftçilere tarımın kalkınmasında yardımda bulunmaları için; Kamu Yatırım Fonu, orta ve uzun vadedeki yatırım projelerine katkıda bulunma amaçlı; Taşınmaz Mal Gelişim Fonu, bireylere borç vermek, ve şirketlere bu tarz projelerde destek sağlamak; Suudi Kredi Bankası ve Suudi Sanayi Kalkınma Fonu, sanayi şirketleri için destek sağlamak amaçlı kurulmuştur.¹²⁰

Artık petrol şirketlerinden gelen direkt ödemeler devlet gelirlerinin 4/5'ini oluşturmaktaydı. İkincil kaynaklar ise belediyeden, havaalanlarından ve diğer yerlerden gelen ödenekler, tren ve hava yolundan gelen gelirler, yol ödenekleri ve zekattan elde

¹¹⁹ UN Economic Commission for West Asia-League of Arab States, *Statistical Indicators of the Arab World for the Period 1970-78*, (1980), ss.9-14.

¹²⁰ Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.136.

edilen gelirlerdi. 1940 ve 1950'lerde devlet harcamaları daha çok kraliyet ailesi, silah güçleri ve polise, kabilelere yapılan hükümet yardımlarına, ve dini kuruluşlara yönelik harcamalar olmuştur. Ulaşım, sağlık, eğitim, tarım, kabilelerin yerleşik hale geçirilmesi ve sulama için bütçe harcamaları, 1960'larda yükselişe geçti. Sağlık için 1959'da ayrılan 60 milyon Riyal 1973/74'te 499 milyona; ekonomik projelere ayrılan harcamalar, aynı dönemde 55 milyon Riyalden 14,263 milyon Riyale; toplam bütçe harcamaları, 1,112 milyondan 22,810 milyon Riyale çıktı.¹²¹ Savunma harcamalarına bakıldığında Bahreyn, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri eğitim ve sağlıktan çok bu alana yatırım yapmışlardır.¹²² 1960'ların ortalarında Araplar arası anlaşmazlıklar ve çatışmalar olmuş, bu durumda Suudi Arabistan'da kraliyet ailesinin karşı çıkmasına rağmen, savunmaya ayrılan bütçe 1964/5'te 104 milyon dolardan 1966/7'de 335 milyona çıkmıştır. 1967'de de silahlı güçler 35.000 kişiye ulaşmıştır. Faysal, Suudi hava gücü ve havadan savunma sistemine de önem vererek, Amerikan-İngiliz ortaklı birkaç milyon dolarlık yardım paketini kabul etmiş, buna ek olarak İngiliz yapımı birtakım silah ve roket satın almıştır. 1970-71 döneminde, Suudi savunma bütçesine ayrılan para, İngiltere'nin Yemen'den çekilmesiyle 2,331 milyon dolara çıkmıştır.¹²³

1970'lerde bütçe harcamaları bu alanlarda artmaya devam etti. Ayrıca bu dönemde ordu ve polise yapılan harcamalarda da artış oldu. 1970'lerin başında elde edilen gelirler sonucu sosyal ve ekonomik yatırımlara çok fazla para harcandı. Bunun sonucu olarak finanssal krizler yaşandı.¹²⁴

İhracat, ülkelerin dışa açılmalarına yol açarken ve ülkelerin ulusal gelirlerinin önemli bir bölümünü oluştururken, ithalat da tüketimin önemli bir parçası haline gelmiştir. Suudi Arabistan'da yapılan ihracatın tamamına yakını petrol ve petrol ürünleri olmuştur. İthal malları tüketim talebinin artmasına bağlı olarak sürekli artmıştır. 1958 finanssal krizinden sonra, lüks eşyalarının ithalinin kontrol altına alınmasına rağmen bu durum sadece birkaç yıl devam etmiştir. Alkollü içeceklerin ithalinin yasaklanması bu alanda kaçakçılığın artmasına yol açmıştır. 1970'lerin başında, ülkedeki yaşam, ekonomi ve toplumun işleyişi ithalata bağlıydı. Suudi Arabistan, her türlü endüstriyel ve

¹²¹ Vassiliev, Op.cit., ss.402-404.

¹²² Abdelkarim, Op.cit., s.46.

¹²³ Abir, Op.cit., ss.24-25.

¹²⁴ Paul Rivlin, "Economic Developments in teh GCC States since 1990", Bruce Maddy/Weitzman, *The Middle East Journal*, (Washington DC: Westview Press, 1997), s.211.

güç donanımını, makineleri, araçları, kimyasal maddeleri, ilaçları, hemen hemen tüm tüketici eşyalarını ve gıdasının yarısını ithal etmekteydi. Suudi ekonomisi sadece petrol ve bazı inşaat maddeleri ve gübre üretiminde kendine yeterliydi.¹²⁵

Hükümetin 1986'da üretimdeki harcamalarına bakıldığında, başta yaklaşık 42 milyon SR ile elektriğe yapılan harcamalar gelmekte, bunu daha sonra Jubail ve Yanbu'daki Kraliyet Komisyonu, tarım ve endüstri izlemektedir. Hizmet sektöründe, en çok bankacılık ve finans sektörüne harcama yapılırken; ticari hizmetler, çevre, ve bilgi teknolojisine çok daha az harcamalar yapılmıştır. Suudi Arabistan petrolün yanında petrol olmayan sektörler de yatırım yapmış, hatta 1970lerin ortasında petrol dışı sektörlerin büyümesi artış göstermiş, 1980lerde eksilere geçmişse de ekonomideki payı petrol sektörüne göre artmıştır.¹²⁶ Tablo 2'de petrol ve petrol dışı sektörlerin büyüme oranları ve kişi başına düşen milli gelirdeki payları gösterilmiştir. Görüldüğü üzere, 1970'ten 1984'e kadar her iki sektörün de payları artmış, başlarda petrol sektörü petrol dışı sektörden daha fazla gelişme gösterirken, 1984 yılında petrol dışı sektördeki gelişme petrol sektörünü aşmıştır.

Suudi yatırımlarının büyük bir bölümünü, Amerikan hazine bonoları, banka depozitleri, çeşitli şirketlerdeki paylar, Eurodollar pazarında ve taşınmaz mallardaki yatırımlar oluşturmaktadır. First National Bank of Chicago (Şikago'nun İlk Merkez Bankası) datasına göre, Suudi yatırımlarının %70'i Amerikan doları üzerinden olmuştur.¹²⁷

¹²⁵ Allan M. Findlay, *The Arab World*, (New York: Routledge Pres, 1994), ss.70-100.

¹²⁶ Ibid., ss.70-100.

¹²⁷ Ibid., ss.70-100

Tablo 2: Suudi Arabistan'da Petrol ve Petrol Dışı Sektörlere Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir¹²⁸

Yıl	Petrol Sektörü			Petrol-dışı sektör			Toplam
	SR (milyon)	% Pay	% Büyüme	SR (milyon)	% Pay	% Büyüme	
1970	9,566	55.8	-	7,587	44.4	-	17,153
1972	18,674	67.0	+30	9,183	33.0	+11	27,857
1974	83,410	84.4	+191	15,430	15.6	+35	98,840
1975	111,101	79.8	+33	28,123	20.2	+82	139,224
1977	136,249	66.8	+17	67,693	33.2	+43	203,942
1979	140,384	56.7	+5	107,240	43.3	+19	247,624
1980	252,705	65.9	+80	130,884	34.1	+22	383,589
1981	360,741	69.6	+43	157,255	30.4	+20	517,996
1982	337,884	64.7	-6	184,293	35.3	+17	522,177
1984	157,989	42.9	-23	210,410	57.1	+2	368,399
1986	90,004	32.8	-26	184,715	67.2	-8	274,719
1987	85,513	32.4	-5	178,561	67.6	-3	264,074

¹²⁸ Saudi Riyal Figures_ Central Department of Statistics, Kingdom of Saudi Arabia, Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.129.

3.4. Petrol Gelirleri Dağılımı ve Petrolün Değişim Süreci:

1950 ve 1960'lardan beri Körfez ülkelerindeki sosyal ve ekonomik gelişmeler hükümetin elde ettiği petrol gelirleri sonucu olmuştur. Dünya Bankasının belirlemelerine göre Gayri Safi Milli Hasılları hesaplanan ülkelere, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar yüksek gelirli ülkeler olarak gruplandırılmış; Suudi Arabistan, Bahreyn ve Umman ise üst-orta sınıfa mensup ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Suudi Arabistan dünya petrol rezervinin ¼'ünden daha fazlasına sahiptir. Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla dünyanın en büyük petrol üreticisi haline gelmiştir.¹²⁹ Grafik 1'de Suudi Arabistan'ın petrol üretiminin 1950-1998 yılları arasındaki değişimi gösterilmiştir.

Suudi Arabistan'ın petrol gelirleri 1938 ve 1973 arasında 8500 kattan daha fazla artmıştır. Petrol gelirleri Suudi Milli Hasıllarının %40'ını, hükümet alımlarının %80'ini oluşturur. Toplam kazançların %90'ı petrole bağlantılıdır.¹³⁰ Tablo 3'te 1938-1992 arası Suudi Arabistan'ın petrol gelirleri gösterilmiştir.

Körfez'deki petrol gelirleri 3 farklı dönemden geçmiştir: a)1960'lardan 1970'lerin başlarına kadarki dönem. Bu dönemde, petrol üretimi artışından kaynaklanan yavaş, fakat devamlı bir büyüme gözlenmiştir. b) 1970lerin başlarından 1980lerin ortalarına kadarki dönemde, petrol fiyatlarında artışlar olmuş, bu artışlar, petrol gelirlerini birkaç kat katlamıştır. c) Fiyatların çok yüksek seviyelerden, tekrar, 1970'lerin başındaki seviyeye düşme dönemi.¹³¹

1940'lar ve 1950'ler boyunca petrol gelirlerinin büyük bölümü, ülkedeki fakirlik ve geleneksel sosyo-politik yapı nedeniyle iç tüketimde kullanılmıştır. Sıradan insanlar bu gelirlerden faydalanamazken, paranın büyük bir bölümü yöneticilere gitmiştir. 1930'lardan 1950'lere kadar, maliyeyle kralın cüzdanı arasında bir ayrım yoktur. O dönemde mali ve nakit para sistemi bulunmamaktadır. Sanayi ve ticaret hukuku ve kamu kuruluşları yeterli düzeyde değildir. Yeni gelirlerden doğan konularla ilgilenebilecek düzeyde tecrübeli personel de bulunmamaktadır. Dini sistem de

¹²⁹ Abdelkarim, Op.cit., ss.28-30.

¹³⁰ Long, Op.cit., s.58.

¹³¹ Abdelkarim, Op.cit., s.28.

yeniliklere ve ekonomik gelişmeye açık değildir. Küçük bir eğitilmiş grup ve petrol işçileri dışında, devlet gelirlerinin, toplum yararına harcanılması için kralı sıkıştıracak örgütlü bir grup da mevcut değildir. 1950'lerin sonlarında kraliyet ailesinin, elde ettiği 300 milyon dolar petrol gelirinin önemli bir bölümünü kendisine ayırdığı, geri kalanın da bir bölümünün tüccar, hükümet görevlileri ve danışmanlar arasında paylaştırıldığına dair kaynaklar vardır.¹³²

1970'lerin sonlarındaki verilere bakıldığında, petrol gelirlerinin eşitsiz bir biçimde dağıldığı görülmektedir. Bir hükümet raporuna göre, 1980'de Suudi hanelerinin %42'si yıllık 5000\$'dan daha az bir gelirle yaşamışlardır.¹³³ Şehir ve kırsal alan arasında da büyük farklar vardır. Çok büyük şehirlerde yıllık 80.000 SR'den, kırsal çiftçi topluluklarında 20.700, bedevi topluluklarında 14.200 arasında farklılık göstermektedir.¹³⁴ Göçebelerin %80'i, kırsal nüfusun %67'si en az gelire sahip olan kesimlerdir. Orta sınıf köylüyü korumak için bazı yasalar çıkarıldıysa da bu umulduğu gibi işlememiştir. Ozoling'e göre kırsal kesim, petrol üretimindeki büyümeden hemen hemen hiçbir şey almamıştır. Ama bunun yanında eğitimin yaygınlaştırılması, hükümet yardımları, tarım-dışı gelirler, okuma-yazma oranının artması ve iletişimin ilerlemesi bir çok köylü ve bedevi ailesinin 1960 ve 1970'lerde sosyo-ekonomik durumlarında gelişme sağlamıştır.¹³⁵

Gelir dağılımında bölgesel farklılıklar da önemlidir. Bir zamanların fakir eyaleti olan Nacd, 1970'lerin sonlarında zengin bir özel bölge olmuştur. Örneğin Asir'in nüfusunun çok daha fazla olmasına rağmen, Nacd'daki zengin kesim Asir'dekinin üç katı kadardır. Yani yoksulluğun bölgesel bir profili vardır. Düşük gelirli kesim daha çok güney ve doğu bölgelerinde yoğunlaşmıştır.¹³⁶

Suudi Arabistan'da 1970'lerin başında 17,399 milyon Riyal olan Kişi Başına Düşen Milli Gelir, 1980-82 döneminde 524,719'a çıkmış daha sonra tekrar inişe

¹³² Vassiliev, Op.cit., s.402.

¹³³ Riza S. Islami ve Rotsam Merhaban Kavoussi, *The Political Economy of Saudi Arabia*, (Seattle: University of Washington Press, 1984), ss.44-56.

¹³⁴ Chaudry, Op.cit., s.156.

¹³⁵ Vassiliev, Op.cit., s.420.

¹³⁶ Chaudry, Op.cit., s.156.

geçerek, 1986-1987'de 267,645 milyon SR'ye düşmüştür.¹³⁷ Grafik 2 ve 3'te 1963-1989 ve 1989-1996 arasındaki kişi başına düşen milli gelirdeki değişimler gösterilmiştir.

1982'de dünya petrol talebinin düşmesiyle petrol fiyatlarında da düşüş olmuştur. Suudi Arabistan OPEC içerisinde kendi petrol üretimini düşürerek petrol fiyatındaki çökmeyi engellemek istemiştir. 1985'in ortalarından itibaren OPEC kotasına tamı tamına uyan tek ülke Suudi Arabistan olmuştur. Petrol satışı, günde 2 milyon varil ile, OPEC'in 4.35 milyon kotasının yarısından daha azdı. 1985 sonundan itibaren Suudi Arabistan kotanın hepsini üretmeye karar verdi, bu da petrol fiyatının düşeceği anlamına geliyordu. Bu stratejinin başlıca amaçları; OPEC üyelerini, organizasyonun ancak üretim kotalarına bağlı kalındığında pazar etkisini sağlayabileceğine inandırmak ve OPEC'e bağlı olmayan petrol üreten ülkeleri, dalgalanma olmayan bir petrol pazarı için OPEC'le beraber çalışmalarına ikna etmektir. Bunun uzun dönem etkileri olmasına rağmen daha az zengin OPEC ülkeleri bunu bekleyecek kadar ortaya çıkan fiyat savaşına dayanamadılar. 1986'da Kral Fahd varil başına 18\$'lık bir sabit fiyat önerdi ve bu tüm OPEC üyeleri tarafından onaylandı.¹³⁸

1991'deki Körfez Savaşının sonucunda ve Irak ve Kuveyt petrollerinin, diğer ülkelere de dağıtılmasıyla petrol gelirlerinde, özellikle Suudi Arabistan'da %67'lik bir artış oldu. Bunu izleyen 1992 yılında düşüşler yaşanmaya başlandı. 1996'nın başında 5 yılın en yüksek seviyesine ulaşıldı. Fiyatlardaki artış, 1993-94 ve 1995-96 yılları arasında gelirlerde %22'lik bir artışa neden oldu. Petrol gelirleri 1997'de %5 azaldı; 1998'de ise petrol fiyatlarında %28'lik bir azalma oldu.¹³⁹

1980 ve 1990'larda yaşanan mali krizin nedeninin bir bölümü, devletin tüketim'e yönelik harcamaları oldu: yüksek kalitedeki altyapı, ucuz enerji (ör. su) gibi. Bu durum Suudi Arabistan'da çok belirgindi. Elektrik açıkları büyüdü, tarım için ucuz su politikası yeniden değerlendirildi. İç gelirlerdeki açıklar, nakit, hükümet tahvil ve senetleri gibi düşük oranda yabancı likit mallarına dönülmesiyle kapatıldı. Yabancı malların birikmesi, yani ithalat, 1980lerin sonlarına doğru azaldı.¹⁴⁰

¹³⁷ Simmons, Op.cit., ss.60-66.

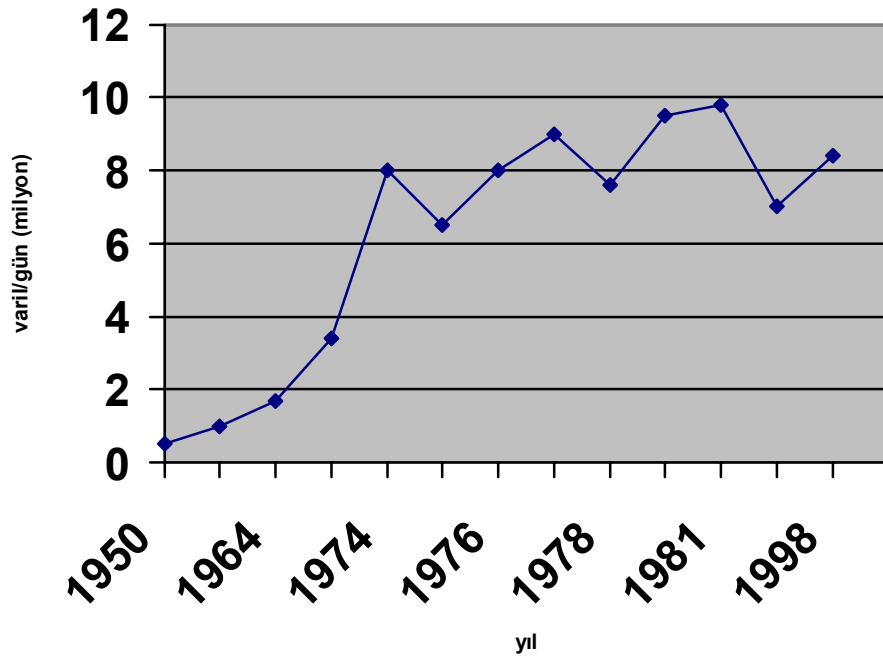
¹³⁸ Ibid., ss.60-66.

¹³⁹ Rivlin 1997, Op.cit., s.212.

¹⁴⁰ Ibid., s.219.

1990-2000 arası dönemde kişi başına düşen milli gelirdeki artış %1.6 iken, nüfus 2.7 oranında artmıştır; bu da kişi başına düşen gelirdeki azalmayı göstermektedir.¹⁴¹ Suudi Arabistan'daki yatırım oranı aslında yüksektir. 1995-2000'deki Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında 212.7 milyar özel sektörden sağlanacak 472 milyar Riyal toplam anapara planlanmıştır. Planlanandan %37 daha fazlasına ulaşılmıştır.¹⁴² Fakat gerçek ekonomik büyüme anlamında pek de başarılı bir şey söz konusu değildir. Bu durum yapısal sorunlardan kaynaklanmıştır. Yatırımlar etkisiz kalmıştır. Bu yapısal sorunun temelinde kamu ve özel harcamalar farklılaşması ve kamu harcamalarından verim elde edememeye başlanmasıdır.¹⁴³

Grafik 1: 1950-1998 arası Suudi Arabistan Petrol Üretim Grafiği¹⁴⁴

¹⁴¹ Looney, Op.cit., s.13.

¹⁴² Nadim Kawach, "Saudis Need to Adopt More Reforms to Spur Growth", *Gulf News*, 17 August 2003.

¹⁴³ Robert Looney, "Can Saudi Arabia Reform its Economy in Time to Head off Disaster?" *Strategic Insights*, III:1 January 2004. www.ccc.nps.navy.mil/si/2004/oct/khanOct04.asp

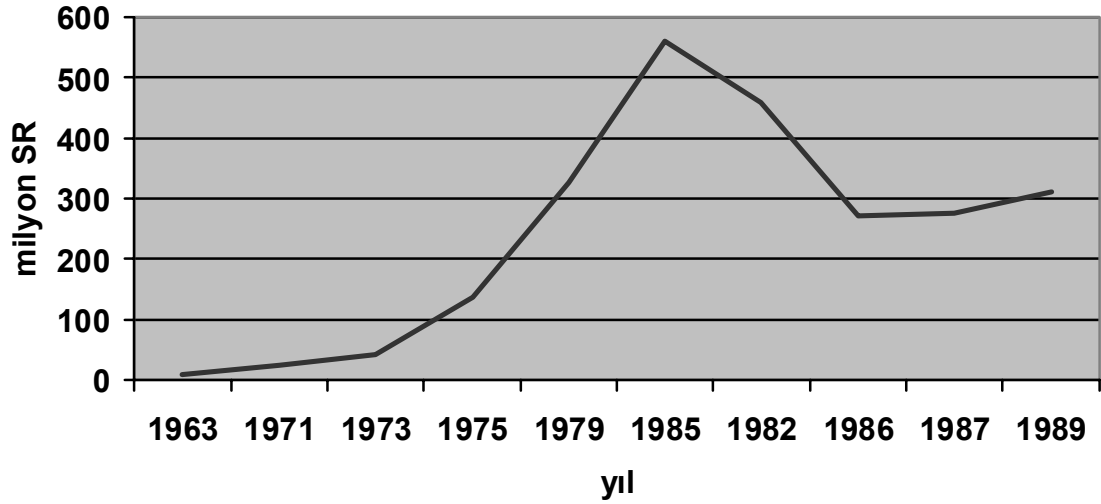
¹⁴⁴ Simmons, Op.cit., s.47; Paul Rivlin, "Economic Developments in the Middle East", *Middle East Journal*, Op.cit., s.178.

Tablo 3:1938-1992 Arası Suudi Arabistan Petrol Gelirleri¹⁴⁵
(milyon \$)

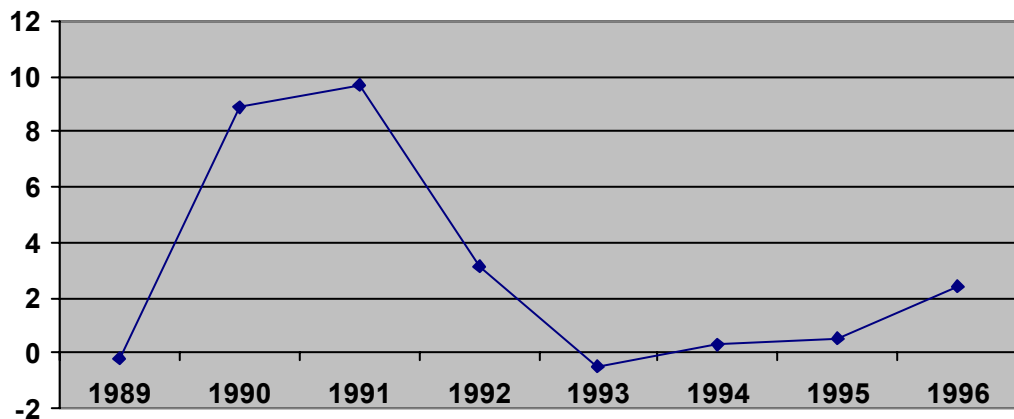
Yıl	Toplam Gelir	Yıl	Toplam Gelir	Yıl	Toplam Gelir	Yıl	Toplam Gelir
1938	0.5	1954	236.3	1970	1,994.9	1983	42,809.0
1939	2.0	1955	348.0	1972	2,779.3	1984	34,243.0
1945	5.0	1956	290.2	1973	4,330.9	1985	24,180.0
1946	12.5	1960	333.7	1976	33,500.0	1986	16,975.0
1947	17.5	1961	377.6	1977	43,308.0	1987	19,271.0
1948	31.5	1962	409.7	1978	40,332.0	1988	19,607.0
1949	39.0	1963	455.2	1979	62,885.0	1989	24,096.0
1951	110.0	1965	586.2	1980	105,813.0	1990	40,128.0
1952	212.2	1966	760.3	1981	116,183.0	1991	43,658.0
1953	169.8	1967	879.8	1982	75,534.0	1992	47,560.0

¹⁴⁵ Vassiliev, Op.cit., s.401.

Grafik 2: 1963-1989 Arası Suudi Arabistan'da Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Değişimi¹⁴⁶

Grafik 3: Kişi Başına Düşen Milli Gelirdeki Yıllık Yüzde Değişmeler¹⁴⁷

¹⁴⁶ F. Gregory Gause, *Oil Monarchies, Domestic & Security Challenges in the Arab Gulf States*, (New York: Council on Foreign Relations Press, 1994), s.50.

¹⁴⁷ IMF, *World Economic Outlook*, October 1997, (Washington DC: IMF, 1997).

Kamu sektörünün petrol dışı ürünler üretmede başarısız olması, hem sonuç almada hem de istihdam konusunda baskıların özel sektörde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Her sene yeni gelen işçiler için yeni iş imkanları yaratmak gerekiyordu, çünkü artık kamu sektörü bu kadar sayıda çalışana karşılayamıyordu. Bunun için özel sektöre başvuruldu. Yabancı yatırım da hem teknolojilerinden ve yönetimdeki kalifiye elemanlarından faydalanmak, hem de yabancı pazarlara açılmak gerekliliğinden dolayı teşvik edildi.¹⁴⁸

1997’de petrol fiyatlarında başlayan düşüş 1998’de devam etti. 1999’un ikinci yarısından sonra yükselme başladı. Bununla beraber özelleştirmeyi de içeren bir dizi yapısal reform programları uygulanmaya başlandı. OPEC’in Ortadoğu üyelerinde toplam üretimde düşüş meydana gelse de gelirler arttı.¹⁴⁹

Bölgenin en büyük sorunu büyüyen nüfus ile ekonomik gelişmenin orantılı olmaması, ikinci başlıca sorun da yeni iş sahaları yaratılması gerekliliğidir. Suudi Arabistan’da toplam 4,6 milyon, yani toplam işgücünün %71’i kadar bir yabancı işgücü bulunmakta iken, yerli Suudiler arasındaki işsizlik oranı %8.2, genç işçiler arasındaki oran %32’dir. GCC (Körfez İşbirliği Konseyi) ülkelerinde 1980-94 arası yerli çalışanların sayısında azalma olmuş; 1980’de %35’ten, 1990’de %25’e düşmüştür. Yabancı işçi sayısı ise 1980’de %65’ten, 1990’da %75’e yükselmiştir. Petrol gelirleri düşmeye başladığında bile yabancı işçilerin sayısında azalma olmamıştır.¹⁵⁰

Üçüncü büyük sorun ise ekonomik reformların devamlı olmasını sağlama sorunudur. Suudiler yabancı yatırımı teşvik ve Dünya Ticaret Örgütü’ne katılma amaçlı pek çok girişimde bulunmuştur.¹⁵¹ 1995-2000 altıncı kalkınma planında, 2000’den itibaren bütçe açığını kapatmak hedeflenilmiştir. Petrol dışı gelirlerin artırılması, harcamaların ise kesilmesi karara bağlanmıştır.¹⁵²

Suudi Arabistan, toplam OPEC gelirlerinin, 1970’te %20’si, 1980lerin başlarında %40’ı, ve 1999’da %29’uyla diğer tüm OPEC ülkelerinden daha fazla petrol ihraç geliri

¹⁴⁸ Rivlin 1997, Op.cit., s.222.

¹⁴⁹ Paul Rivlin, “Economic Developments in the Middle East and North Africa, 1999” Bruce Maddy/Weitzman, *The Middle East Journal*, vol:xxii, (Washington DC: Westview Press, 1999), s.141.

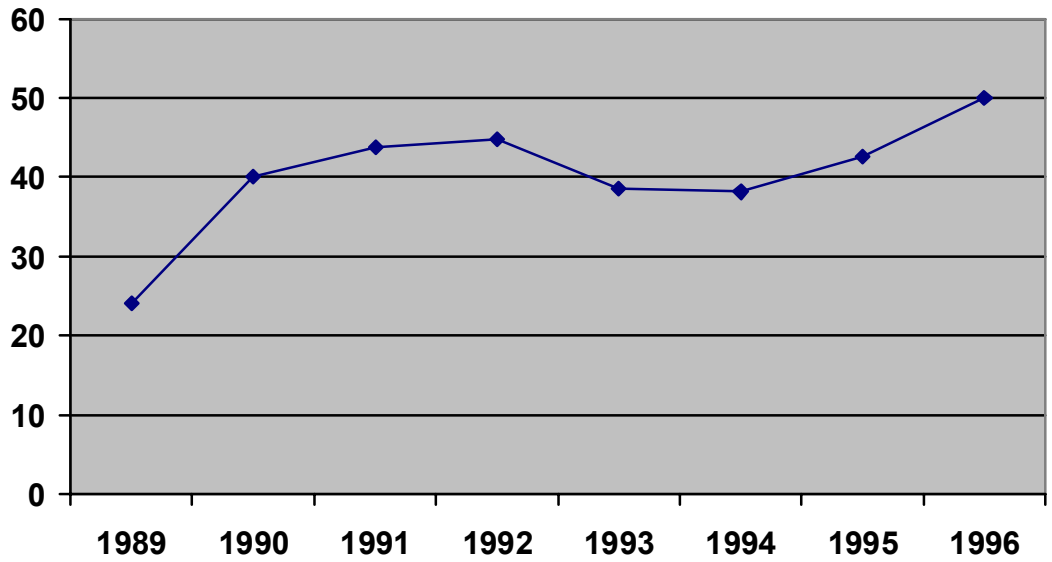
¹⁵⁰ Looney, “Saudization”, Op.cit., s.14.

¹⁵¹ Ibid., s.14.

¹⁵² Rivlin 1997, Op.cit., s.221.

elde etti. Grafik 4'te Suudi Arabistan'ın 1989-1996 arası petrol ihraç gelirleri gösterilmektedir.

Grafik 4: 1989-1996 Arası Suudi Arabistan Petrol İhracat Gelirleri
(milyon \$)¹⁵³

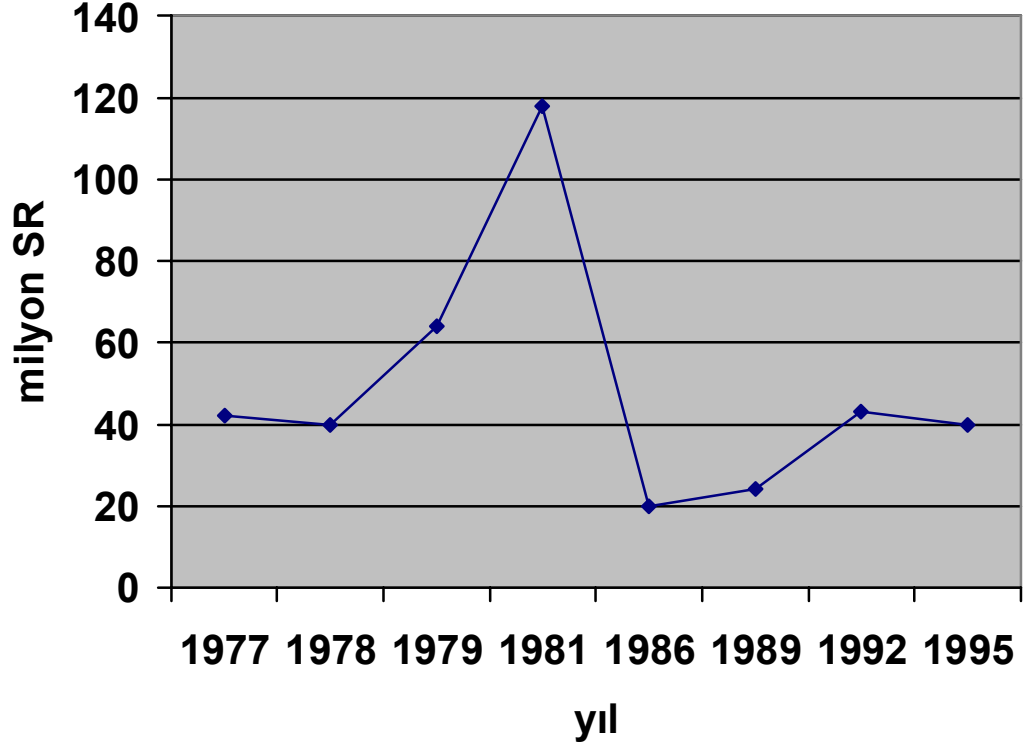

Ortadoğu ülkelerinin nüfusları da petrol fiyatlarındaki yükselmeye bağlı olarak artış yaşadı. 1972'deki toplam Ortadoğu nüfusu 68 milyonken, 1980'de 90 milyon, 1986'da 106, 1999'da 143 milyondur. Bu durum, 1972 ve 1980'de artan kişi başına düşen petrol gelirlerinin 1990 ve 1999'da düştüğünü ve petrol fiyatlarındaki artışa rağmen bir daha 1972 seviyesine ulaşamadığını göstermektedir. Yabancı işçiler de dahil olmak üzere nüfusta yaşanan artış temel hizmetlerde de artan talebe yol açtı. Petrol gelirleri ise, kalkınma projeleri için veya bankalarda veya yurtdışında yatırım yapılmak üzere artık bir artı değer değildi.¹⁵⁴

¹⁵³ OPEC, *Annual Statistical Bulletin*, 1996.

¹⁵⁴ Rivlin 1999, Op.cit., s.143.

Grafik 5 : 1977-1992 Arası Suudi Arabistan'da Petrol İhracatı Gelirleri¹⁵⁵

1977-1992 arasında petrol ihracatından elde edilen gelirler, yukarıdaki grafikte gösterilen değişiklikleri yaşamış; bu gelirler en yüksek seviyelerini 1970 sonları ve 1980 başlarında yaşamışlardır. 2000'de 1984'ten beri en yüksek petrol fiyatları ve gelirleri yaşanmıştır. 2000 yılında petrol fiyatı 1999'dan %58 daha fazlaydı. 1999'da OPEC fiyatları yüksek tutmak için üretimi kısıtlamıştı. 2000'de ise gelirlerin artması, petrol fiyatlarının yüksek olması kadar üretimin de artmasının bir sonucuydu. Bunun yanında

¹⁵⁵ OPEC, *Annual Statistical Bulletin*, 1994.

ihracat da arttı. 2000'de Suudi Arabistan Ortadoğu OPEC petrolünün %38'ini üretmekteydi. Fakat bu büyüme, emek gücünü içine alabilecek kadar hızlı olmadı ve dolayısıyla bazı ülkelerde işsizlik baş gösterdi. Kişi başına düşen petrol ihracatından elde edilen gelirler ise 2000'de, 1970'lerdeki ve 1980'lerin başındaki seviyeyle karşılaştırılmayacak kadar düşmüştü. Bu değer, 1980'de 17,373\$ iken; 2000'de 2,352\$'dır. Bu büyük ölçüde de Suudi nüfusunun 1980lerden beri iki katından daha fazla artmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomiyi çeşitlendirme çabalarına rağmen Suudi Arabistan büyük ölçüde petrol gelirlerine bağımlı kalmıştır.¹⁵⁶

Suudi Arabistan, ekonominin çeşitlenmesi ve büyüyen nüfusla orantılı olarak iş imkanlarının genişletilmesi için reform gereksiniminin farkında olmasına rağmen, petrol gelirlerindeki artış, reform yönündeki atılımları azaltmıştır. Nüfus artışı petrol gelirlerindeki artışın önüne geçmiştir, bu da kişi başına düşen milli gelirde azalmaya neden olmuştur. Ekonominin sadece her işe giren üç Suudi için bir iş imkanı yarattığı açıklanmıştır. Özelleştirmenin, gerekli olduğuna inanılması ve devlet kontrolünün ekonomiden çekilmesi gerektiğinin düşünülmesine rağmen, kraliyet ailesinin kaynaklara sahip olmasının önünde bir engel teşkil edeceği düşüncesiyle özelleştirme konusunda yavaş ilerlenmiştir.¹⁵⁷

Son zamanlarda yapılan ekonomik reformların amacı, ekonomide dışa açılmak ve yabancı yatırımı teşvik ederek yeni iş alanları yaratılmasıdır. Ayrıca Dünya Ticaret Örgütü'ne girilmesinin başlıca gereklerinden biri de açık bir ekonomiye sahip olmaktır.¹⁵⁸ Bunun için yapılanlar arasında; 2002'de başlıca 20 sektörün, Suudi telekomun bir kısmının, ve posta sisteminin özelleştirilmesi, enerji sektörünün yabancı yatırıma açılması; sermaye pazarı ve sigorta kanunu gibi çeşitli kanunların çıkarılması ve yeni bir ticaret hukuku sisteminin kurulması yer almaktadır.¹⁵⁹

Suudi Arabistan Krallığının en önemli amacı, ekonomisini petrol ihracı temelli olmaktan çıkarmak ve çok çeşitli bir ekonomi haline getirmektir. Ancak petrol, krallığın

¹⁵⁶ Rivlin 2000, Op.cit., ss.127-37.

¹⁵⁷ Ibid., s.501.

¹⁵⁸ Robert Looney, "The Gulf Cooperation Council's Cautious Approach to Economic Integration", *Journal of Economic Cooperation*, 24:2, April 2003. www.ccc.nps.navy.mil/si/2004/oct/khanOct04.asp.

¹⁵⁹ Looney, *Saudization*, Op.cit., s.16.

sosyal ve ekonomik kalkınma programlarına yardımcı olduğu için, petrole bağımlılık devam etmektedir.¹⁶⁰

Ortadoğu'nun geneline bakıldığında, petrol patlamasının faydaları, emek göçü, para transferleri ve zenginleşen ülkelere fakir ülkelere yardım akışı olarak tanımlanabilir.¹⁶¹ Zengin ülkelere fakir ülkelere para akışı, fakir ülkelerde, milli gelirin önemli bir bölümü ve petrol zenginliğinin paylaşımının ana mekanizması olmuştur. Emek göçününse büyük çoğunluğunu fakir kesim oluşturmaktadır. Örneğin Mısır'daki kırsal kesimin 1/3'ü patlama yıllarında dışarıda çalışmışlardır. 1985'te Körfez ülkelerinde çalışan, yabancı ülkelere gelen Arapların sayısı 4 ila 8 milyondur.¹⁶² Bu niteliksiz işgücü alımı sonucu petrol patlamasının yoksulluğu azalttığı söylenebilir. Zenginliğin paylaşımının diğer bir yolu Körfez ülkelerinden gelen Resmi Kalkınma Yardımı(ODA) mekanizması olmuştur. Bunların içinden en çok yardımı yapanlar Suudi Arabistan ve Kuveyt olmuştur.¹⁶³

3.5.Suudileşme:

Suudileşme, Suudi Arabistan'daki yabancı işçileri yerlileriyle değiştirme amaçlı bir gelişim stratejisidir. Bu, çeşitli istihdam kotalarıyla büyük ölçüde başarılıdır. Örneğin bir danışma kurulu olan Şura Konseyi, 2007 itibarıyla iş gücünün %70'inin Suudi olmasını öngörmektedir. Ayrıca bazı endüstri sektörlerinde de Suudileşme hareketleri başlamıştır.¹⁶⁴ Suudileşme projelerinin odağı ülkedeki Suudi vatandaşları arasındaki işsizlik oranını azaltmaktır. Suudi gençleri arasında %32 olan işsizlik oranı genele bakıldığında %8.2'dir. Kadınların da emek pazarında yer alması için teşvik amaçlı çalışmalar yapılmaktadır. Suudi Arabistan'da kadınların %10.2'si iş sahibidir.¹⁶⁵

Suudileşme hareketinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Ticaret zaten Araplarda ve diğer Müslüman ülkelerde Peygamberin de tüccar olmasının etkisiyle önem ve itibar

¹⁶⁰ Al-Farsy, 1986, Op.cit., s.136.

¹⁶¹ Alan Richards, "Oil Wealth in the Arab World: Whence, to Whom, and Whither?", Dan Tschirgi, *The Arab World Today*, (USA: Lynne Rienner Publishers, 1994), s.72.

¹⁶² Richard H. Adams, Jr., *The Effects of International Remittances on Poverty, Inequality, and Development in Rural Egypt*, (Washington DC: IFPRI Research Report, no.86, 1991), s.42.

¹⁶³ Richards, Op.cit., s.73.

¹⁶⁴ Grant Smith, "Saudization:Development and Expectations Management," *Saudi American Forum*, 31 October 2002.

¹⁶⁵ Looney, *Saudization*, Op.cit., s.20.

gören bir meslekti. Petrol gelirleriyle ihracatın ve talebin artması bu sektörü canlandırmıştır. 1950'lerde bu durum dışarıdan da pek çok tüccarın ülkeye girmesine yol açmış; fakat bu gelen yabancı tüccarlar yerli tüccarlar tarafından pek hoş karşılanmamışlardır. 1960'ta yabancı tüccarların ticaret yapmalarını kısıtlamak amaçlı bir kararname yayınlanmıştır. Buna göre yabancıların ticaret yapabilmesi için her birinin sermayenin %51'ine sahip olan bir Suudi ortağı olması öngörülmüştür. Bunun sonucu olarak binlerce Suudi olmayan Arap tüccar ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır.¹⁶⁶

Suudi Arabistan'da kurulan yabancı firmalar için de hükümet çeşitli yasal zorunluluklar getirmiştir. Bunlardan bir tanesi satıştan, hizmet ve danışmaya kadar her türlü kuruluş için yerli bir sponsor bulmaları gerektiğidir. Krallığa tüm bireylerin ya da firmaların sponsorsuz girmesi engellenmiştir. Bunun sonucunda Suudi orta sınıfı ekonomik işlerin içine çekilmiştir.¹⁶⁷

1980'lerin ortalarında petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak Dördüncü Kalkınma Planında yabancı işgücünün azaltılmasına karar verilmiştir. Ancak bir yandan da yabancı şirketlerle bazı anlaşmalar yapılmış, özellikle de İran-İrak savaşından sonra algılanan tehditle Batıdan askeri sistemler satın alınmaya başlanmıştır. Suudi erkek vatandaşları sanayide çalışmak için istek göstermiyorlardı, kadınlar da çalıştırılmadığı için yabancı işçiye ihtiyaç vardı, ve bu kalkınma projesi içinde Batı teknolojisi ve yönetim tecrübesine olan bağımlılık anlamına geliyordu.¹⁶⁸

1980'de Suudi Arabistan'ın ARAMCO'yu satın alması da tüm petrol endüstrisini Suudileştirme girişiminin bir parçasıydı. Ayrıca ARAMCO'da çalışan tüm yabancı işçiler çıkarılarak Suudi vatandaşı olan işçilerle yerleri değiştirildi.¹⁶⁹

Suudileştirme girişimi, 1983-84'ten sonra bütçe açıkları yaşanılmaya başlandığında da görülmektedir. Bu tarihlerden önce daha yüksek olan yaşam maliyetinde, düşüş yaşanmaya başlamıştır. En büyük düşüş de barınma da görülmüştür. Yaşam maliyeti endeksini 1983'te 100 olarak alırsak 1987'de 91.9'a düştüğünü görürüz. Bunun sonucu olarak, yabancı işgücünün yerine Suudi vatandaşlarının getirilmesi

¹⁶⁶ Vassiliev, Op.cit., s.410.

¹⁶⁷ Chaudry, Op.cit., ss.153-54.

¹⁶⁸ Abdelkarim, Op.cit., ss.94-97.

¹⁶⁹ Ibid., s.85-86.

amaçlı olan Suudileşme programında da artış görülmüştür. Bu durum devletin kalkınma planlarında da olan ekonomiyi çeşitlendirme, tarım ve sanayi sektörlerini güçlendirme çabalarını hızlandırmıştır. Güçlendirilen sektörlerde de hem yönetici hem de işçi olarak Suudilerin işe alınması çabası da artmıştır. 100'den fazla çalışanı olan tüm şirketlerin de çalışanlarının en az %75'nin Suudi vatandaşı olması zorunluluğu getirilmiştir.¹⁷⁰

1990'larda ve bunu takip eden 2000-2005, Beş Yıllık Kalkınma Planında, Suudileşme çabalarına devam edilmiştir. Suudi vatandaşlarını yabancı iş gücüyle değiştirme ve istihdamı ulusallaştırmak adına çıkarılan çeşitli yasalarla, özel sektördeki tüm şirketlerin ve çalışanı 20'yi aşan çeşitli şirketlerin belirli oranlarda Suudi çalışanının olması zorunlu kılınmıştır. Diğer çoğu yerde Suudileşme, yabancıların çeşitli işlere girmesini engellemek yoluyla sağlanmaya çalışılırken, ARAMCO'da Suudi iş gücünün geliştirilmesi amacıyla eğitim programları kurulmuştur.¹⁷¹

2003 Şubat'ında İşgücü Konseyi şu noktalara dikkati çekmiştir: 2003'teki Suudi nüfusu, 17 milyonken, yabancıların sayısı 6-7 milyondur. Suudi nüfusunun 3.2 oranında arttığı göz önünde bulundurulursa 2013'te 23 milyon Suudi nüfusuna 4.5 milyon yabancı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca nüfusun %10'unu oluşturan yabancıların, bu sayıyı aşmaması için bir kota oluşturulması gerektiği de düşünülmektedir.¹⁷²

2003'te hükümet, 100.000'den fazla genç Suudi'nin iş eğitimi için 3.7 milyar Suudi Riyali ayırmıştır. Bunun içinde kurulan teknik enstitüler ve kolejler bulunmaktadır. Yeni teknolojilere adapte olunmaya başlanmış, biriken sermaye ile özel sektöre olan talep yükselmiş ve Suudi işçilerinin istihdamı da artmıştır.¹⁷³

2000-2005 kalkınma planında hükümet, ekonomideki devlet katılımının azaltılması, özel sektörün ve yabancı katılımının artırılması gerektiğini kabul etmiştir. Fakat Suudi vatandaşlarının yerini, özel sektörde, yabancı işçilerin alabileceği korkusuyla, özelleştirmede yavaş ilerlenmiştir. Özel sektörde çalışan Suudi oranına bakıldığında %5-10 civarında olduğu görülmektedir. Devlet mallarının hiçbirisi özel

¹⁷⁰ Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.143.

¹⁷¹ Looney, *Saudization*, Op.cit., ss.20-21.

¹⁷² Omar Hasan, "Three Million Expats Face the Axe in Saudi Arabia", *Agence France Presse*, 4 February 2003.

¹⁷³ Looney, *Saudization*, Op.cit., s.28.

sektöre satılmamıştır. Özelleştirme, özel şirketlerin sadece belli başlı hizmetleri yerine getirmelerine izin vermekle sınırlanmıştır.¹⁷⁴

3.6. Tarımsal ve endüstriyel gelişmeler:

Suudi Arabistan'da geleneksel tarım genelde, aile emeğine bağlı küçük topraklarda yapılyordu. 1925'te kabilelerin, geleneksel ekin alanlarındaki toplu haklarının yok edilmesi, bunların yerine merkezi devlet otoritesinin gelmesi, kabilesel sosyal ve ekonomik düzeni erozyona uğratmıştır. İbn Suud böylece kabile liderlerini ve göç yollarını belirleme otoritesini de eline almıştır.¹⁷⁵

1940'ların başına kadar Suudi Arabistan'ın pek çok bölgesinde tekerlekli ulaşım bile kullanılmamaktaydı. 1953'te Suudi nüfusunun büyük çoğunluğu çiftçilik veya canlı hayvan yetiştirme aktivitelerinde bulunuyordu. Çiftçiler, nüfusun %12'sini, hayvancılıkla uğraşanlar ise %66'sını oluşturmaktaydı.¹⁷⁶ 1960'ların başına kadar ulusal üretim, el sanatları ve ev endüstrisiyle sınırlıydı. Yabancı sahipli petrol rafinerileri dışında 100 kişiden fazla çalışanı olan şirket de bulunmamaktaydı. 1950'lerin sonlarından itibaren bu üretim şekli düşüşe geçmeye başlamıştır. Modern endüstrinin gelişimi, geniş ölçekli ihracatla da birleştiğinde yerel el sanatları ve göçebe ekonomisine zarar vermiştir. Yönetici elit 1940'lar ve 1950'lerde Suudi sanayisinin ve el sanatlarının geliştirilmesi üzerinde pek fazla durmamış, bu ancak daha sonra diğer Arap ülkelerindeki gelişmelerin farkına varan kişilerce önem kazanmaya başlamıştır. 1963'te Ticaret Bakanlığı, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı olarak isim değiştirmiştir. Amacı Suudi endüstrisini yabancı rekabetinden kurtarmak, Suudi ve yabancı sermayesine, endüstriyel ekipman, ihracat, vergi ve krediler alanında olanaklar yaratmaktır. 1971'de 188 Suudi firması kurulmuştur. Sermayenin büyük çoğunluğu inşaata yatırılmıştır. Fakat, pazarın küçük, yabancı rekabetine açık olması ve işçi ile hammadde eksikliğinin olması nedeniyle tam kapasiteli olarak çalışmamışlardır. Tek başarılı sektör çimento olmuş; tuğla, cam, mobilya, şeker, gıda üretiminde, mekanik ve araba tamiri atölyelerinde ilerleme kaydedilmiştir.¹⁷⁷ 1960'ların ikinci yarısında ulusal imalat sanayi kişi başına düşen milli

¹⁷⁴ Rivlin, 2000, Op.cit., s.138.

¹⁷⁵ Chaudry, Op.cit., s.173.

¹⁷⁶ Food and Agricultural Organization of the United Nations, *Expanded Technical Assistance Program: Report to the Government of Saudi Arabia on Agricultural Development*, Report no:76 (Rome, 1953).

¹⁷⁷ Vassiliev, Op.cit., s.404-406.

gelirin %2'den fazlasını oluşturmuş ama 1970'lerden sonra petrol sektöründeki artıştan dolayı düşüş göstermiştir.¹⁷⁸

Körfez ülkelerinde devlet, bireysel girişim ve kapitalist üretimden yana iken yabancı sermayeye ve özelleştirmeye de izin vermektedir. Yabancı ülkelerde yatırım yapmak ise bu ülkelerin gelecekte petrol dışı gelir kaynaklarını çeşitlendirme amaçlıdır. Suudi Arabistan, Kuveyt ve B.A.E. (Birleşik Arap Emirlikleri) petrole bağlantılı olan gübre ve petro-kimya sanayiine yatırım yapmışlardır. 1970'lerin sonlarına doğru Suudi Arabistan'da özel girişimciler tarımsal gelişim için devlet yardımı almaya başlamışlardır. Devlet, ülkenin tarımda kendi kendine yeten bir hale gelebilmesi için, çiftçilere, toprak yardımıdan para yardımına her türlü desteği göstermiştir. 1982'de Suudi Arabistan yıllık 240.000 ton buğday üretebilir hale gelmiştir. Batı, Suudi Arabistan'daki tarımsal üretimin ilerletilmesini teşvik etmiştir, çünkü bu ülkelere tarımsal üretim için ekipman ve teknik yardım sağlamaktadır.¹⁷⁹

Özel tarım sektörü ekonominin en hızlı büyüyen sektörü olmuştur. Suudi kalkınma planları, ekonomik çeşitliliğin artması, gıda üretiminde kendi kendine yetebilir hale gelme, kırsal alanda yaşam standardının artırılması ve şehirleşmenin geciktirilmesi adına tarımsal gelişmenin önemini vurgulamıştır. Hükümet yardımlarını daha çok küçük çiftçiler değil büyük ölçekli işletmeler almışlardır. Hükümet yardımlarıyla, gıdaların işlenmesi, sebzelerin paketlenmesi, hizmet endüstrisi, sulama pompaları, gübre ve çiftlik ürünleri üretimi gibi tarımla ilgili pek çok iş alanı da yaratılmıştır.¹⁸⁰

1980'lerde Suudi Arabistan buğday ihraç eden bir ülke haline geldi. 1990'da hükümet 4 milyon tondan fazla ürün için 2.1 milyar dolar yardım yaptı. Bu, iç ihtiyacın üç katıydı, ve artı ürünün satışı Krallığın, dünyanın 6. büyük buğday ihracatçısı olmasını sağladı. Suudi Arabistan 1990 yılından itibaren yumurta, çeşitli meyve ve önemli miktarda süt ürünlerinde kendi kendine yetebilir hale geldi. 1980'lerin ortasında petrol fiyatlarının düşmesi üzerine, hükümet tarımsal projelere ayrılan yardımlar üzerinde düşünmeye başladı, çünkü üretimini yapmak bu ürünleri ithal etmekten daha pahalıya geliyordu. Tarım, bu dönemde gerek kasabalara göç nedeniyle çalışan çiftçi azlığı,

¹⁷⁸ Ibid., s.409.

¹⁷⁹ Abdelkarim, Op.cit., s.93.

¹⁸⁰ Long, Op.cit., s.90.

gerekse tarımsal ürünlerin dışarıdan fazlaca ithal edilmesi, tarıma yeterli ilgi ve önemin gösterilmemesi nedeniyle kayba uğradı. Bu yüzden tarımdan elde edilen gelirlerin gayri safi milli hasıladaki payı da düşmeye başladı. Dolayısıyla hükümet artı ürün için devlet yardımı vermemeye karar verdi. Sanayiye yatırım yapmak, tarımdan daha uygundu, çünkü tarım için gerekli olan su, Suudi Arabistan'da kıtken, petrol, enerji kaynağı olarak bolca bulunmaktaydı. Böylece endüstrileşme programı başlatıldı. SABIC (Saudi Arabia's Basic Industries Corporation) yabancı şirketlerle ortak iş yaparak onlardan teknoloji ve pazar konularında fayda sağlamıştır. 1980 sonlarından itibaren SABIC Uzak Doğu'ya yapılan petro-kimya ürünleri ihracatından önemli karlar sağlamıştır.¹⁸¹

4.PETROL GELİRLERİYLE SOSYAL KALKINMA:

4.1.Sosyal Yardımlar ve Kalkınma Programları:

Artan petrol gelirleri sayesinde Suudi Arabistan'da pek çok sosyal kalkınma projeleri gerçekleştirilmiş, bunların bir kısmına yurt dışından Birleşmiş Milletlerden de yardım gelmiştir. Hükümet, sosyal ve kültürel kalkınmadaki başlıca amaçları şöyle sıralamıştır: İslami değerleri korumak, sağlık hizmeti sağlamak ve bunun etkili olmasına çaba göstermek (özellikle anne çocuk bakımına özen göstermek), yerel toplumu sosyal kalkınmanın içine entegre etmek için çalışmak, kültürel değerleri korumak ve yükseltmek, gençliğin gelişimini sağlamak için aile ilişkilerini güçlendirmek ve spor aktivitelerine sponsor olmak. Bu alandaki 1986 verilerine göre hükümet harcamalarına bakıldığında, 62 milyon SR ile sağlık başta gelmektedir. Bunu yaklaşık 1/5'lik bir oranla şer'i ve dini harcama alanları, Gençlik Refahı programı, ve sosyal hizmetler izlemektedir. İnsan kaynakları kalkınma programı ise, kızlar ve erkekleri içeren eğitim programlarını kapsamaktadır. Burada amaç, ülkenin kalkınmasına yardımcı olma amaçlı insan gücü yetiştirmek, eğitimin kalitesini ve etkililiğini yükseltmek, okur-yazar oranını artırmak, kamu ve özel sektörlerde Suudileşmeyi sağlamak, İslam ahlakına ters düşmeyecek, kadınların çalışabileceği iş alanlarını tanımlamak, uzun dönemde bilim ve teknolojinin uygulanmasına çalışmaktır.¹⁸²

¹⁸¹ Abdelkarim, Op.cit., s.94.

¹⁸² Al-Farsy, 1986, Op.cit., ss.171-173.

Suudi hükümetiyle bir anlaşma yaparak, 1957’de faaliyetlerine, Teknik Yardım Masası olarak başlayan kalkınma programının adı daha sonradan, UNDP (United Nations Development Plan) olarak değişmiştir. Bu dönemde Arap Yarımadasında çalışan ve New York vile Birleşmiş Milletler tarafından yönetilen pek çok yardım amaçlı program vardır. Hükümet ve Birleşmiş Milletlerin beraber yürüttüğü projeler şöyle sınıflandırılmıştır: büyük ölçekli ve küçük ölçekli projeler; düzenli programlar (kısa vadeli düşük finansmanlı programlar); UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) kapsamında “Ülkenin Katılımı” programı; hem büyük hem küçük ölçeli projeler için vakıf yardımları, Bölgesel ve Ulusal Projeler. Büyük ölçekli projelerde, proje, iki veya üç yıl için yabancı danışmanlarca Suudi Arabistan’da geliştirilirken, Suudi vatandaşları aynı alanda eğitilmek üzere yurtdışına gönderiliyordu. Başarılı bir şekilde tamamlanan projeler arasında şunlar vardır: Riyad Üniversitesinin Mühendislik Fakültesi, Eğitim Fakültesi; Riyad’da Çiftlik Mühendisliği merkezi; “Wadi Jizam” Sulama Projesi; “Qatif” Deney Çiftliği.¹⁸³

Sosyal hizmetlere bakıldığında toplumsal eşitliği sağlamaya yönelik, toplumun daha fakir kesimindeki halkın yaşam standardının yükseltilmesi için yapılan çalışmalar vardır. Çalışanlara zorunlu olarak hastalığı ve emekliliği de kapsayan sigorta yapılmaktadır.¹⁸⁴ Emek ve Sosyal İşler Bakanlığının altında olan Sosyal Hizmetlerden Sorumlu Bakanlık Temsilcisi (The Deputy Ministry of Social Care) fiziksel ve sosyal ihtiyaçları olan aileler ve bireyler için rehabilitasyon ve bakım sağlamaktadır. Felçli, sakat, engelli, yaşlılara ve çocuk suçlulara çeşitli merkezler, yurtlar, enstitüler aracılığıyla hizmetler sağlanmaktadır. Suudi Arabistan’da hükümetin verdiği yıllık sosyal yardımların toplamı 150 milyon Riyal, sosyal sigorta ise 23,4 milyar Riyal civarındadır. Sosyal sigortalar yıllık olarak yetimlere, yaşlılara, hastalara, boşanmış kadınlara, dullara ve kız çocuklarına verilmektedir. Ayrıca mahkum ailelerine, herhangi bir zarara uğramışlara (yangın gibi), Suudi olmayan kişilerle evlenmiş Suudi bayanlara, sakatlara vs. para, yiyecek veya geçici ev olarak sosyal yardım verilmektedir.¹⁸⁵ Devletin çeşitli alanlarda yaptığı yardımlar Tablo 4’te verilmiştir. Buna göre, tarım, yiyecek, güvenlik, elektrik alanlarında yaptığı yardımlara bakılırsa, en fazla yardımı yiyecek olarak verdiği görülmektedir.

¹⁸³ Al-Farsy, 1990, Op.cit., ss.232-236.

¹⁸⁴ Ibid., s.248.

¹⁸⁵ Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Information, *Saudi Arabia Landmarks of Progress*, 1994, ss.123-125.

Tablo 4: Suudi Arabistan'da Bazı Sektörlere Yapılan Devlet Yardımları¹⁸⁶

Devlet Yardımları					
Yıl	Yiyecek	Tarım	Sosyal Güvenlik	Elektrik	Toplam Yardım
1970-71			39	1	40
1972-73		4	55	15	74
1973-74	300	20	76	14	410
1974-75	750	69	358	13	1190
1976-77	600	603	653	175	2031
1979-80	1450	586	1005	749	3790
1980-81	3000	766	986	1234	5986
1981-82	5000	1129	1391	2586	10106
1982-83	4150	1472	1586	2816	10024
1983-84	1600	1173	1540	3548	7861
1984-85	2633	1478	1485	2750	8346
1985-86	1950	994	1461	1750	6155
1987-88	2687	335	1064	92	4178
1988-89	693	404	1001	-	2098

¹⁸⁶ Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Planning, *Achievements of the Five Year Plans, 1970-1989*.

Bir çok kabile toplumu gibi El-Suud'dan önceki Arabistan'da da geleneksel bir dağıtım sistemi bulunmaktaydı. Bunların en önemlisi yağmalarla elde edilen ganimetlerin dağıtımıydı. Bu dağıtım güçlüden zayıfa doğru oluyordu. Bu durum 1960 ve 1970'lerdeki hükümet yardımı programlarıyla benzerlik göstermektedir. 1962'de köleliğin kaldırılmasıyla köle sahiplerinin kaybı bile karşılanmıştır. Kabilesel yardımlar ise ulusal bütçede hükümet düzeyindeki idari amaçlı harcama maliyeti olarak kaydedilmiştir. 1969'daki yeni iş yasasıyla ise çalışanların çeşitli sosyal ihtiyaçları karşılanmıştır. 50'den fazla işçi çalıştıran şirketlerde ilk yardım istasyonları açılmış, tıbbi hizmet bedava olmuştur. Ulusal sigorta sistemi oluşturulup, sigorta zorunlu hale getirilmiştir.¹⁸⁷

1973'te yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanan sosyal refah programı, 1981'deki ikinci petrol patlamasıyla daha da genişletilmiştir. Bu refah programları, yabancı işçileri kapsamadığı için yerli halk ve dışarıdan gelen yabancılar arasında ayrılıklara neden olmuştur.¹⁸⁸

Suudi vatandaşlarının ödediği vergilerin ve yabancıların ödediği ücretlerin büyük bir kısmıyla, yabancı işçilerin kişisel gelir vergileri, petrol patlamasından sonra kalkmıştır. Hükümet, özel sektörün sosyal güvenlik ödemelerini iptal ederek Genel Sosyal Sigorta Kurumu'nun gelirlerini doğrudan bütçeden karşılamaya başlamıştır. Dini yükümlülük olarak devam etse de, hükümet, 1976'da zekat toplama işine de son vermiştir.¹⁸⁹ Eski hazinenin başlıca gelir kaynağı olan hacılardan sağlanan gelirler ve Mekke ve Medine'deki hizmetlerden alınan vergiler feshedilmiş, tütüne konan ihracat vergisi, kafa vergisi, balık tutma vergisi, yol vergisi ve diğer pek çok vergi 1974'te kaldırılmıştır.¹⁹⁰

Ancak, daha sonraları petrol gelirlerindeki azalma, bu durumu biraz değiştirdi. 1999'da bazı projeler üzerindeki çalışmalar ertelendi. Suudiler yeni vergilerle tanıştı ve bazı vergiler artırıldı. Lüks mal vergisi ve havaalanı vergisi konuldu. Sürücü ehliyeti alabilmek için daha yüksek ücretler getirildi. Yabancıların, çalışma ve ikamet etme

¹⁸⁷ Vassiliev, Op.cit., s.432.

¹⁸⁸ Chaudry, Op.cit., s.149.

¹⁸⁹ Royal Decree M/16, "Tax Exemption for Foreign Companies", 1393/6/9 (1973-74), Ibid., s.144.

¹⁹⁰ Council of Ministers Decree 1402, 1394/9/21(1974-75), Ibid., s.144.

izinleri için daha fazla para ödemeleri sağlandı. Savunma ve güvenlik harcamalarında kesintiye gidildi ve gaz fiyatında da artış oldu. Yabancı yatırımcılara ülke işletmelerinin açılmaya başlanması da bu döneme denk gelmektedir.¹⁹¹

ARAMCO'nun, kuruluşundan sonra toplum üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Önemli ölçüde işgücünü bünyesinde barındırmış, modern kasabalar, yardımcı hizmetler ve atölyeler ve bir yol ağı kurmuştur. Bütün bunlar Suudi Arabistan'ın ekonomisine ve ülkenin sosyal kalkınmasına yardımcı olmuştur; ama bunların asıl amacı ARAMCO'nun çalışabilmesi için yeterli ekonomik, teknolojik, ve sosyo-politik koşulların sağlanmasıydı.¹⁹² ARAMCO'nun ülkeye getirdiği değişimler arasında işçi sendikaları kurulması ve işçi hakları için çalışmak üzere yapılan atılımlar da bulunmaktadır. 1960'lar ve 1970'ler boyunca ARAMCO'da çalışan Suudi sayısında artış oldu ve bunların sosyal koşullarında da iyileşme yaşandı. ARAMCO çalışanlarına kalacak yer, hastane, okul ve poliklinikler de sağladı.¹⁹³

İletişim konusunda yapılan çalışmalara ve gelişmelere bakıldığında, ilk olarak Kral Abdul Aziz 1932'de, gelişen olaylardan haberdar olmak için kendi özel radyo ağını kurmuştur. Tam anlamıyla kamuya yayın yapma 1948'de Cidde'deki bir istasyondan gerçekleşmiştir. Bunu, üç yıl sonra, kutsal şehir Mekke'de kurulan bir istasyon takip etmiştir. Suudi Arabistan radyoyu, İslam'ı yurtiçi ve yurtdışında güçlendirme amaçlı kullanmıştır. Radyo, 1973'te başka dillerde de yayın yapmaya başlamıştır. Televizyondan ilk test yayını ise 1965'te Riyad ve Cidde'deki istasyonlardan olmuştur. Televizyonda Enformasyon Bakanlığı en son teknolojinin kullanıldığını garantisini vermiştir. İki tane kanal vardır; biri Arapça diğeri İngilizce yayın yapmaktadır. Bunlar dini ve kültürel programlar, eğlence ve müzik, Arap drama programları, yabancı filmler, diziler, çocuk programları, haberler ve gündemdeki olaylarla ilgili programlar yayınlamaktadırlar. 1980'li yıllarda, Dördüncü Kalkınma Planıyla uydu televizyon hizmeti ve yeni bir televizyon istasyonu gündeme gelmiştir. Genel kalkınma planlarıyla basım endüstrisi de geliştirilmiş, günlük gazeteler, haftalık ve dönemsel yayınlar ve kitaplar yayınlanmaya başlanmıştır. Bunların içinde İngilizce gazeteler ve Newsweek ve

¹⁹¹ Rivlin, 1999, Op.cit., s.520.

¹⁹² Vassiliev, Op.cit., s.405.

¹⁹³ Ibid., s.425.

Time gibi İngiliz basımı bazı dergiler de bulunmaktadır.¹⁹⁴ 1970'lerin sonlarında, bu alanda yurtdışındaki ürünlerin kopyasının yapılmaya çalışılması ve uzun dönemde ihtiyaç duyulmayan iletişim ağlarına yapılan gereksiz yatırımlar kalkınma planında karışıklıklara yol açmıştır.¹⁹⁵

Bütün sosyal ve ekonomik gelişmelerden en önemli olanı posta ve telekomünikasyonun gelişmesidir. 1953'te İletişim Bakanlığı, 1977'de de Posta Telgraf ve Telefon Bakanlığı kurulmuştur. Bunların ve teleksin kullanımı çok yaygınlaştırılmıştır. 1985'te uzaya "Arabsat" adında iki iletişim uydusu gönderilmiştir. Bunların yanında artan elektrik ihtiyacını karşılamak için Suudi Elektrik Şirketleri (SCECO) kurulmuştur.¹⁹⁶

Sanatın ve sporun gelişmesi için de devlet çeşitli kurumlar oluşturmuştur. "Kültür ve Sanat için Suudi Arabistan Toplumu" (The Saudi Arabian Society for Culture and Arts) adlı kuruluş, Riyad'daki merkez ofisinin dışında 8 ofise sahiptir. Gençler için talebe yurtları, 15 tane spor merkezi, 154 tane spor kulübü, bir fizyoterapi ünitesi, King Fahd Kültür Merkezi, ayrıca okuma-yazmayı teşvik etmek için bir kulüp ve bunun gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Riyad'ın kuzeydoğusunda Kral Fahd Uluslar arası Stadyumu bulunmaktadır. Bu dünyanın en büyük ve en güzel statları arasındadır. Suudi Arabistan, olimpiyatların da aktif üyesidir. İlk olarak 1984'te futbol ve tüfek atmada yarışmışlardır. Aynı yıl Asya Futbol Kupasını kazanmışlardır.¹⁹⁷

4.2. Eğitimdeki Gelişmeler :

Diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında, Körfez ülkelerinde eğitim, çok geç yayılmaya başlamıştır. Eğitimin geliştirilmesinin öncüsü olan ülke ise bu bölgede, Bahreyn'dir. 1970'te ilkokullara kayıt oranı %99 olarak tespit edilmiştir. 1992'de ise Suudi Arabistan dışındaki Körfez ülkelerinde tüm seviyelerdeki (6-23 yaş) okullara kayıt olma oranı diğer gelişmekte olan ülkelerin ortalamasından daha yüksek duruma

¹⁹⁴ Al-Farsy, 1990, Op.cit., ss.242-244.

¹⁹⁵ Abdelkarim, Op.cit., s.88.

¹⁹⁶ Al-Farsy, 1990, Op.cit., ss.223-225.

¹⁹⁷ Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Information, Op.cit., s.83.

gelmiştir. Bahreynliler, 1992’de %83.5 yetişkin okuma-yazma oranıyla diğer ülkelerle karşılaştırıldığında görece olarak iyi eğitilmiş sayılabilirler.¹⁹⁸

Suudi Arabistan’da yüksek eğitimin altında 4 kademe vardır: okul öncesi anaokul statüsündeki eğitim, 6-12 yaş arası ilköğretim düzeyindeki eğitim, 12-15 yaş arası ortaokul seviyesindeki eğitim ve son olarak yüksek öğrenim öncesi, 15-18 yaş arası lise eğitimi. Erkeklerin eğitimi Eğitim Bakanlığının sorumluluğu altındayken, kızlardan “Kız Eğitimi İçin Genel Başkanlık” sorumludur.¹⁹⁹

1930 dünya ekonomik dalgalanmasından etkilenen Suudi Arabistan’da modern eğitimin gelişimi yavaşladı ve okuma-yazma bilmeyenlerin oranı 1950’lere kadar %95 idi.²⁰⁰ 1946’dan sonra Suudi Arabistan’da petrolün ticari amaçlı kullanımı eğitimin ilerletilmesini kolaylaştırdı. Birçok Mısırlı ve diğer Arapça konuşan öğretmenler İbn Suud tarafından ülkeye getirildi ve bazı Suudi öğrencileri de Mısır’a gönderildi. Bu durum, eğitim sisteminin Mısırlılaştırılmasının bir başlangıcıydı. Bu dönemde, 3000 tane okul yapılmıştır. Buralarda çalışan öğretmenlerin de %70’i Mısırlı ve Filistinlidir. Suudi Arabistan üniversitelerinin akademik kadrolarının %80’ini komşu ülkelere gelenler oluşturmaktadır.²⁰¹

1953’te Eğitim Bakanlığı kuruldu. Kral İbn Suud ilk dini tabanlı olmayan üniversite olan Riyad Üniversitesi’ni 1957’de kurdu. Ulemanın modernleşmeye olan karşıtlığını görmezden gelen Faysal eğitim konusunda İbn Suud’un izinden giderek ulemaya, reformlarına destek olmaları için çeşitli imtiyaz ve ayrıcalıklar tanıdı. 1960’ta kızların eğitimi için öncülük etti ve kızların eğitimi ulemanın kontrolü altına alındı. Aynı yıl ilk kız okulu açıldı ve bunu izleyen 20 yıl boyunca da bunların sayısı 300’ü buldu.²⁰² Faysal, ulemayı modern eğitim sisteminin denetlenmesiyle görevlendirerek bunun yanında alimlerden birini eğitim bakanı olarak atadı. Daha sonra Eğitim Bakanlığı tutucu bürokratların mevkisi haline geldi.²⁰³

¹⁹⁸ Abdelkarim, Op.cit., ss.42-43.

¹⁹⁹ Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.255.

²⁰⁰ H. Lackner, *A House Built on Sand*, (London: Ithaca Press, 1978), s.74.

²⁰¹ Abir, Op.cit., ss.40-41.

²⁰² Ghazi Al-Gosaibi, “Saudi Development- a Unique Experiment”, *Middle East Business Exchange*, June 1980, s.37.

²⁰³ Saad Eddin Ibrahim, *The New Arab Social Order: A Study of the Social Impact of Oil Wealth*, (USA: Westview Press, 1982), s.105.

1970’te Faysal, bir “genel dini kuruluşlar ve kolejler yönetimi” kurmuş, bu yolla hükümetin dini eğitim sistemine yardım etmiştir. 1975’te Prens Fahd döneminde ise Yüksek Eğitim Bakanlığı kuruldu. Faysal ülkenin modernleşmesi için bir eğitimli elit yetiştirilmesi gerektiği inancında olduğundan dolayı eğitimdeki gelişmeleri hızlandırmıştır. Lise, yüksek öğretim ve mesleki eğitimin gelişimini hızlandırdı. Ancak Suudi toplumunda, hem genç Suudilere daha iyi olanaklar sunulduğu hem de ağır işçilik aşağı görüldüğü için mesleki eğitim pek rağbet görmemiş ve görmemektedir.²⁰⁴ Mesleki eğitimlerden mezun olanlar da yine bu tarz ağır işlerde çalışmayı reddetmektedirler. Sadece bu tarz üniversite veya enstitülerden mezun olanların %2’si, ihtiyaç duyulan işlerde çalışmışlardır.²⁰⁵

1970 ve 1980’lerin başlarında petrol satışlarından dolayı devlet gelirlerindeki artış eğitim sisteminin hızla yayılmasına olanak sağladı. Eğitimle ilgili reformlar yapıldı. Yeni öğretim metotlarının öğretildiği çeşitli kurslarda öğretmenler eğitildi. 1980’lerdeki durgunluk döneminde ise mesleki eğitimler popülarite kazandı. Ancak, buradan mezun olanların çoğu hükümet borçlarıyla yabancı işçi çalıştıran, atölye veya küçük fabrika kuran müteahhitler haline geldi.²⁰⁶ Hükümet harcamalarından, genel eğitime 85,232 milyon SR, yüksek eğitime 40,291 milyon SR; teknik ve meslek eğitimine 6,586 milyon SR ve daha az miktarlarda kamu yönetimi, işgücü gelişimi ve bilim ve teknolojiye ayrılmıştır.²⁰⁷

1990’ların başlarından itibaren ülkede 115.000 öğrencili 82 kolej ve 7 tane üniversite bulunmaktadır. Hükümetin, çalışma gücünde Suudileşmeye gitme projeleriyle, mühendis yetiştirmek için daha fazla kolej açılmıştır. Üniversiteler ya 1970’lerin ortaları ve sonlarında kurulmuş ya da daha önceden kurulup sonradan yenilenmişlerdir. “Petrol ve Maden Üniversitesi” in adı daha sonra “Kral Fahd Üniversitesi” olarak değişmiştir. Bu da tüm Suudi Arabistan üniversiteleri arasında batılı standartlar anlamında en iyi ve en prestijlisidir. “Kral Fahd” ve “İslam Üniversitesi” sadece erkek öğrencileri kabul ederken, diğerleri, hem kadın ve erkek öğrencileri hem

²⁰⁴ M.M. Kinsawi, “Attitude of Students and Fathers Towards Vocational Education in Economic Development in Saudi Arabia”, yayınlanmamış doktora tezi, (University of Colorado at Boulder: 1981), ss.9-10.

²⁰⁵ Looney, *Saudization*, Op.cit., s.17.

²⁰⁶ Abir, Op.cit., s.42.

²⁰⁷ Civil Service Bureau Deputy Minister of Labor and Manpower Council, Al-Farsy, Op.cit., s.174.

de yabancı öğrencileri kabul etmektedirler.²⁰⁸ Riyad Üniversitesi (1980’de Kral Suud Üniversitesi olarak adı değiştirilmiştir) Suudi Arabistan’ın en büyük üniversitesi ve Nacd aristokrasisinin toplandığı bir üniversite olup diğer seküler üniversiteler arasındaki en tutucu olanıdır. Bu üniversitelerin hemen hemen hepsi, tarım, tıp, mühendislik, doğal bilimler, eğitim, iktisat, sosyal bilimler, İslami çalışmalar gibi pek çok ana dalda eğitim vermektedirler.²⁰⁹

ARAMCO’nun da Suudi eğitimine katkısı olmuştur. ARAMCO çalışanlarını eğitmek amacıyla özel okullar ve kurslar açmıştır. Çalışanların kaliteleri de ARAMCO’nun sağladığı eğitimlerle artmaya başlamıştır.²¹⁰

Üniversiteye kayıt istatistiklerine bakıldığında 1971-1974 arasında kayıt olanların sayısı genelde 1000-7000 civarındadır. 7823 ile en fazla kayıt alan Kral Suud Üniversitesinde, 1983-84 döneminde bu kayıt miktarı 22.166’ya çıkmıştır. King Abdulaziz Üniversitesi 18,905 ile ikinci sırada olup, daha sonra 11,730 öğrenciyle Kızlar Koleji gelmektedir.²¹¹

Faysal’ın ölümünden sonra 1975-1982 arası dönemde Halid tahta geçmiştir. Ancak Kral Fahd, Halit’ten sonra tahta geçmeden önce gücü kendinde toplamış, ve eğitilmiş işgücü gerektiren birtakım hızlı endüstrileşme çalışmalarının içine girmiştir. Eğitim sistemi beklenilmeyen ölçülerde ilerlemiş, toplam okullardaki öğrenci sayısı, 1953’te 33,000’den, 1989 itibarıyla 1,160,000’i kız olmak üzere 2,650,000’e ulaşmıştır. 1990-95 yılları arasındaki Beşinci Kalkınma Planında daha da ileri bir gelişim projesi hedeflenmiştir.²¹² Aşağıdaki grafikte okullara kayıt olma oranlarına göre eğitimsel gelişme gösterilmektedir. En belirgin fark 1970 ve 1992 arasındaki okullara kayıt olma oranındadır. Petrol patlamasının olduğu 1970’lerin başında bu oran 1992’den çok daha fazladır.

²⁰⁸ Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.256.

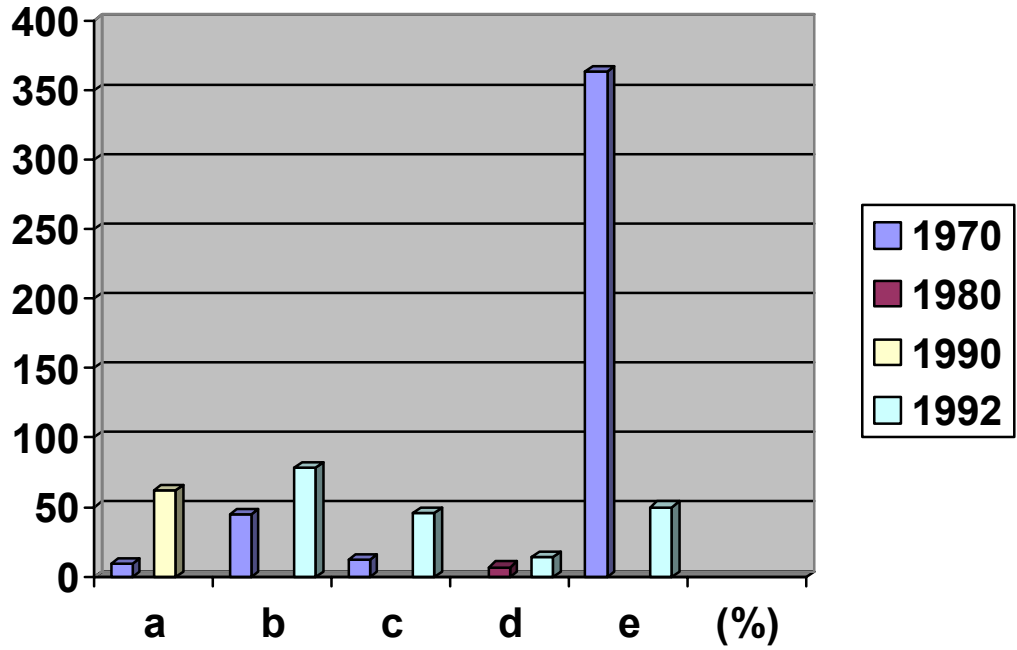
²⁰⁹ Abir, Op.cit., s.44.

²¹⁰ Vassiliev, Op.cit., s.425.

²¹¹ Kingdom of Saudi Arabia, Central Planning Organization, Ministry of Education, Statistics Research and Educational Documents Unit (Statistical Unit). *Educational Statistics Yearbook*, (1971-74, 5th issue) ss.288-289.

²¹² Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Planning, *Fifth Development Plan*, Human Resources Development, 1990-1995.

Grafik 6: Suudi Arabistan'daki eğitimsel gelişme²¹³

a: okuma-yazma oranı

d: üçüncül okullara kayıt oranı

b: birincil okullara kayıt oranı

e: 6-23 yaş arası kayıt oranları (%)

c: ikincil okullara kayıt oranı

Öğretmen sayısı da aynı dönemde 78.300'den 184.330'a çıkmıştır. Kadınların eğitim gördüğü enstitülerin payı da genelin içinde 1989'da %46 olmuştur. Okul öğrencilerine bedava yemek, kitap, giysi ve servis sağlanmaktadır. Yüksek öğretim de parasız yapılmaktadır. Bir çok öğrenci burs alıp yurt dışında eğitimine devam etmektedir. Yurtdışında eğitim gören öğrenci sayısı 1975'te 5,108 kişiye ulaşmıştı. 1977'de doktora derecesine sahip öğrenci sayısı 300'den fazlayken, 1984 itibarıyla bu

²¹³ UNDP, *Human Development Report 1995*. World Bank, *World Development Report 1995*.

sayı 600'ü buldu. Bütün bu eğitilmiş eleman yetiştirme çabalarına rağmen, ekonomi ve sosyal hizmetlerde ihtiyaç duyulan kadar uzman yetiştirilememiştir.²¹⁴

Yurtdışına giden öğrencilerin okuma, yaşama ve yıllık Suudi Arabistan'a ziyaretlerini karşılama siyaseti Suudi Arabistan'da hemen hemen hiç beyin göçü olmamasını sağlamıştır. Eğitim Bakanlığına göre giden bütün öğrenciler geri gelip kendi alanlarına uygun işlere yerleştirilmişlerdir.²¹⁵

Bu gelişen eğitim sisteminde çalışmak üzere pek çok Suudi öğretmen ve idareci yetiştirilmiştir. İlköğretimde tamamen Suudileşmeye gidilse de orta ve lise eğitiminin önemli bir bölümünü yabancılar üstlenmişlerdir. Daha önemlisi eğitimin kalitesinin düşük olmasıdır. Bunun başlıca nedenleri, yabancı öğretmenlerin standartlarının düşük olması ve Mısır modeli olan öğretim sistemindeki ezbercilik ve robotlaşma, yani anlamadan çalışma şeklidir. Suudi öğretmenler de yabancılardan daha çok nitelikli değildirlir. Bunun bir nedeni, Suudilerde önceleri öğretmenliğin yeteri kadar maddi getirisi olmadığı ve prestijli bir iş olduğu düşünülmediği için, bu mesleğe fazla rağbet edilmemesidir. Fakat daha sonra yaşanan işsizlikle beraber öğretmenlik mesleğine olan rağbet de artmıştır.²¹⁶

Eğitimin ve öğrencilerin kalitesi sosyal ve coğrafi şartlara göre değişmektedir. Daha çok geleneksel geçmişleri olan şehirdeki aşağı orta sınıf ve çoğunlukla bedevi olan kırsal kesimdeki öğrenciler sistematik yaklaşım ve modern eğitimin yabancı felsefesine genelde hazır değillerdir. İlk yıllarda kırsal veya yeni şehirleşmiş bölgelerdeki öğrenciler kendileri için bir ekonomik getirisi olmadığından dolayı, ya yapamadıkları için ya da kendi istekleriyle, okumaktan vazgeçmişlerdir. Bir istisna Doğu Eyaletindeki Şiilerdir; bunlar 1980'lerin başlarına kadar Vahhabi Krallığından dışlandıkları için ilkokuldan sonraki eğitimlerini ancak, ARAMCO'nun açtığı okullar veya verdiği burslarla yurt dışındaki okullarda yapabilmişlerdir.²¹⁷

²¹⁴ Abir, Op.cit., ss.190-192.

²¹⁵ Al-Farsy, 1986, Op.cit., s.211.

²¹⁶ Ibid., ss.164-165.

²¹⁷ F.A. Shaker, "Modernization of the Developing Nations. The Case of Saudi Arabia", yayınlanmamış doktora tezi, (Purdue University: 1972), s.169.

Bu konuda herhangi bir istatistiksel bilgi yoksa da, toplumun orta ve üst sınıfları eğitimden eşitsiz bir biçimde yararlanmışlardır. Bu sınıflara mensup çocuklar, özellikle Hicaz bölgesindekiler, daha iyi eğitim alma imkanlarına sahip olmuşlardır. Daha çok Suudinin yabancı üniversitelere kaydolması sonucu yüksek öğrenim görenlerin sayısının artması beraberinde yeni Suudi elitinde de artışı getirmiştir. Eğitimin gelişmesi, yaygınlaşması ve dışarıda eğitim yapma olanaklarının artmasından Nacdlı geleneksel sınıftan çok Hicazlı elit faydalanmıştır. Hicazlı kesim çocuklarını yurtdışında eğitime göndermede Nacdlılardan daha avantajlı olmuşlar ve nepotizm (akraba kayırma) ile hükümet görevlerine getirilmişlerdir. Faysal'ın daha açık fikirli ve ılımlı olan Hicazlı orta sınıf entelektüellerin tarafında olmasının tek sebebi nepotizm de değildir. Bu sınıf, Nacdlı sınıf gibi batı üniversitelerine kayıt olmaktan men edilmemiştir. Ayrıca tutucu ve yabancı düşmanı olan Nacdlılara göre modern eğitime daha çabuk uyum sağlamışlardır. Fakat daha sonraki yıllarda Nacdlılar da hükümet görevlerinde yerlerini almaya başlamışlardır.²¹⁸

Modern eğitimin gelişmesinin başka bir sonucu da, yurtdışında eğitim görmüş, teknokratik aristokrasi ile kraliyet ailesinden olmayan geleneksel elit arasında bir rekabetin ortaya çıkmasıdır. Teknokratik aristokrasinin yükselişi, kraliyet ailesinden olmayan yönetici sınıfın statü ve otoritesinde erozyona yol açmıştır. Ulemanın, kabile ve bölgesel emirlerin otoritelerinde azalma olmuştur. 1970 ve 1980'lerde yeni elit bürokratların sayısı artmıştır. Hükümette en yüksek ve prestijli mevkilere yurt dışında eğitim gören Suudiler yerleştirilmiştir. Büyük kısmı Hicazlı ve bir kısmı Nacdlı olan orta ve üst sınıf bürokratlar, Suudi yönetimini, geleneksel bürokratlar ve dini enstitülerden mezun olanların ellerinden almışlardır.²¹⁹

4.3. Sağlık Harcamaları ve Gelişmeler:

Sağlıktaki gelişime bakıldığında, Bahreyn ve Kuveyt'in nüfusunun tamamı ve B.A.E., Suudi Arabistan ve Umman'ın nüfusunun hemen hepsi, sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedirler. Suudi Arabistan'da 1951'de ilk Sağlık Bakanlığı kurulduğunda hastane sayısı 16 ve yatak sayısı 1169'du. 1960'larda başlanan modern sağlık

²¹⁸ Abir, Op.cit., ss.61-62.

²¹⁹ Ibid., s.47.

sistemlerinin geliştirilmesi 1990'lardan itibaren hız kazandı. 1971-1988 yılları arasında sağlık personeli ve bakanlıkta çalışan işgücü sayısında 10-20 kat arasında artış oldu. Buna bağlı olarak burada çalıştırılmak üzere sağlık elemanı yetiştirmek için daha fazla enstitü açılmaya başlanmıştır. 1980 ile 1990 yılları arasında hastane sayısı 74'ten 254'e çıktı. Bununla beraber hastanedeki yatak ve doktor sayılarında da önemli ölçülerde artış oldu.²²⁰

Sağlık konusuyla ilgilenen Sağlık Bakanlığı, tüm Suudi vatandaşlarının bedava sağlık hizmetlerini karşılamak üzere yapılandırılmıştır. Suudi Arabistan'ın Dördüncü ve Beşinci Kalkınma Planlarındaki öngörülen harcamaların %17.9'unu sağlık ve sosyal hizmet harcamaları oluşturmuştur. Sağlık ve sosyal hizmetler 1992'den 1995'e toplam bütçe harcamalarının yüzdesine bakıldığında önemli ölçüde artmıştır. Şu anda 170 hastane ve 1700'den fazla sağlık merkezi bulunmaktadır. Nüfusun %98'den fazlasının bu hizmetlerden yararlanabilme olanağı vardır. Kral Faysal Uzman Hastanesi, Araştırma Merkezleri, Askeri Hastaneler ve Sağlık Bakanlığına bağlı diğer hastaneler kardiyoloji, böbrek ve kanser sahalarında ileri tıbbi hizmetler vermişlerdir.²²¹

Sağlık Bakanlığı, sağlık hizmetlerinin yanı sıra, sağlık hizmetlerini yerine getirecek personelin eğitimiyle de ilgilenmektedir. 1987'den itibaren halkın %93'ü sağlık hizmeti kapsamına alınmıştır. 1983'ten itibaren halkın %86'sı içme suyundan yararlanmaktadır. Çocukların enfeksiyon hastalıklarından korunma oranı 1987'de %89'dur. Sosyo-ekonomik gelişmeye bağlı olarak çocuk ölümlerinde azalma olmuş ve ortalama yaşam beklentisi oranı artmıştır.(bkz. Tablo 5) 1965 yılında ortalama yaşam beklentisi 49 yaş iken 1990'da bu 63.7'ye yükselmiştir.²²²

²²⁰ Vassiliev, Op.cit., s.463.

²²¹ Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Information, Op.cit., s.110.

²²² Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.270.

Tablo 5: Sağlık Gelişmelerine Dair Bazı Göstergeler²²³

Ortalama Yaşam Beklentisi		Her 1000 doğumdaki çocuk ölümü oranı		Sağlık hizmetlerinden faydalanma(%)
1960	1992	1960	1992	1985-93
44.4	69.7	170	29	97

4.4. Altyapı ve Ulaşımındaki Gelişmeler:

Petrol gelirlerinin hızlı bir şekilde artışı beklenmedik bir altyapı gelişimine de imkan sağlamıştır. Yeni yolların, havaalanlarının, limanların yapımı başlangıçta ihracat, malların dağıtımındaki dar boğazların aşılması ve dolayısıyla enflasyon baskılarının azalması açısından önemli bir ekonomik değer taşımaktaydı. 1970'lerde Arap yarımadasında limanların geliştirilmesi için yapılan yatırım planları, sonuca ulaşmak için bir araç olmaktan çok bir sonuç haline geldi. Petrol zenginliği petrol devletlerinde iki çeşit ithal mala duyulan talebi artırdı: bunlardan birincisi, yeni bina yapımlarıyla beraber ihtiyaç duyulan inşaat malzemesi; ikincisi ise, ithal tüketici mallarıdır. Bu da petrol devletlerinde limanlara olan baskıyı artırmıştır. Bu durum Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'ın Kızıldeniz'deki limanlarının daha çok genişletilmesi gerektiğini gündeme getirmiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren kısmen kalkınma planının bina yapımı kısmının tamamlanması, kısmen de kendi inşaat malzemelerini ve betonunu üretmeye başlamaları sonucunda, ithal inşaat malzemelerine olan talep azalmaya başlamıştır. Bunun yanında petrol fiyatlarının düşmesi tüketici mallarındaki talebin de azalmasına neden olmuştur.²²⁴

Altyapıdaki bu gelişmeler toplu taşımanın da gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ancak tren yolu çok fazla gelişmemiştir. Havayollarının gelişmesinin, ülkenin gelişiminde önemli etkileri olmuştur. Yol yapımları tamamlanmadan önce "Saudia"

²²³ UNDP, *Human Development Report*, 1992 ve 1995.

²²⁴ Abdelkarim, Op.cit., ss.88-89.

hava yolları, ulaşım ve iletişimi sağlayarak ticaret, endüstri, eğitim, sağlık sektörlerinin gelişiminde de katkıda bulunmuştur. Suudi Arabistan'da beş tane ticari liman ile iki tane sanayi limanı bulunmaktadır. Petrol limanları dışında çok sayıda küçük limanlar da vardır. 1985-1990 Dördüncü Kalkınma Planında bütün ulaşım ve altyapıya ayrılan bütçe yaklaşık 52,000 milyon Riyal olmuştur.²²⁵

Yol ağından sorumlu olan İletişim Bakanlığı, Krallığın ekonomik kalkınmasının yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kalkınma Planlarında yollar genişletilmiş, düzenlenmiş, asfaltla kaplanmış, pek çok kasaba yolu da birbirine bağlanmıştır. 1970-1980 yılları arasında 2000 köy elektriklenmiş, 15.000 km yol yapılmış, 700.000 telefon bağlanmış ve 300.000 ev yapım ünitesi inşa edilmiştir.²²⁶

Ulaşım altyapısı çeşitli sosyal ve kültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Yeni yollar ve modern kamu ulaşım hizmetleri, daha önceden kısıtlı olan, insanlar ve mekanlar arasındaki ulaşımı kolaylaştırmıştır. Örneğin, 1986'da Suudi Arabistan ve Bahreyn arasındaki 24 km.lik yolun yapımı, Bahreyn'in pazar yapısını değiştirdiği gibi, Suudi Arabistan'ın Doğu eyaletindeki vatandaşlarının küçük ama sosyal olarak çok daha liberal bir devlet olan Bahreyn'e girişlerini kolaylaştırmıştır. Bu durum Suudi vatandaşları açısından da farklı yaşamları kolayca görebilmelerinin bir yolu ve toplumsal değişime de bir açıdan yardımcı olmuştur. Altyapıdaki gelişimle beraber petrol gelirleri, Arap petrol devletlerinde başka ekonomik, sosyal ve politik değişimlere de yol açmıştır.²²⁷

5. PETROLÜN NÜFUS YAPISI VE GÖÇ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:

5.1. Suudi Arabistan Nüfusunun Özellikleri:

2000 yılı verilerine göre, Suudi Arabistan 20.8 milyon nüfusa sahiptir. Bunun %74'ünü Suudi vatandaşları oluşturmaktadır.²²⁸ Nüfusun yaklaşık %25'ini ise, çoğunlukla Ortadoğu'dan, Güney Asya ve Filipinlilerden gelen nitelikli ve niteliksiz

²²⁵ Al-Farsy, 1990, Op.cit., ss.216-221.

²²⁶ Al-Gosaibi, Op.cit., s.37.

²²⁷ Abdelkarim, Op.cit., s.90.

²²⁸ www.saudinf.com/main/010.htm.

işçiler oluşturmaktadır. Suudi Arabistan'ın nüfusu homojendir ve yüksek derecede sosyal tabakalaşma vardır. Bütün vatandaşlar aynı dili, dini, ve aynı kültürel mirası paylaşmaktadırlar. Dolayısıyla çok kültürlü-çok topluluklu toplumlarda ortaya çıkan sorunlar Suudi Arabistan'da görülmemektedir. Suudi toplumunun ve kültürünün yıkıcı etkilerden uzakta kalmasının bir nedeninin de, Krallıktaki kutsal yerlere karşı duyulan sorumluluk olduğu düşünülmektedir. Yani bir anlamda din Suudi Arabistan'da en önemli bütünleştirici öğedir. Bütün Suudi vatandaşları Müslüman'dır, ve bunların da çoğu Sünni'dir. Azınlık olarak Şiiler vardır ve bunlar çoğunlukla Doğu Eyaletinde yaşarlar. Şiiler Suudi Arabistan nüfusunun %5'ini oluşturmaktadırlar.²²⁹

Suudi Arabistan'da nüfus üç kategoriye ayrılır: ilk ikisi yerli, üçüncüsü ise yabancılardan oluşmaktadır. Birinci kategori, başlıca kabilelerdir. İkincisi, bunun dışında kalan şehir, kasaba ve köylerde yaşayan yerli insanlardır. Suudi Arabistan nüfus bilgilerine bakıldığında, Krallığın nüfusunun artan bir şekilde şehirli olduğu görülmektedir. Üçüncüsü ise burada yaşayan ve çalışan yabancılardır. Yabancı nüfusa bakıldığında bunlar, Arapça konuşan ve Arapça konuşmayan olarak ikiye ayrılabilir.²³⁰

Müslüman olmayanlar, dışarıdan çalışmak için gelen, işçiler, diplomatlar, teknisyenler, veya uluslararası ticarete çalışanlardır. Bunlar kendi ibadetlerini kendi özel evlerinde yapmak durumundadırlar, çünkü herhangi bir kilise, sinagog, veya cami harici bir ibadethane bulunmamaktadır.²³¹

1950'lerde nüfusun en azından yarısını göçebe toplumlar oluşturmaktaydı. Bu göçebe toplumların içinde kabileler önemli bir yere sahipti. Petrol endüstrisinin yoğun olduğu Doğu Eyaleti, büyük bir Şii nüfusa sahipti. Asir bölgesi, coğrafyası ve nüfusu itibarıyla, daha çok Yemen'e ait gibiydi. Nacd bölgesi ise 1960'lara kadar çevresindeki çöller ve dağlar sayesinde dış etkilere kapalı kaldı. Hicaz ise, kutsal topraklarda hacca gelenlere ev sahipliği yaptığı için farklı etnik grupların göç hareketlerine sahne olmuştur. Bundan dolayı da daha kozmopolit bir yapıya sahiptir ve tarihsel olarak bu bölge Osmanlı bürokratik sistemine bağlı olmuştur.²³²

²²⁹ Long, Op.cit., ss.21-22.

²³⁰ Wilson ve Graham, Op.cit., s.235.

²³¹ Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.40.

²³² www.countrystudies.us/saudi-arabia/20.htm-10k

Krallığın altyapı ve sanayideki değişimleri, yaşam şekillerinde de etkili olmuştur. Göçebelerde yerleşik hayata geçiş başlamıştır. Bugün kesin bilinmemekle beraber toplam Suudi nüfusunun %5'inin göçebe olduğu düşünülmektedir. Nüfusun yarıdan fazlası, 20 yaşın altındadır. Nüfus büyüme oranı elde edilemese de, 1978'de bunun %2 olduğuna dair bir görüş vardır. Nüfus sadece başlıca şehirlerde değil, aynı zamanda yarımadanın orta kısmının aşağısında kuzey- güney doğrultusunda da yoğunlaşmıştır. Hicaz ve tarım açısından zengin olan Asir ve Hicaz vahaları, Tuwaik, El-Hasa, Katif, Dammam ve ARAMCO merkezinin bulunduğu Dahran, nüfusun yoğun olduğu bölgeler arasındadır.²³³

Petrol patlaması ve hızlı endüstrileşmenin yaşandığı dönemlerde, Suudi Arabistan'da doğal büyüme oranının arttığı ve ölüm oranının azalmaya başladığı dolayısıyla genç nüfusta artış olduğu görülmüştür. 1985'te 6,447,000 olarak ölçülen nüfus, 1993'te 16,929,294 olarak hesaplanmıştır. Bunun 12,3 milyonu Suudi vatandaşıyken, 4,6 milyonunu yabancılar oluşturmaktadır. Şehirsel nüfusun oranı 1970'te %48.7'den 1977'de %58.7, 1982'de %66.8 ve 1990'da da %77.3'ya yükselmiştir. Riyad, Cidde gibi büyük şehirlerin kapladıkları alan ve barındırdıkları insan sayısı büyük ölçüde artmıştır.²³⁴

5.2. Suudi Arabistan'da Göç:

5.2.1. Emek Göçünün Nedenleri:

Petrol üreten Arap ülkelerinde, petrol üretiminin sonuna gelineceği beklentisi vardır. Dolayısıyla, petrolün tükenebilir bir kaynak olması, Suudi Arabistan'daki ve diğer petrol ülkelerindeki endüstrileşme çabalarını arttırmaktadır. Bir yandan da bu sanayide çalışabilecek emek gücü Suudi Arabistan'da azdır. İki ayrı emek gücü ihtiyacı vardır. Birincisi, ekonomik planlama, sanayi üretimini geliştirme, finanssal hizmet sağlama, ve kültürel gelişim için gerekli olan teknik yeteneğe sahip nitelikli işgücü, ikincisi ise ağır işçi, yani niteliksiz işgücüdür.²³⁵ Endüstriyel teknolojinin çeşitli sahalarında çalışabilmeleri için, Suudilerin eğitimi en az 10 yıl gibi bir zaman

²³³ Farsoun, Op.cit., ss.20-25.

²³⁴ Vassiliev, Op.cit., ss.257-259.

²³⁵ Davis, Op.cit., ss.15-19.

gerektiriyordu. Bu uzun bir zaman olduğundan dolayı, yabancılar kısa vadedeki endüstriyel ihtiyacı karşılamak için kullanılıyordu. Sermaye fazlası ve emek eksikliği olan Bahreyn, Kuveyt, Katar ve B.A.E. için de emek ithali ekonomik ilerleme için tek yoldu. Yurt dışından emek ithal edilmesinin diğer bir nedeni, yerli emek katılımının çok az olmasıydı.²³⁶

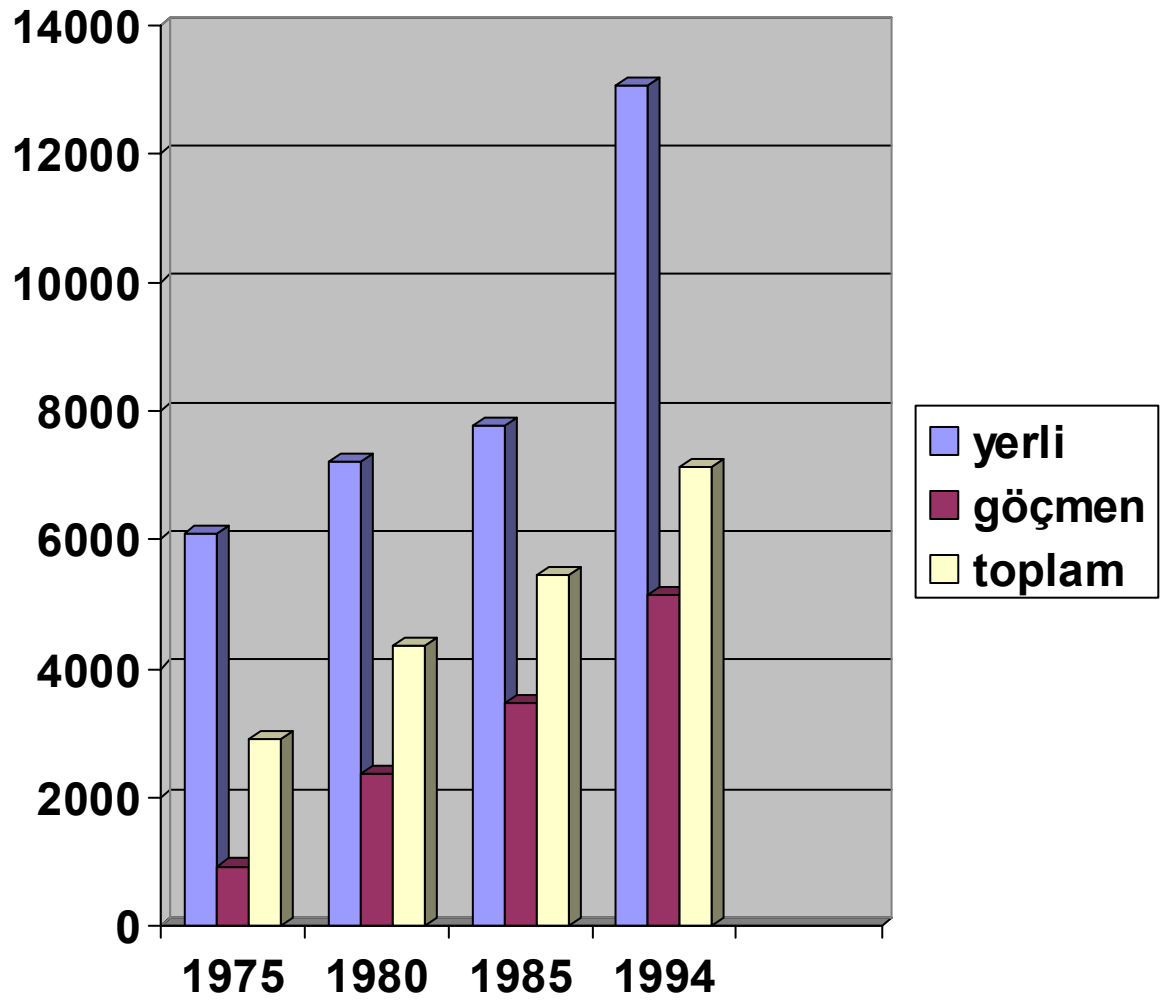
Nüfusun ve nitelikli işçinin az olması ve petrol gelirlerinin artması emek göçü alımını artırmıştır. Yerli işgücünün katılımının düşük olmasının nedenlerinden biri, doğum artışının yüksek olması, ölüm oranlarının azalması; dolayısıyla, nüfusun çoğunluğunun genç olmasıdır. Yerli nüfusun yarısından fazlası, modern üretim yerine çiftçilik ve hayvancılık gibi geleneksel sektörleri tercih etmektedirler. Birçok yerli Suudi, özellikle de tanınmış kabilelerden gelenler, bir zamanlar köleler tarafından yapılan ağır işçiliği yapmak istememektedirler. Hatta fakir kesim bile, parası çok iyi dahi olsa bu tarz, inşaat, sağlık işi, otel hizmetleri gibi işlerde çalışmayı bir utanç kaynağı olarak görmektedirler. Maddi olanakların da artmasıyla bu hizmetlere duyulan ihtiyaç artmıştır. Tarımdan sonra yerlilerin 1970 ortalarında en çok çalıştıkları sektör, “topluluk hizmetleri ve kişisel hizmetleri”dir. Suudi vatandaşlarını ekonomiye katkıda bulunmaktan alıkoyan bir diğer durum da başka yollarla kazandıkları paralardır. Bunlar, ailevi destek, patronaj, toprak bağışları ve kefillikten kazanılan paralardır. Askeri güçler ve güvenlik güçlerinin de gelişmesiyle yönetici sınıf bu sektörlerde kabile kökenlilerin çalışmasını tercih etmiş, kabilelerden gelenler de hem bu sektörlerde çalışmanın maddi açıdan getirisi fazla olduğu, hem de “savaşçı” soydan geldikleri için de bir onur olacağından dolayı bu sektörlerde çalışmayı kabul etmişlerdir. Eğitimin gelişmesi ve okullaşmanın artmasının da, uzun vadede Suudi Arabistan’a getirisi olsa da, kısa vadede ülkedeki çalışan kesimin okullara gitmeye başlaması dolayısıyla, emek gücüne katılımı azalttığı söylenebilir. Son olarak, geleneksel değerlere olan bağlılık nedeniyle kadınların işe alınmaması veya sadece kız okullarında öğretmenlik gibi bazı işlerle sınırlı kalmalarının da işgücü katılımını azaltan bir etken olduğu söylenebilir.²³⁷

Aşağıdaki grafikte, petrol gelirlerine bağlı olarak artan nüfus ve bununla beraber artan yabancı işgücü gösterilmektedir.

²³⁶ Robert Looney, *Manpower Policies and Development in the Persian Gulf Region*, (Prueger, Westport: Conn, 1994), s.122.

²³⁷ İbrahim, Op.cit., ss.100-103.

Grafik 7: 1975-1994 Suudi Arabistan Nüfus Değişimi Grafiği²³⁸

²³⁸ Al-Sabah, (1989), Ulusal kaynaklardan derlenmiştir, UN-ESCWA(1995), *Demographic and Related Socio-Economic Data Sheets*, No.8., Abdelkarim, Op.cit., s.34.

5.2.2.Göçün Süreci ve Yabancı İşgücü:

Yeni Arap toplumsal düzeni, petrol zenginliği ile halihazırda bulunan çeşitli Arap ülkelerinin demografik ve sosyo-ekonomik yapılarının kesişmesiyle şekillenmiştir. 1950 ve 1960'larda 7.yy.dan beri görülen en büyük göç dalgası yaşanmıştır. Fakat daha önceleri içten dışa olan göç şimdi dıştan içe doğru olmuştur. Artan petrol gelirleriyle sermaye zengini olarak adlandırılan, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, B.A.E., Bahreyn, Umman gibi ülkeler, daha önce de bahsedildiği üzere, az nüfusa sahip oldukları için, emek ithal etmişlerdir.²³⁹

Körfez ülkelerinde son birkaç on yılda, nüfus, emek gücü ve göçlere bağlı olarak önemli ölçüde değişmiştir. Emek gücünün büyük bir bölümünü, çoğu yabancı ülkelere gelen, göçmenler oluşturmuşlardır. Bu 1940'larda başlayan, ve petrolle bağlantısı olan göç, öncelikle Bahreyn ve Kuveyt'te başlamış, daha sonra Körfez'in geri kalanına yayılmıştır. Yerli emeğin işgücüne katılımı oranları ülkelere göre şöyledir: S.A.%21, Kuveyt %18, BAE %17, Bahreyn ve Umman %25 ve Katar %19.²⁴⁰

Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya en çok göç alan ülkelerdir. Emek ihracında ise Mısır ve Yemen önde gelmektedirler. Birinci göç hareketi, 1940'ların sonlarında ve 1950'lerin başlarında başlamış ve 1970'lere kadar devam etmiştir. Bu zaman içinde sabit ve devamlı bir şekilde göç alımı olmuştur. Göç edenlerin büyük çoğunluğu Arap'tır. Bu sürecin sonucunda Suudi Arabistan'a ne kadar göç alındığına dair bir bilgi olmasa da 1970'te, Körfez ülkelerindeki toplam yabancı nüfus sayısı, 1-1.25 milyon olarak tespit edilmiştir. İkinci göç hareketi, 1970'lerin başlarında petrol fiyat ve gelirlerindeki büyük artışa paralel olarak başlamış, 1980'lerin başlarında sona ermiştir. Bu dönemde göç alımı çok yüksek olmuştur. 1970'ten 1975'e iki katına çıkan yabancı nüfus sayısı 1975-1980 yılları arası tekrar iki katına çıkıp, 4.5 milyona ulaşmıştır. Bu ikinci hareket döneminde göçlerde etnik bir değişiklik de yaşanmıştır. Bu dönemdeki başlıca göç eden etnik gruplar, Araplar ve Asyalılardır. Üçüncü göç hareketi, 1980'lerin başında, petrol fiyat ve gelirlerinin düşüşüyle başlamıştır. 1980'lerin başındaki petrol

²³⁹ Ibid., s.30.

²⁴⁰ Looney, *Manpower Policies*, Op.cit., s.122.

fiyatlarındaki düşüş beklenilenin aksine yabancı işgücünün akışını azaltmamış ama biraz yavaşlatmış ve bu süreçte Arap olmayan işgücü oranı artmıştır.²⁴¹

1979'da Suudi Arabistan toplam Arap petrol üretiminin yarısını oluşturmaktaydı. Gelirlerdeki ve üretimdeki bu önderliği, kamu harcamalarının da en yoğun olduğu ülke olmasının yolunu açmıştır. Harcamalar özellikle 1975-1980 ve 1980-1985 kalkınma planlarında artış gösterince bunun sonuçlarından bir tanesi emek göçünün artması olmuştur.²⁴²

Göçmenler, Suudi Arabistan'da ve diğer Körfez ülkelerinde de daha çok, inşaat ve yapı sektörlerinde, eğitim, banka, sağlık, sigorta gibi ekonominin en büyük sektörleri olan kamu hizmetlerinde çalışmaktadırlar.²⁴³ İmalat, elektrik, inşaat, ticaret ve finans sektörlerinde yabancı işgücü toplam işgücünün %50'den fazlasını oluşturmuştur. Yerli Suudi halkın yarısından fazla bir kesimi; %99'u tarıma elverişsiz olan topraklarda, tarım ve benzeri işlerde çalışmaktadırlar. Tarım sektöründeki yerli nüfusun oranı %91'dir. Buna rağmen bu sektörün Suudi Arabistan'ın Gayri Safi Milli Hasılasına katkısı %5'tir. Yani Suudi işgücü nüfusunun büyük çoğunluğunun, Suudi ekonomisine katkısı çok azdır. Buna karşılık hükümet gelirinin %90'ını oluşturan petrol ve maden sektörleri çok daha az sayıda işçi istihdam etmektedir. Bu durumun bir nedeni petrol üretiminin araştırma safhasında daha çok çalışana ihtiyaç duyulurken, üretim başladıktan sonra, daha az sayıda yönetici, teknisyen ve işçiye duyulan ihtiyaçtır.²⁴⁴

1975 verilerine göre Körfez ülkelerinde emek gücünün % 75'ini yabancılar oluşturmaktaydı. Yabancı işgücünün en düşük olduğu ülke ise 1975'te %32 ile Suudi Arabistan'dı. 1991'deki verilere göre Suudi vatandaşları, profesyonel ve teknik işgücünün %50'sini, memuriyet işlerinin %73'ünü oluştururken, kalifiye olmayan işgücünün çoğunluğunu yabancılar oluşturmaktaydı.²⁴⁵ 1975'te petrol sanayisinde 15.400 kişi çalışmakta iken, bunun %57'si Suudi idi. Ancak bu oran, ekonomisinin çok büyük bir bölümü petrole dayanan bir ülke için çok azdı. Ayrıca bu yüzdenin içindeki

²⁴¹ Abdelkarim, Op.cit., s.35.

²⁴² İbrahim, Op.cit., s.95.

²⁴³ Ibid., s.39.

²⁴⁴ Ibid., s.97.

²⁴⁵ Abdelkarim, Op.cit., s.38.

Suudiler kalifiye olmayan işlerde çalışmaktaydılar. Petrol sanayisinde %43'lük bir paya sahip olan yabancı işgücü ise yönetici ve teknisyen olarak çalışmaktaydı.²⁴⁶

1973-1974 döneminde, Suudi Arabistan'da çalışan yabancı işgücü en çok, Mısır (17.000-23.000), Ürdün (12-15.000), Kuzey Yemen (62-90.000) ve 2.000 ile 5.000 arasında değişen rakamlarla, İngiltere, Lübnan, Pakistan, Filistin, Suriye, Güney Yemen ve Amerika'dan geliyordu. Bunların dışında da çok sayıda ülkeden daha az sayılarda işgücü gelmekteydi.²⁴⁷ Mısır'dan gelen işgücünde, 1973'ten 1974'e %40'lık bir artış olmuştur. Bunun nedeni Mısır'dan gelen işgücünün çoğunluğunun eğitmen olması ve dolayısıyla, Suudi Arabistan'daki eğitimde yaşanan değişimdir. Lübnan, Suriye ve Filistin'den gelen göçmenlerdeki artışın nedeni ise ticaret ve iş hacmindeki büyümedir. Amerikan, İngiliz, İtalyan, Çinli, İsveçli, ve Korelilerdeki artışın nedeni ise, yüksek endüstriyel, teknik, ve ticari sektörlerdeki büyümedir. Suudi Arabistan, B.A.E.'de yaşanmış olduğu gibi, kendi vatandaşlarının, gelen göçmenlerle azınlık durumuna düşmesi gibi bir problem yaşamamıştır. Bunun yaşanmaması için çeşitli önlemler alma yoluna da gidilmiştir.²⁴⁸

Yemen, Sudan ve Somaliler daha çok kalifiye olmayan eleman olarak, Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan'dan gelenler, tüccar, öğretmen, doktor, memur, mühendis ve zanaatçı olarak çalıştırılıyordu. 1960'ların başlarında Mısırlılar, öğretmen ve memur olarak çalışmak için geliyorlardı. Ancak daha sonra, ilişkilerin Mısır'la bozulması nedeniyle geçici olarak, yabancı işgücü alımı durmuştur. Sonradan Sedat döneminde ilişkilerin düzelmesiyle beraber işçilerin alımı tekrardan başlamıştır.²⁴⁹

Körfez Krizinin de Arap göçü üzerinde etkisi olmuştur. Bir yandan Araplar kendi içlerinden dışarıya beyin göçü verirken diğer yandan da dışarıdan içeriye kalifiye ve tecrübeli eleman alımı gerçekleşmiştir. Bu kalifiye elemanlar, Suudi Arabistan'daki yabancı şirketler tarafından getirilen ve modernleştirme projelerinde görev alan kişilerdir ve bunlar Arap toplumu içerisinde imtiyazlı bir konuma sahip olup sosyal tabakanın üst kısmındaki sınıflar içerisinde yerlerini alırlarken, Avrupa'ya göç eden Araplar ise toplum içerisinde, imtiyazsız bir konumda bulunmakta, çoğu zaman

²⁴⁶ Ibrahim, Op.cit., ss.98-99.

²⁴⁷ Deputy Minister of Interior, Government of Saudi Arabia, June 1979, Al-Farsy, 1990, Op.cit., s.208.

²⁴⁸ Ibid., s.209.

²⁴⁹ Vassiliev, Op.cit., s.428.

sosyokültürel, fiziksel ve politik olarak taciz ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Bu durum daha çok da ekonomik dalgalanma dönemlerinde kendini göstermektedir. Yabancı işgücü petrol döneminden önce de Körfez bölgesinde revaçtaydı, bölgedeki emirlikler özellikle eğitim ve sağlık alanlarında daha gelişmiş Arap ülkelerinden teknik yardım almaktaydılar. 20. yy.ın ortalarında petrol rezervlerinin kullanılmaya başlanmasıyla da Suudi Arabistan'daki yabancı şirketler, bu yeni ekonomik sektörde yabancı iş gücü kullanmaya başladılar. 1980lerin başından itibaren yabancı işgücü Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde emek gücünün çoğunluğunu oluşturdu. Hatta bazılarında bu oran %80'i geçti. Arap olmayan yabancı emek gücü 1.5 milyonu yani toplam yabancı işgücünün 1/3'ünü oluşturdu. Kuveyt ve Suudi Arabistan'da daha çok Arap kökenli işçiler bulunmaktayken diğer Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerindeki yabancı işgücü Asyalılardan oluşuyordu. Körfez krizinin başlangıcında Suudi Arabistan'da 1 milyon Yemenli işçi bulunmaktaydı. Bunlar yabancı işgücüne getirilen kısıtlamaların bazılarından muaf tutuldular.²⁵⁰

Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinde, yabancı işgücü ile ilgili iki önemli sorun yaşanmıştır. Birincisi, göç alan ülkeler bu yabancı işgücünün geçici olduğunu ve bunun tamamen milli sosyoekonomik dokudan ayrı tutulduğunu garanti etmiştir; ikincisi ise yerli halk ile yabancı işgücü arasında gelişen çatışmadır. Göç edenlere karşı, yerli halk içerisinde asıl nedeni etnik köken ve sosyal statüye dayanan bir ayrımcılık gelişmiştir. Özellikle bu kızgınlık, hükümette ve iş dünyasında yüksek mevkilere getirilen yabancılara karşı olmuştur. Göçmenler, Suudi Arabistan'da çalışarak, kendi kişisel ekonomik durumlarını güçlendirirken, bu durum kendi ülkelerindeki ekonomik gelişime katkı sağlamıyordu. Ancak hükümetler, bu işçilerin kendi ülkelerine yaptıkları para transferleriyle gelen nakit paradan finanssal fayda sağlıyorlardı. İşçilerin yaptıkları para havaleleri önemli bir gelir kaynağı haline gelmişti. 1980'lerin ikinci yarısında ekonomik dalgalanma ve göçmenlerin ekonomik dalgalanmaya bağlı olarak geri dönmesi ve de İran- Irak Savaşına bağlı olarak zorla geri gönderilmeleri işsizliğin baş göstermesine neden olmuştur. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i, işgal etmesiyle başlayan olaylar zincirinin kısa ve uzun dönemde göç üzerinde etkileri olmuştur. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinde çalışan 800.000 Yemenli, ülkelerine geri dönmüşlerdir. Bunun gibi Filistinli, Iraklı, Sudanlı, Ürdünlü ve Mısırlı bir çok göçmen de çalıştıkları

²⁵⁰ Tschirgi, Op.cit., ss.91-93.

ülkelerden ayrılmışlardır. Toplam olarak 2 milyon Arap kökenli göçmen işçi Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinden ayrılmıştır. Bunların dönüşü büyük kayıpları da beraberinde getirmiştir.²⁵¹ Irak ve İranlıların ülkelerindeki gelişmeler sonucu ülkelerine geri dönmeleri ile beraber sosyal ve kişisel hizmetlerin ve endüstriyel sektörlerin gelişmesi yeni göçmen alımını artırmıştır.²⁵² Ama artık bu göçmenler daha çok Asya kökenliydi, bunun nedenlerinden biri, artık göç veren Arap ülkelerinin emek ihtiyaçlarını giderememesi, Serageldin'e göre ise politik nedenlerdi. Ayrıca Asyalı göçmenler daha ucuz işçilerdi.²⁵³

Suudi Arabistan'da ve göç alan diğer ülkelerde, gelen yabancı işgücünün kültürlerinin ve yaşam şekillerinin, İslami yaşam şekline ters düşeceği ve Suudilerin geleneksel yaşamlarını tehdit edeceği korkusu gelişmiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ın karşı karşıya kaldığı bir ikilemdir. Bir taraftan, petrol tükenir bir kaynaktır ve petrol-dışı sanayiye de yer verilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak diğer yandan ülke içinde yeterli işgücü olmadığı için dışarıdan çalışan getirtilmesi gerekmektedir. Bu durumun da ülke içinde sosyal düzene, dolayısıyla İslami değerlere tehdit oluşturduğu korkusu vardır. Bu yüzden en iyi çözüm önceden politika oluşturup gelen işgücünün yerleşmesini engellemek yani işleri bittiğinde ülkelere geri dönmelerini sağlamaktır. Ya da diğer bir çözüm gelen yabancı ve toplam nüfus arasındaki dengeyi devamlı korumaktır. Nitekim, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının tamamlanmasıyla yabancı işgücüne duyulan ihtiyaç azalmaya başlamıştır. 1983'ten 1987'ye kadar olan dönemde de gözle görülür bir azalma olmuştur.(819,613-591,261)²⁵⁴

5.2.3. Göçmenlerin Toplum İçerisindeki Durumları ve Göçün Sonuçları:

Göçmenler, yaptıkları iş karşılığında, almaları gerekenden daha az miktarda para almakta ve yer değiştirme özgürlükleri olmamaktadır. Ayrıca işverenlerin neredeyse kölesi durumundadırlar. Sosyal özgürlük ve sivil hakları da bulunmamakta ve bu durumları rahatsızlık ve tatminsizlik yaratmaktadır.²⁵⁵ Göçmen işçi gücü kendi haklarını

²⁵¹ Ibid., ss.93-95.

²⁵² Abdelkarim, Op.cit., s.36.

²⁵³ I. Serageldin, *Manpower and International Labour Migration in the Middle East and North Africa*, (Oxford: Oxford University Press, 1983), s.48.

²⁵⁴ Al-Farsy, 1990, Op.cit., ss.210-211.

²⁵⁵ Fred Halliday, *Labour Migration in the Middle East*, MERIP Reports, no.59, 1984, s.12.

korumaya yönelik herhangi bir örgütlenme içine de girmemiştir. Zaten her türlü girişim de Suudi otoritelerince karşı konmuştur.²⁵⁶

Yabancı işçiler için işçi kampları denen yerler bulunmaktadır. Buraya işçiler “kontratçı” adı verilen, onlardan sorumlu olan adamlarla gelmekte, iş süresince bu kamplarda kalıp, sonra da dönmektedirler. Böylece ülkede kalmayacaklarının garantisi yapılmış olmaktadır. Yabancı işçilerinin ülkede kalmaması için diğer bir yöntem ise, endüstriyel bölgelerin şehirlerden uzak yerlere kurulmasıdır. Bunun yabancı ve yerliler arasındaki bağlantıyı azaltacağı düşünülmektedir.²⁵⁷

Suç oranı zamanla göçmenler arasında artmaya başlamıştır. Suç oranının artmasından daha da önemlisi, bu göçmenlerin muhalif gruplarla birleşip politik protestolarda onlarla birlikte yer almalarıdır. 1979 Mekke isyanı bunun bir örneğidir. Buradaki göstericilerin %80’ini Suudiler oluştururken, %20’sini başka Arap ülkelerinden gelen göçmenler oluşturmaktaydı. Bu grubun az sayıda alt tabakaya mensup kişiler bulunmaktayken, çoğunluğunu orta ve üst tabakaya mensup kişiler oluşturmaktaydı.²⁵⁸

Ülkeye giren yabancı işgücü ile Suudi Arabistan dış etkilere maruz kalmaya başlamıştır. Artan göç, hem yerli halkı hem de göçle gelenleri etkileyen sorunlar ortaya çıkarmıştır. Geleneksel kültür erozyona uğramaya başlamıştır. Batıdan ve Asya’dan gelenler, yeni kültürler ve yeni hayat şekillerini de beraberinde getirmişlerdir. Eğitimin de bunda çok etkisi vardır. Yurtdışına çıkan kişiler, özellikle de burada eğitim görenler, farklı kültürleri içeri taşımaktadırlar. Bununla beraber, yurtdışından gelen öğretmenler de farklı kültürlerin eğitim sistemi içerisinde bulunmasına yol açarak, bu değişime katkıda bulunmaktadırlar. 1980’lerin başında yurtdışından gelenlerin sayısı 2.5 milyon kadardı. Dolayısıyla yabancılarla çok fazla etkileşim olmaktadır. Batıdaki göçle Arap petrol ülkelerine olan göçü karşılaştırdığımızda büyük farklılıklar göstermektedir. Bunun en büyük nedeni, doğudan batıya göç edenlerin daha çok alt tabakadan, kalifiye olmayan eleman olmalarıdır. Bu kişiler, gittikleri kültürlerin değişimine yol açmamakla beraber, bu kültürler içinde yabancılaşmaktadırlar. Arap petrol ülkelerine gelenler ise

²⁵⁶ Ibrahim, Op.cit., s.114.

²⁵⁷ Ibid., s.120.

²⁵⁸ Ibid., ss.114-116.

genelde eğitilidirler ve sanayileşmiş toplumlardan gelmektedirler. Dolayısıyla kurumsal ve altyapısal olarak geldikleri ülkeyi etkilemektedirler.²⁵⁹

5.2.4.Şehirleşme ve Sonuçları:

1902'de nüfusun %10'dan azı şehirlerde yaşamaktaydı. Şehirleşme daha çok Abdul Aziz İbn Suud'un ulus-devlet kurma çabalarıyla başlamıştır. Bunun temelinde yatan neden de Abdul Aziz'in kabileler üzerinde denetim kurmanın zorluğunun farkına varmasıdır. Bundan dolayı kabileleri yerleşik hayata geçirmek için bir dizi kanun çıkarmıştır. Petrol gelirleri, şehir ekonomisine olan kraliyet harcamalarının artmasına yol açmıştır. Kabile adamlarını şehirlere çekmek için etkilemek üzere ticaret ve inşaat sektörlerinde yeni iş yerleri kurulmuştur.²⁶⁰

Tarım sektörü artık çok geniş köylü nüfusunu barındıramayacak duruma geldiğinde şehir, bu nüfus için ekonomik çıkar sağlayacağı tek yer olmuştur. Devletin sağladığı sosyal reform sistemleri birçok köylü ve kabile adamlarının devlet çalışanı olmasına yol açmıştır. Bu aynı zamanda özellikle kabile adamlarının köyden kente göçüne neden olmuştur.²⁶¹

Şehirleşmenin üzerinde, yalnızca köyden kente göçün değil yabancı göçünün de etkisi olmuştur. Dışarıdan gelen yabancı işgücü genelde şehirlere yerleşmiştir. 1970-1980 yılları arasında toplam şehir nüfusu 1 milyondan 2,5 milyona çıkmıştır. Göçün artmasıyla beraber Suudi çöllerinde Batı tarzı binalar yapılmaya başlanmıştır. Sosyal ayrımcılık yapılarak, bu yapıların bir kısmı Suudilere, bir kısmı da yabancılara ayrılmaktaydı. Evlerin pahalı olması ve konut yetersizliği başlıca şehir merkezlerinde gecekondu bölgelerinin oluşmasına yol açtı. Buralarda daha çok kalifiye olmayan işçilerle kaçak göçmenler veya köyden yeni göç etmiş olanlar ve bedevi göçebeleri yaşıyordu.²⁶²

Şehirleşme ve artan zenginlik, bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Tüketici harcamaları artmış, dolayısıyla ithalat da artış göstermiştir. Rolls-Royce, Rolex,

²⁵⁹ Ibid., ss.104-107.

²⁶⁰ Wilson ve Graham, Op.cit., s.235.

²⁶¹ Davis, Op.cit., s.15.

²⁶² İbrahim, Op.cit., ss.117-118.

Cartier gibi markalar, zenginliğe bağlı olarak oluşan statülerin sembolleri haline gelmiştir. Tüketimin boyutu o kadar fazladır ki, örneğin, araba sahipleri, arabalarının gördüğü en ufak bir hasarda onu tamir etmektense yenisini almayı tercih etmektedirler. Ülkede Batı kültürünün örnekleri görülmeye başlanmıştır. Binlerce yabancı hizmetçi Suudi evlerinde çalıştırılmak üzere ithal edilmiştir. Bazı Suudi çocuklarına Arapça ikinci dil olarak öğretilmiştir.²⁶³

Şehirleşmenin başka sonuçları da olmuştur. Suç, boşanma ve alkol bağımlılığı oranlarında, petrol patlamasının ilk yıllarında artış görülmüştür. Kan davası ve namus gerekçeli cinayetlerin oranı, 1971 ve 1975 yılları arasında % 94'e çıkmıştır. Ekonomik nedenlere bağlı olan cinayetler, %154'e; dolandırıcılıktan adam öldürme ise % 318'e yükselmiştir. Cinsel unsura bağlı cinayetler, %150'ye çıkarken; en büyük artış %1400 ile alkol ve uyuşturucu kullanma suçlarında görülmüştür. Suçların artmasının nedeninin, yabancıların sayısının artması olduğu söylene de, İçişleri Bakanlığının verilerine göre suç işleyenlerin %60'ı Suudi'dir. Suçların bu yüksek oranları 1980'lerde de devam etmiştir. Suç işleme oranı, işsizliğin artmasına bağlı olarak da yükselmiştir. Yapacak başka işleri olmayan gençlerin çoğunluğunda, alkol ve uyuşturucuya bağımlılık görülmeye başlanmıştır. Kral Suud Üniversitesi'nin bir araştırmasına göre Suudi gençleri arasında depresyon belirtileri ve ruhsal hastalıklar da çok yüksek oranlarda görülmeye başlanmıştır. 1987'de ulema, uyuşturucu kullananlara ölüm cezası getirmiştir. 1989'da, Batı konsolosluklarının raporlarına göre, Suudi Arabistan'da idam cezası uygulaması hızlı bir şekilde artmıştır.²⁶⁴

Şehre göçü ve kalkınma projelerini hızlandıran petrol gelirlerinin bir kısmı, apartman ve villa yapımına da ayrılmıştır. Hükümet yardımlarıyla, şehirlerde yeni iş olanakları oluşturulmaya başlanmıştır. Suudi Arabistan'da şehirli nüfusun toplam nüfusa oranı, 1980'lerden itibaren %66'ya, 1990'lardan itibaren %75'e yükselmiştir. Bugün, kırsal ve şehirli nüfusun sayıları arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Kabilesel hayatla özdeşleşmiş olan geleneksel değerler, şehirleşme, hızlı bir şekilde sahip olunan zenginlik ve modernleşme karşısında bozulmaya başlamıştır. Hükümetin geçmişten gelen bu geleneklerle, 20.yy.ın gerektirdikleri arasında köprü kurması çok da kolay

²⁶³ Wilson ve Graham, Op.cit., s.236.

²⁶⁴ Ibid., s.236.

olmamıştır. Örneğin, pek çok kamu binasında, tuvalet ve lavabo gibi çeşitli alet ve eşyaların kullanım talimatlarını gösteren şemalar asılmıştır.²⁶⁵

1986'da Soraya Altorki ve Donald Cole'un "Kasim" bölgesindeki "Unayzah" şehrinde yaptıkları antropolojik araştırma, Suudi Arabistan'daki şehirleşmenin bir örneğidir. Araştırmaya göre yaklaşık 70.000 nüfusa sahip olan şehirde çoğu kişi yeni evlerde oturmaktadır. Çamurdan yapılmış binalardan oluşan eski şehir, terkedilmiş bir harabe halindedir ve bazı yerlerinde yabancı işçiler oturmaktadır. Eski şehrin el sanatları ve zanaatçılık büyük ölçüde yok olmuştur. Sadece otomobil tamiri ve bazı küçük sanayi faaliyetlerinin yapılması için atölyeler bulunmaktadır. Tarım az da olsa yapılmaktadır. Ancak bütün palmye ağaçları, yerlerine yeni evler inşa etmek için sökülüştür. 1986'dan itibaren ise, Unayzah artık bir şehir olmaktan çıkıp, bir kasaba halini almıştır. Onun yerini ise Cidde, Dammam, Dahran, El-Kubar, Riyad gibi büyük şehirler almıştır.²⁶⁶

Şehirdeki sosyal yapının en önemli özelliklerinden biri, sanayide ve kamu sektöründe çalışan insan yüzdesinin az oluşudur. Ülke dışından gelen, okuma yazma bilmeyen ve nitelikli olmayan göçmenler, şehirde yaşayan düşük bütçeli insanların büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bunların bazıları, inşaat, sanayi, ticaret, hizmet sektörlerinde geçici veya devamlı olarak çalışmakta, ama çoğunluğu hükümetin para yardımlarıyla yaşamaktadır.²⁶⁷

6.SOSYAL SINIFLAR VE OLUŞUMLARDAKİ DEĞİŞMELER:

Suudi Arabistan'ın sosyal yapılanması, Hindistan ve Lübnan gibi daha karışık sosyal yapılara sahip olan ülkelerle karşılaştırıldığında, çok basit bir görünüme sahiptir. Aynı din ve dil paylaşılır, sadece diyalekt farklılıkları vardır. Suudi Arabistan toplumunda, özellikle de petrol dönemi öncesinde, farklı etnik yapılara sahip olan toplumlarda görülen sorunlarla karşılaşmamaktadır. Suudi Arabistan, toplumsal yapı

²⁶⁵ Ibid., ss.235-36.

²⁶⁶ Soraya Altorki ve Donald P. Cole, "Change in Saudi Arabia: A view from "Paris of Naed"", *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*, (Cairo: The American University in Cairo Pres, 1997), ss.29-31.

²⁶⁷ Vassiliev, Op.cit., s.426.

açısından, Japonya, Güney Kore, Norveç, İsveç, Danimarka gibi dünyanın en homojen ülkeleri arasındadır. Kabilesel farklılıklarsa etnik ayrımlardan değil, daha önceden gelen bir sosyal yapılanma kalıbından dolaydır.²⁶⁸

Kabile, kan bağına dayalı başlıca sosyal yapıdır. Kabileler arasındaki tabakalaşma, en önemli iki Arap kabilesinden gelip gelmemeye bağlıdır: Adnan ve Kahtan. Bu kabilelere mensup olan kişiler, soylu olduklarını iddia etmektedirler. Kabile aileleri, kendilerini, herhangi bir kabileye mensup olmayan ailelere göre üstün görmektedirler.²⁶⁹ Suudi Arabistan'daki başlıca kabile ise El-Suud'dur. Kral Abdül Aziz zamanının Dışişleri Bakanı Temsilciliği görevini yapmış olan Fouad Hamza'ya göre kabileler 5 hiyerarşik yapıdan oluşur: 1.Kabile 2. Batın (grup) 3. Fakhed (bölüm) 4. Fasila (klan) 5. Raht (aile).²⁷⁰

Ağır işçilik ve metal işçiliği gibi işler, kabile ailelerinin işi olarak görülürdü. Petrol dönemi öncesinde, Arabistan'da "Khadira" denilen kabileye mensup olan aileler, şehirli nüfusun çoğunluğunu oluşturmakta ve tüccarlık, zanaatkarlık, ve bilim işleriyle uğraşmaktaydılar. Kabile statüsü ataerkil bir düzen içinde devam etmekteydi. Kabilelerde, endogami adı verilen, grup içi evlilik yapılmaktaydı. Kabile içinde de statü farklılıkları olabilmekteydi. Eğer daha önce "Abd"dan, yani köle sınıfından birisiyle evlilik yapılmışsa artık bu aile saf bir soya sahip olduğunu iddia edemezdi. Geçmişte, "Abd", kabilesel statülerin en altında bulunmaktaydı. 19.yy.ın sonlarına kadar siyah Afrikalılar yarımada köle olarak satılıyorlardı. Kölelik statüsü 1962'ye kadar resmen kaldırılmasa da, köleler ile "Khadira" arasında evlilik önceleri de yaygındı. Dolayısıyla bu iki sınıf arasında sosyal farklılıklar belirsizleşmeye başlamıştı. Hicaz'da daha önemli olan "Ashraf" ise bir statü çeşidi olup, peygamberlik soyundan gelip gelmeyenleri ayırt etmek için kullanılırdı.²⁷¹

9.yy.dan 19.yy.a kadar Arap toplumu genel olarak iki tabakaya ayrılmıştı. Üst tabaka; halife ve sultan gibi bir merkezi elit, vali gibi bunların temsilcileri, askeri memurlar, dini ulema ve hakimler, divan, katipler ve büyük tüccarlardan oluşmaktaydı. Alt tabakada ise, nüfusun geri kalan çoğunluğu, zanaatkarlar ve kırsal köylüler

²⁶⁸ Al-Farsy, 1986, Op.cit., s.208.

²⁶⁹ www.countrystudies.us/saudi-arabia/20.htm-10k

²⁷⁰ Al-Farsy, 1990, Op.cit., ss.200-202.

²⁷¹ www.countrystudies.us/saudi-arabia/20.htm-10k

bulunmaktaydı. Göçebeler ise bu tabaka sisteminin biraz dışındaydılar ve genelde merkezi otoriteden bağımsız yaşıyorlardı. 19.yy.la beraber bu sosyal yapı değişmeye başladı. Bu değişimi Arap toplumları içerisinde kuzeydeki bölgeler, güneyden daha önce yaşadılar. Güneyde, yani Suudi Arabistan'ın dahil olduğu bölgede bu zaman farkından dolayı, sosyal oluşumlar daha az değişmiş, kabilesel yapı daha çok korunmuştur.²⁷²

19.yy sonu ve 20. yy boyunca, kabilelerdeki liderlikler, hanedanlıklar şeklinde gelişmeye başlamıştır.²⁷³ Bu hanedanlıkların sürdürülmesi ve birleştirilmesine önce Batılı sömürgeci güçler yardımcı olmuşlardır. Daha sonra petrolün bulunması ve ticari olarak kullanılmaya başlanmasıyla, kabilelere yapılan para yardımları ve sunulan yeni iş sahaları gibi değişimler de bu yapının sürdürülmesine yardımcı olmaya başlamıştır.²⁷⁴

20.yy.ın başında Suudi toplumu sınıfsız bir toplum olarak düşünülebilirdi. Hicaz ve Nacd'daki sadece bir kısım tüccar ve ulemanın, orta sınıfı oluşturduğu söylenebilirdi. Arapların büyük çoğunluğu, kasaba insanları, kırsal göçebeler ve tarımla uğraşanlar, geçinme sınırında veya buna yakın bir seviyede yaşamaktaydılar. Nacd hem siyasi gücün merkezi hem de var olan kabile bağlarıyla en aristokratik kökendi. İbn Suud'un Suudi Krallığını birleştirmesiyle, otoritenin ve gücün elinde toplandığı yeni bir Suudi yönetici sınıfı, yani aristokrasi ortaya çıkmıştı. 20.yy.ın başında Riyad'ın fethini gerçekleştiren Suud ailesi, Muhammed İbn Abdul Vahhab'ın ailesi önderliğindeki ulema ve onları destekleyen kabile reisleri, ileride kurulacak devletteki Suudi aristokrasinin temelini oluşturmuşlardı.²⁷⁵

Suudi yönetici elidin en önemli kolu kraliyet ailesidir. Kraliyet ailesi dendiği zaman Suud'un soyundan gelenler anlaşılmaktadır. İbn Suud'un 1902'de Riyad'ı alması ve modern devletin kurulması sırasında ona yardımcı olan kuzeni, Jiluwi ailesindedir. Yardımlarından dolayı daha sonra bu aile de, kraliyet ailesinin küçük bir parçası olarak, yönetici sınıfında önemli bir yer kazanmıştır. Başta dini ulema, İslami devletin temeli olarak yeterince savunmadığı gerekçesiyle, İbn Suud'un yanında yer almasa da, daha

²⁷² İbrahim, Op.cit., ss.149-151.

²⁷³ Michael Hudson, *Arab Politics: The search for Legitimacy*, (New Haven: Yale University Press, 1977), ss.165-229.

²⁷⁴ İbrahim, Op.cit., s.152.

²⁷⁵ Atacan, Op.cit., ss.221-222.

sonra evlilik bağlarının kurulması ve dini bir hiyerarşinin tercih edilmesiyle İbn Suud ve Nacdlı ulemalar arasındaki ilişkiler ilerletilmiştir.²⁷⁶

6.1.Petrolden Sonraki Sınıfsal Değişmeler:

1938'den beri, krallığın petrol endüstrisinin gelişmesi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki modernleşme, yeni sınıflar ve görece olarak daha katı bir sosyal yapı yaratmıştır. Bu sosyal yapı daha çok, yönetici ailesine olan yakınlığa, bölgesel veya kabilesel ve kırsal veya kentsel çıkış noktalarına bağlıdır.²⁷⁷

1940'lara kadar, körfezin güney kesimindeki ülkeler, tarım, hayvancılık, balıkçılık ve inci avcılığıyla geçiniyordu. Kabileler arasında ekonomik açıdan çok büyük farklar yoktu. Sınıf ve tabaka gibi oluşumlar bu dönemde bulunmamaktaydı. Petrol daha önceki faaliyetlerin hepsinin yerine geçti. Petrolün getirdiği zenginlik, insanların şehirlerde yaşamaya başlamalarına, ticaret yapmaya ve askeriyede görev almaya başlamalarına, hükümet hizmetlerine getirilmelerine yol açtı.²⁷⁸ Bu kadar kısa zamanda gelen değişiklikler, kuzeydeki gibi yavaş yavaş ve dolayısıyla olgunlaşmış bir sosyal oluşumun yaşanmasına engel oldu. Suudi Arabistan'ın güneybatı kesimi ve göçebeler dışında, bu ülkelerin bütün yerlileri, yüksek maaşlı, rant sağlayan, yurt dışında yatırımlar yapan, komisyonlardan büyük paralar kazanan bir sınıf haline geldi. Bazı ekonomistler bu ülkeleri "rantçı toplumlar" olarak tanıdı.²⁷⁹

Suudi Arabistan'ın ve diğer petrol üreten Arap ülkelerinin gelir dağılımına bakıldığında, bu ülkelerdeki tabakalaşmanın, bir piramit şeklinden çok, ortası geniş, üst ve alt kısımları dar olan bir elmas şeklini andırdığı görülmektedir. Ortadaki çoğunluk, orta sınıfı; yukarı ve aşağı tabakalardaki azınlıkta olanlarsa, zengin ve yoksulları simgelemektedir. Bu durum bir nesil içerisinde ve çok yapay bir şekilde oluşmuştur. Petrolden önce, az nüfuslu ve yoksul olan, kabile yapısına ve farklılaşmamış sosyal

²⁷⁶ Abir, Op.cit., ss.28-29.

²⁷⁷ Ibid., s.28.

²⁷⁸ İbrahim, Op.cit., s.152.

²⁷⁹ Mahmoud Abdel-Fadil, "The Pure Oil-Rentier States: Problems and Prospects of Development", *Oil and Arab Cooperation*, vol.5, no.3, (Beirut: Center for Arab Unity Studies, 1979), s.58.

yapılara sahip olan ülkeler, neredeyse bir gecede, hem bölgesel hem de uluslararası anlamda bir değişim geçirmişler, dünyanın en zengin ülkelerinden olmuşlardır.²⁸⁰

Ortadoğu'da, ticaretle daha çok gayrimüslimler ilgilenmektedirler. Burjuvazinin büyük bir bölümü Müslüman değildir. Burjuva sınıfı, sanayiden çok ticaretle ilgilidirler. Bu sınıf, çabuk ve yüksek kar getiren işleri tercih etmektedirler. Bunların büyük kısmı hammadde satmaktadır. Günümüzde, yeni bir maaşlı orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bunlar, geleneksel burjuvaziden çok farklı olarak ekonomi, politika ve toplumu modernleştirme amacındadırlar. Burjuvazinin ise gücü azalmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni orta sınıf, sosyal reform ve ulusalcılık taraftarıdır. Aydınlar sınıfı, yeni orta sınıfın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bunun nedeni, aydın sınıfının geleneksel olana karşı koyabilmesidir. Yeni orta sınıf, modern çağa geçişin bir ürünüdür. Diğer sınıflara göre geleneksel bağlardan daha bağımsız; kendi içinde ise birbirine daha bağlı, bilinçli ve eğitilidir. Kitlelerin desteğini de arkalarına alabilmişlerdir. Yeni orta sınıf ve geleneksel yönetici sınıf arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır.²⁸¹

Orta sınıf, Ortadoğu'yu modernleştirmeye çalışan ilk sınıf değildi. 19.yy.da da modernleştirme çalışmalarında bulunan bazı yöneticiler olmuştu. Bunların yerini daha sonra burjuvazi ve toprak sahipleri aldı. Ancak onların da asıl amacı kendi güç ve statülerini artırmaktı. Daha önceki burjuva sınıfı, feodal bir toplumda, kentsel sınırlar içerisinde kendi otoritesini güçlendirmiş, hiçbir zaman şehir ve taşrayı tek bir ekonomik ünite olacak şekilde birleştirmeyi düşünmemiştir.²⁸²

Zenginliğini, taşınmaz mal alım-satımından sağlayan bir burjuvazi de yaratılmıştır. Toprak ve apartman katı fiyatları üzerindeki kontroller 1955-1956 itibarıyla yapılmamaya başlanmış ve kiralar 4-5 kat artmıştır. Kasabalarda geniş araziler satın alınmış, fakir kesimin oturduğu evler yıkılarak bunların yerine, kiralamak veya satılmak üzere binalar inşa edilmiştir. Suudi kraliyet ailesine yakın bağları olan bu burjuvazi, bir çeşit ticari oligarşi oluşturmuştur. Suudi kraliyet ailesi basına göre, bu oligarşiyle ilişkisini kamudan saklamaya çalışmıştır. Ancak bazı prensler ve hükümet üyelerinin

²⁸⁰ Ibrahim, Op.cit., s.154.

²⁸¹ Manfred Halpern, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*, (New Jersey: Princeton University Press, 1965), ss.46-59.

²⁸² Ibid., ss.69-74.

vekaletle ticari faaliyetlerde buldukları bilinmektedir.²⁸³ Bir Suudi işçi sınıfının oluşturulması ise nüfusun az oluşu ve işçi sınıfını oluşturabilecek kesimin daha çok yabancı işgücünden oluşması gibi nedenlerle engellenmiştir.²⁸⁴

1962’de kölelik yasaklansa da, daha önceden köle olan insanlar, Suudi Arabistan’ın eşit haklara sahip vatandaşları haline gelmediler. Ancak bazı eski köleler hiyerarşi içinde yükselmeyi başardı. Bir de düşük statülü kabileler vardı: Sulubba, Hitaim ve Shararat, Awazim, Balahita, Fuyud ve Bahhah ve Bani Hajir gibi. Bunlar daha çok berberlik, kasaplık, müzisyenlik gibi, toplumun genelinin, prestijli olarak görmediği işler yapmaktaydılar. Bu kabilelere mensup olanlardan birisi zengin olsa bile, soylu kabilelere mensup bir kişiyle evlenememekteydi. Düşük statülü kabilelerin ve kölelerin siyasi hakları da yoktu.²⁸⁵

Petrol ülkelerinde genellikle bir geleneksel ticari sınıf bulunmaktadır. Bunların arasından, rolleri modern kapitalizmdeki geleneksel işadamları veya geleneksel tüccarlarla uyuşmayan yeni bir işadamları sınıfı da ortaya çıkmıştır. Saad Eddin İbrahim bunları “lumpen-kapitalist Suudi girişimci” olarak adlandırmaktadır. Başka bir deyişle, İbrahim bu girişimcileri, sınıf bilincinde olmayan bir işadamları sınıfı olarak tanımlamaktadır. Bu sınıf da diğerleri gibi, yeni sosyal düzenin bir parçasıdır. Bunlar, daha çok uluslararası hükümetler ve çokuluslu şirketler ile çalışmaktadırlar. Bu yeni oluşan girişimci sınıf, petrol patlamasına ve bundan doğan aşırı zenginliğe tepki gösteren, modern, eğitilmiş bir sınıftır.²⁸⁶

Petrol patlamasıyla oluşan yeni işadamı sınıfı, Hicazlı ticari seçkinler yerine geçen, daha zengin, daha büyük, tamamen yeni bir sınıf olan Nacdlı seçkinlerdir. Riyad Ticaret Odasına göre, bu yeni Nacdlı işadamı sınıfının %80’i daha önceki hükümet görevlilerinden oluşmaktadır. Petrol gelirleriyle büyüyen kamu sektörü, geleneksel çiftçilikle uğraşanlar ve yerleşik hale gelmiş olan kabilelerden, yeni bir maaşlı çalışan sınıfı yaratarak, en büyük işveren haline gelmiştir. Yüksek gelirli kesimin %84’ü, kamu hizmetinde çalışanlar ve bağımsız iş adamlarından oluşmaktadır. Bu grubun da %44’ünü Nacdlılar oluşturmaktadır. Zenginler genel olarak okur-yazar sınıfindandırlar. Ancak

²⁸³ Vassiliev, Op.cit., ss.411-412.

²⁸⁴ Ibid., s.426.

²⁸⁵ Ibid., s.430.

²⁸⁶ İbrahim, Op.cit., s.8.

bunların %20'si okur-yazar olmayan ya da yakın zamanda kırsal alan veya kabilelerden gelmiş ve geleneksel olarak eğitilmiş elitlerdir.²⁸⁷

1970'lerin en göze çarpan sosyal gelişmesi, Nacdlıların hakim olduğu özel sektörün ortaya çıkışıdır. 1962 ile 1985 yılları arasında, petrol patlamasıyla, Nacd'daki iş adamları sayısı, 95 kat artmıştır. Devlet harcamaları ve tahsisatlarına bakıldığında, geleneksel tüccar sınıfında görece bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bunların bazıları perakendecilik yapmaya başlamış, bir kısmı da yabancı yatırımlar üzerinde yoğunlaşmıştır. 1981'de tüm odalar birleştirilerek "Ticaret Odaları Suudi Konfederasyonu" oluşturulmuştur. Bu Konfederasyonda, yeni tüccar seçkinler söz sahibidir. Odaların büyük çoğunluğu Nacd'da kurulmuş ve her oda, konfederasyonda bir oya sahip olduğu için Nacd grubunun yetki üstünlüğü garantilenmiştir.²⁸⁸

1980'lerin başlarında, teknokratik aristokrasinin öncülük ettiği yeni orta sınıf, gücünün en üst noktasına ulaşmıştı. Yönetici sınıf, yeni orta sınıfa siyasette söz sahibi olabilmek için herhangi bir hak vermediyse de, bunlar sistemin içine girerek, kraliyet ailesinden olmayan geleneksel seçkinlerle yarışan, bir başka seçkinler sınıfı yaratmışlardır. Bu sınıfın öncüsü olan teknokratik aristokrasi, doğrudan olmasa da, hükümet bütçesini denetleyerek, kabine tartışmalarında yer alarak, meclis şurasında fikir beyan ederek siyasette yer almıştır. 1960'ların ortalarından itibaren hükümetin geleneksel sosyo-politik kuruluşları ortadan kaldırmasıyla, teknokratik aristokratlar, geleneksel seçkinlerin yerini almıştır. Teknokratik aristokrasi denilen bu Hicazlı seçkinlerin gücü artmaya başladıkça, bunlar, siyasi karar alma sürecinden dışlanmaya çalışılmıştır. Bunun bir nedeni, bu seçkinlerin karar alma sürecinde yer almasının, özellikle ulema tarafından, Krallığın Suudi-Vahhabi karakterini değiştireceğine inanılmasıdır. Suudlar tarafından, Nacdlı teknokratların, Hicazlı seçkinler yerine tercih edilmesi de bir yandan bu seçkinler arasında kızgınlığa yol açmaya başlamıştır.²⁸⁹

İş adamları, sanayiciler, ve ticaretle uğraşan kesimin üst katmanlarının temsil edildiği Suudi Ticaret ve Sanayi Odaları Konseyinin, rejim üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu Konsey, Kraliyet ailesi için orta sınıfın desteğini sağlamada önemli rol

²⁸⁷ Chaudry, Op.cit., ss.140-163.

²⁸⁸ Ibid., ss.140-163.

²⁸⁹ Abir, Op.cit., ss.90-100.

oyunmaktadır. Kendi içinde seçim yapan, kendi yayınları olan ve çıkarları doğrultusunda tam anlamıyla özgürlüğün olduğu tek kuruluştur.²⁹⁰

Bir iş adamı sınıfının yaratılmasında, hükümet yardımları ve kalkınma programları da etkili olmuştur. Devlet memurlarıyla, kişisel, ekonomik, ailevi veya kabilesel yönden güçlü bağları olan tüccarlar, girişimciler ve işadamları başarılı olmuşlardır.²⁹¹ Örgütlü bir işgücünün, dolayısıyla kendilerine karşı herhangi bir tehdidin olmadığı bir ortamda devlet, işadamları sınıfıyla siyasi alanda birleşmemiştir. 1950 ve 1960’larda bunlar Pan-Arabizme karşı birleşmeler de, daha sonradan tekrar birleşmek için yeterli ortak bir sebep bulamamışlardır.²⁹²

Başka bir “lumpen-kapitalist” olarak adlandırılan grup “kefil” adı verilen sponsorlardır. Bunlar genellikle petrol üreten Arap ülkelerindeki şehirli yerlilerdir. Kefiller, petrolle elde edilen gelirler ve sahip olunan zenginlik sonucu ortaya çıkan bir gruptur. İnsan gücü eksikliği ve yerlilerin yabancılara karşı, geleneklerini tehdit edeceği korkusu da bu zenginlikle birleşerek, yaratmıştır. Petrolle zenginleşen birçok Arap ülkesi, yerli olmayan Arap’lara karşı ayrımcı kurallar koymuştur. Irak ve Cezayir haricinde, yerli olmayan Arap’ların iş gezisi, aile ziyareti veya hacca gitmek dışında, serbest turist şeklinde gezme hakları yoktur. Vize alma, ikamet etme ve iş izni için birer kefilleri olmalıdır. Petrol ülkelerinde, petrole bağlı olarak gelişen bir diğer yenilik de özel veya enformal sektörlerde bu bireysel sponsorların, yani kefillerin hali hazırda bulunmalarıdır. Bir şoför dahi kefil olabilmektedir. Kefillik işinden, yerli halk önemli miktarlarda paralar kazanmaktadır. Suudi olmayan birisi, hukuka göre, bir iş yeri kuramamakta veya tek başına buranın sahibi olamamaktadır. Bunlar bir Suudi kefil veya ortak bulmak zorundadırlar. Bu sponsorlar, yabancı işçilerin ülke içinde kazandıkları gelirin %50’sine ortak olmaktadır. Kefiller, yurtdışından işçi getirip, Suudi Arabistan’da çalışmalarına yardımcı oldukları gibi, aynı zamanda, getirdikleri bu işçilerin her türlü işlerinden de sorumlu olmaktadır. Bu işçiler bir nevi sponsorlarının kölesi olmaktadır. Tüm bu ortaya çıkan yeni oluşumlar doğrudan petrolden kaynaklanan zenginliğin sonuçlarıdır.²⁹³

²⁹⁰ Ottaway, WP, 27 November 1984. ss.23-24.

²⁹¹ Chaudry, Op.cit., s.171.

²⁹² Ibid., s.192.

²⁹³ Ibrahim, Op.cit., ss.11-12.

6.2.Körfez Krizinin Ortadoğu'daki Sınıfsal Değişmeler ve Sosyo-politik Yapı Üzerindeki Etkisi:

Körfez krizi, Arap yönetici sınıfının, Arap'ların kendi arasında çıkan anlaşmazlıkları çözme konusundaki ve ulusal sınırlarını korumadaki başarısızlıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum aslında çok daha önce, 1967 Arap-İsrail savaşında uğranılan yenilgiyle başlamıştır. 1973'teki Ekim Savaşında Arap'ların zaferiyle durum biraz tersine dönse de, 1975'teki Lübnan Savaşıyla tekrar eski halini almıştır.²⁹⁴

Arap yönetici sınıfının bu durumuna, sadece dış tehlikeler neden olmamıştır. Özellikle Körfez ülkelerindeki 1970 ve 1980'lerde yaşanan nüfus artışı ve şehirleşmenin artmasına bağlı olan bütçe açıkları da bu durumda etkili olmuştur. 1950 ve 1960'larda uygulanan ithal ikameci siyaset, 1970'lerin başında artırılmıştır. Sonraki 20 yılda gıda ithalatı, 2 milyar Dolar'dan 20 milyar Dolar'a çıkmış, 1970'ten 1990'a kadar da ülkenin dış borçları 40 kat artmıştır. 1980'lerin ortalarında, Körfez krizinin ortaya çıkmaya başlamasıyla, Arap rejimlerinin meşruiyetlerinde bazı aşınmalar başlamıştır. Yeni sosyo-ekonomik oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu oluşumlar “yeni orta sınıf” (YOS), “modern işçi sınıfı” (MİS), ve “şehirli lumpen-proleterya”yı (ŞLP) oluşturmaktadır. İlk ikisi, 1950 ve 1970'lerde hızlı bir şekilde büyümüş, ŞLP ise 1970'lerden sonra büyümeye başlamıştır. Bu sınıfların üçü, Arap dünyasının, Mısır, Kuzey Afrika, Bereketli Hilal'den oluşan kuzey tarafında, Sudan, Somali, Moritanya, ve Arap Yarımadası'ndan oluşan güney tarafından 20-30 yıl önce ortaya çıkmıştır.²⁹⁵ Ancak daha önce de bahsedildiği gibi, Suudi Arabistan'da örgütlü bir işçi sınıfı bulunmamaktadır.

Körfez krizinden birkaç yıl önce de Arap rejimleri meşruiyetlerinde sorunlar yaşamaktaydı. Bu durum daha çok rejim ve sosyo-ekonomik oluşumlar arasındaki mücadelelerde kendini göstermekteydi. Rejimle, YOS'nin üst kesimi, daha çok temel özgürlükler, insan hakları ve demokrasi konularında mücadeleye girerken, bu sınıfın alt kesimi ise daha çok İslami konularda çatışyordu. MİS'ler grevlere veya endüstriyel sabotajlara girişiyor, ŞLP ise daha çok sokak siyaseti yapıyor, gösteriler, yağmalamalar,

²⁹⁴ Tschirgi, Op.cit., s.76.

²⁹⁵ Ibid., s.79.

ayaklanmalar düzenliyorlardı. Buna karşılık bazı Arap ülkelerinde bu toplumsal rahatsızlıklara karşı çeşitli ekonomik ve siyasi reform sözleri verildi. Bazısı bu sözleri yerine getirmeye çalışırken bazısı da Körfez Krizinden faydalanarak bu sözleri erteledi. Demokratikleşme hareketlerine engel teşkil eden bu durum onlara yasal bir özür sağladı. Kuveyt'teki elitler bu sözlerin yani demokratikleşmenin 'liberalleşme'den sonra gerçekleşeceğine dair sözler verdiler.²⁹⁶

Körfez krizinin sonuçlarından bir tanesi, Arap kitlelerinin siyasi olarak hareketlenmesi oldu. Körfez Savaşının hemen sonrasında kraliyet ailesi dışındaki Suudi seçkinlerinden bir grup, Kral Fahd'a sosyo-politik reform öne süren dilekçeler sundular. Ayrıca savaştan üç ay önce, bir grup kadın, araba kullanma haklarının engellenmesini protesto etmek amaçlı motorlu gösteri yapmışlardı. Körfez savaşından beri ise demokratikleşme hareketleri yavaşlamıştır.²⁹⁷ Körfez Savaşı, iki belirgin muhalif grubu da ortaya çıkarmıştır: biri batılılaşmış seçkinler, diğeri İslami grup.²⁹⁸

Körfez Savaşından bir yıl sonra, Suudi Arabistan'da uzun süredir bekletilen siyasi reformlar, 1992'de ilan edilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda, devletin yönetim sistemi resmileştirilmiş, Suudi eyaletlerinde yerel yönetim sistemi kurulmuş ve bir Danışma Konseyi oluşturulmuştur. Bu konsey herhangi bir kamusal sorun hakkında tartışma açabilmekte, yürütmeyi sorgulayabilmekte, kabineye yeni yasalar ve politikalar önerebilmekte ve bu önerileri krala iletebilmektedir. Fakat bunlar birçok Suudi aydını için yeterli olmamış; dilekçeler, daha fazla reform talebiyle gelmeye devam etmiştir.²⁹⁹

6.3.Toprak Sahipliği ve Toprak Dağıtımı:

20.yy.ın başlarında, Suudi Arabistan'da, toprakların % 80'i miri topraklar olup, devletin, yani kralın şahsi malıydı. Bu araziler çoğunlukla burada yaşayanlar ve kabileler tarafından "ikta" yoluyla kullanılıyordu. Miri olmayan arazilerse bireyler, klanlar, aile grupları, kabileler ve dini kuruluşlara aitti. Devlet, bütün maden kaynaklarına sahipti ve kabileleri gerekli durumlarda, örneğin bu kaynaklar kullanılacağı zaman, bir bölgeden diğerine gönderebilirdi. Birçok askeri kumandana

²⁹⁶ Ibid., ss.79-80.

²⁹⁷ Ibid., s.81.

²⁹⁸ Chaudry, Op.cit., s.297.

²⁹⁹ Tschirgi, Op.cit., s.80.

veya büyük tüccarlara topraklar ikta şeklinde verilirdi. İkta, yoluyla toprak işlenir ve elde edilen ürün kira olarak devlete verilirdi. İkta toprakları, devlete ait olan topraklar olsa da, özel sahipliğe bir geçiş niteliğindedir. Mülk, krallıkta tanınan tek özel sahiplik şekliydi. Mülk daha çok, tarımın daha yaygın olarak yapıldığı Asir bölgesinde görülmekteydi. Bir de “Mushaa” adı verilen toplu bir sahiplik şekli vardı. Bu sahiplik şeklinde, bazı durumlarda, toprak, ekip dikmeleri için ailelere veya klan üyelerine veriliyordu. Mushaa, daha çok Nacd ve Doğu Eyaletinde görülüyor ve babadan oğla geçiyordu. Akralık veya klana bağlı olmayan mushaa türleri de bulunmaktaydı. Vakıf ise dini kuruluşların ve hayırseverlik kuruluşlarının devamının sağlanması için, Müslümanların buralara bağışladıkları topraklardı.³⁰⁰

İlk toprak dağıtımı, yüzyılın başlarında, asker eksikliğini sağlamak ve vergi toplamak amaçlı olan göçebelerin yerleştirilmesi programı ile yapıldı. İkinci bir yerleştirme programı 1960’ta başlatıldı. 1000 hektarlık bir toprak, gübre, tohum ve nakit ödemelerle beraber 644 bireye dağıtıldı. Toprak bağışları zamanla daha da çok arttı. 1980’den itibaren toplam 123.000 hektar kamu toprağı, 14.400 bireye ve 87 büyük tarım şirketine dağıtıldı. 1980-1984 yılları arasında, daha büyük bir alan, 10 tarım şirketi, 1456 tane bireysel sahipli büyük tarım projesi ve 18.621 bireysel çiftçiye verildi. Bu toprakların dağıtımını tamamen petrolden elde edilen gelirler sonucu olmuştur.³⁰¹

1960’larda toprağın %60’ı kiralanıyor, %40’ı ise sahipleri tarafından işleniyordu. Tüm toprak türleri kiralanabilmekteydi. Miri toprakların kiralanması ise daha katı kurallara bağlıydı. Bölgeye, sulama şekline, ağaç sayılarına, tarımsal üretime göre değişiyordu. Tarımsal kooperatifler 1960’larda kuruldu, ancak çok yaygın hale gelmedi. Zengin ve geniş toprak sahibi olan aileler daha çok tüccarlar, tefeciler ve memurlardı. 3500 ile 5000 arasında olan büyük araziler, toplamın %4.5-7’sini oluşturmaktaydı. Büyük toprak sahipleri genelde, ileri gelenler, kabile şeyhleri, kraliyet ailesi üyeleri, tüccarlar ve dini kuruluşlardı. Büyük toprak sahiplerinin çoğu, kasabalarda yaşamakta ve topraklarını kiraya vermekteydiler. Sadece birkaçı modern tekniklerle tarım metotları uygulamaktaydı. Bunların yıllık geliri 100.000 Riyali bulmakta, ancak bu gelir 1960 ve 1970’lerde tarımsal üretimin geliştirilmesi için nadiren kullanılmaktaydı. Gelirler, daha çok taşınmaz mal ve araba gibi tüketim eşyalarına harcanmaktaydı. Küçük köylü ise,

³⁰⁰ Vassiliev, Op.cit., s.413.

³⁰¹ Chaudry, Op.cit., ss.174-175.

borçlarını ödeyemedikçe payını satmak veya borçları karşılığında başka birisine devretmek zorundaydı. Böylece topraksız köylülerin ve tarım işçilerinin sayısı arttı.³⁰² Yeni dağıtılan topraklarla buralarda yapılan ticari üretim de yoğunlaştı.³⁰³

1981'den itibaren, toprak sahiplerinin %16.2'si devlet bağışları ve satın almalarla özel toprakların %82'sine sahip oldu. 1980'lerin sonlarında devletin neredeyse hiç toprağı kalmamıştı. Bu toprakların hemen hemen hiç biri geleneksel çiftçilere verilmedi. Topraklar daha çok Nacd bölgesi ve kuzey kabile alanlarında dağıtılıyordu. Toprakların verildiği kişiler, daha çok bürokrat ve siyasi elitlerle bağı olan tanınmış Nacdli ailelerden seçiliyordu. Mülklerin çoğu azınlıkta olan zenginlerin elinde toplandı.³⁰⁴

Tarımdaki sektörel kalkınma programı, Suudi Arabistan'da yeni bir toprak sahibi seçkin sınıf yarattı. 1970 ve 1980'lerin başında, kırsal çiftçi topluluklarının da yok olmaya başlamasıyla birlikte, yeni ticari çiftçi sınıfının ortaya çıkışı daha da hız kazandı. Kırsal alanda yerleşmiş olan bedevilerin ve geleneksel çiftçilerin çoğu, çiftçilikten başka bir işle uğraşmaları için zorlandı. Yeni ticari çiftçilerin, küçük çiftçiler üzerindeki baskısı ve aynı zamanda bu küçük çiftçilerin hükümetten yardım alamamaları, onların şehre göç etmelerine yol açtı. Dammam, Riyad ve Cidde gibi büyük şehirlerde yaşayan nüfus oranı 1956'da 1/5'ten 1980'de 2/3'e çıktı.³⁰⁵

Hükümet, bunun üzerine yerel sosyal kuruluşların kapanmasına yol açan bir siyaset izledi. Ancak bu durum devletin, bürokraside kendini temsil edemeyen veya hükümetle herhangi bir bağı bulunmayan nüfusunun büyük kısmına ulaşmasını engelledi. Geleneksel çiftçiler ve göçebeler de bunların arasındaydı.³⁰⁶ Bunun üzerine devlet, daha önce kendisi tarafından ortadan kaldırılan kooperatiflerin tekrar kurulması için çiftçi ve hayvancıları teşvik etti. Daha sonra sanayi ve ticaret odalarının her birine, bir tarım komitesi eklendi. Böylece devlet destekli tarımcılar, ortak çıkarlarını savunma olanağı buldular.³⁰⁷

³⁰² Vassiliev, Op.cit., ss.415-416.

³⁰³ Chaudry, Op.cit., ss.176-177.

³⁰⁴ Ibid., ss.176-177

³⁰⁵ Ministry of Labor and Social Affairs, *Changes in Urban, Rural and Bdouin Communities*, Vol. 4, *Rural Report*, 1981, ss.61,51.

³⁰⁶ Ibid., *Synthesis Report*, ss.209, 217-219.

³⁰⁷ Chaudry, Op.cit., ss.184-185.

6.4. Bedeviler ve Göçebelikten Yerleşikliğe Geçiş:

Göçebe yaşam, Arap dünyasının en eski yaşam tarzlarından biridir. Bunun nedeni bölgenin kurak bir iklime ve çöl özelliğine sahip olmasıdır. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinde de bedeviler toplam nüfusun %10'unu aşmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi, bu bölgede başlıca sosyal yapı, kabile ve kabilenin alt katmanlarıdır. Bunlara aşiret, batın, fakız isimleri verilmektedir. Bedeviler, çöllerde hayvan tüyünden yapılmış çadırlarda yaşayıp deve veya koyun gütmektedirler.³⁰⁸ Bedeviler, üzerlerinde hakimiyet kurulması çok zor olan topluluklardır. Çünkü kabileler dağınık halde yaşamaktadırlar. Bu nedenle devlet, bedevileri yerleşik hale getirmek için sürekli uğraşlarda bulunmuştur. Örneğin, İbn Suud, yerleşik hale geçirilme sürecinde, bedevilerin kendisine karşı koymalarını engellemek için, yanında devamlı bir askeri güç bulunmasını istemiştir. Bunun için 1912'de İhvan hareketini, tekrar canlandırmıştır. Bedevilerin yerleşik hayata geçirilmelerinde kullanılan diğer bir yöntem, kabile kökenli olan ulemaların, bedevilere Vahhabizmin temellerini öğretmek amaçlı gönderilmeleridir. Yerleşmeleri için bedevilere toprak ve para da verilmiştir. Böylece 200 köyden daha fazla bir alana 150.000 bedevi yerleştirilmiştir.³⁰⁹

Abdül Aziz zamanında şehirleşmenin başlamasının önemli bir nedeni, kabilelerin yerleşik hayata geçirilmesi çabalarıdır. Bu dönemde, bedevilerin yerleşik hayata geçirilmesi için bir dizi kanun çıkarılmış, hatta şehirleşmeyi özendirmek için petrolden elde edilen gelirlerle yeni iş alanları yaratılmaya başlanmıştır.³¹⁰

1930'larda bedeviler, Amerikan şirketlerince petrol aramalarında rehber olarak kullanılırlarken, daha sonra nitelikli olmayan emek gücü olarak kullanılmaya başlanmıştır.³¹¹ 1940'larda, kamyonetler ve diğer motorlu taşıtlar özellikle hayvan ve su taşımada kullanılmaya başlanmıştır. Motorlu taşıtların gelişmesi, taşıyıcılık için deve besleyen göçebelere kötü etkilemişti. Motorlu taşıtlar, ekonomik alanda olduğu gibi, kültürel alanda da bedevilerin hayatında değişiklikler yaratmıştır. Şehirlere daha sık gidilmeye, çölde radyo dinlenmeye başlanmış; araba acenteleri kurulmuştur. İlk kez

³⁰⁸ İbrahim, Op.cit., s.5.

³⁰⁹ J.S. Habib, *Ibn Saud's Warriors of Islam*, (Leiden: J.S. Brill, 1978), s.222.

³¹⁰ Al-Najjar, Op.cit., s.178.

³¹¹ D. Cole, "Bedouins of the Oil Fields", *Natural History Magazine*, (November, 1973).

mekanik ve elektronik aletler kullanmaya başlanmıştır. Bunun yanında daha önemli altyapısal değişiklikler de meydana gelmiştir. Hükümet ve petrol şirketleri, derin kuyular kazarak yer altı su kaynaklarını zenginleştirmişler, buna bağlı olarak göçebelerin otlatma alışkanlıkları ve zaman döngüleri değişmiştir. Artık, özellikle de yazın, daha uzun zaman, su kaynaklarında durabilmeye başlamışlardır. ARAMCO, bedevileri araba kullanma ve kamyonetler konusunda eğitmek için özel merkezler açmıştır. Bedeviler petrol şirketlerinde çalıştıkları için, bu petrol şirketleri etrafında yeni yerleşim yerleri kurmaya başlamışlar, çamurdan evler, camiler, ilkokullar, ve dükkanlar kurmuşlardır.³¹²

Merkezi devletin kurulmasıyla, bedeviler, yerleşik insanlardan ve karavanlardan yağmalarla aldıkları paraları da artık alamamaya başlamışlardı. 1950 ve 1960'lardaki kuraklıklar da birçok hayvanın telef olmasına yol açarak göçebe ekonomisini olumsuz etkiledi. Ülke, koyun ve deve ithal etmeye başladı. Dolayısıyla bu tarihlerde göçebelerin sayısında azalma oldu. 1960'lara kadar, alternatif ekonomik faaliyetlerin olmaması, göçebeler için bir tek, deve yetiştiriciliğini olanaklı bir iş olarak sunuyordu. Göçebeler, çiftçiliğe adapte olmakta zorluk çekseler de, kasabalarda bir sürü iş imkanı buldular, veya hükümet yardımlarıyla geçinmelerini sağladılar.³¹³

Petrol şirketlerinin, kendilerine gerekli olan suyu bulmak için çabaları, herhangi bir kabileye ait olmayan yeni su kaynakları bulmalarına yol açmıştır. Kuyular, kabileler tarafından açılmadığı için birden fazla kabile, bu kuyuları paylaşmaya başlamış, dolayısıyla kabileler arasında iletişim ve etkileşim olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler başka gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Hükümet, yazın bedevilere, "Yaz Kampanyası" adı altında sağlık ve eğitimle ilgili toplumsal hizmetler vermiştir. Bunun önemli bir nedeni, okullar, klinikler, camiler kurup, çöllerde derin kuyular açarak bedevileri yerleşik hale getirme çabalarıdır. Bu kampanya 1977'den beri tüm krallığı kapsamıştır. Hükümetin, bedevileri yerleşik hayata geçirme çabalarının altında insan gücü ihtiyacı vardır.³¹⁴

³¹² Vassiliev, Op.cit., s.422.

³¹³ Ibid., ss.421-423.

³¹⁴ İbrahim, Op.cit., s.6.

Göçebeler, petrol bölgelerinde ve Suudi Ulusal Muhafız'da çalışarak, modern sektörlere katılmışlardır. Her iki alanda çalışan bedeviler, yine göçebe yaşam tarzına ve kabilelere bağlı kalmışlardır. Bazı istisnalar hariç, çoğu bedevi, buralarda çalıştıktan sonra emekliye ayrılıp tamamen kabilelerine geri dönmüşlerdir. Ancak, artık eski anlamda bir göçebe hayatı olduğu söylenememektedir. Çünkü, göçebelerin hayatına koyun, deve, çadır, at gibi simgelerin yanında artık kamyon, radyo, otomatik silah ve cep telefonu da girmeye başlamıştır. Artık çöllerdeki ulaşım kolaylığı sayesinde, gittikleri yerlerde daha uzun kalabilmektedirler. Hayvanlar hem ulaşım hem de takas için kullanılmaktadır. Ancak bunların yeri, petrol alanlarında kazanılan maaşlarla da doldurulabilmektedir. Geleneksel, et, süt gibi gıdaların yerini de ithal marka gıdalar ve konserveler almıştır. Develer, artık petrol gelirleriyle gelen zenginlik sayesinde, sadece lüks için yetiştirilmekte; bunlar Kraliyet ailesi ve Suudi üst sınıfının deve yarışlarında kullanılmaktadır. Bedeviler de diğer gruplar gibi yeni ekonomik gelişmelerden, petrolün etkilerinden, yeni teknoloji ve yeni üretim şekillerinden etkilenmişlerdir.³¹⁵

Kasabaların gelişmesi, ete olan ihtiyacı da artırmıştır. Göçebeler, su kaynaklarının artması ve kamyonetlerin sayesinde canlı hayvanların yapısını değiştirebilmişlerdir. Daha önceden daha çok deve üreten bedeviler, artık koyun ve keçi üretmeye başlamışlardır. Ayrıca, koyun ve keçinin bakımı, develerden daha kolay olduğu ve bunlar için daha küçük miktarda otlatma alanına ihtiyaç duyulduğundan dolayı, kadınlar ve erkekler bir yandan bu işi yaparken geri kalan vakitlerinde de başka işlerde çalışmaya başlamışlardır. Eskiden deve üretmek, koyun ve keçi üretmekten daha nüfuzlu bir iş olarak görülmekteydi. Deve üreticileri, kendilerinin, koyun ve keçi üretenlere göre daha soylu olduğuna inanmaktaydılar. Ancak daha sonra koyun ve keçi üretenler daha zengin olmaya, hatta artık sürülere bakmak için adam kiralamaya başlamışlardır. Kabileler arasındaki akrabalık ilişkileri de zayıflamaya başlamış, çünkü deve güdenler ve koyun güdenler artık çok fazla bir araya gelmemeye başlamışlardır. Koyun güdenlerin bazıları, yazları eski kamplara dönmüşler, ama çoğu, başka kabilelerden olan insanlarla yeni açılan kuyuların yanında kalmışlardır. Ekonomik ilişkilerin deve ve koyun yetiştirilenler arasında değişmesi ve başka kabilelerle ilişkiler kurulması, yeni sosyal ilişkilerin oluşmasına ve göçebelerin bakış açılarının değişmesine yol açmıştır. Örnek olarak kuzenler arası evlilikler azalmaya başlamıştır.³¹⁶

³¹⁵ Ibid., s.7.

³¹⁶ Vassiliev, Op.cit., ss.421-423.

Kabilesele davranışları etkileyen bir diğere faktör de modern medyanın gelişmesi oldu. Bütün çadırlarda televizyon ve radyo bulunmaya başlandı. Bunun dışında, ordu ve polis hizmetlerinde ve bazı kolay devlet işlerindeki yüksek maaşlar, bir çok bedeviyi etkileyerek, kabilelerini terk etmelerine yol açtı. Soylu kabilelere mensup kişiler, yönetici-bürokratik aygıtta, Ulusal Muhafız'da, develi askeri topluluklarda ve polis gücünde çalıştılar. Bazıları ticaretle uğraştı. Suudi kraliyet ailesi, göçebe soylunun, devlete olan bağlılığını sağlamak için petrol gelirlerindeki artışa bağlı olarak, bu kişilere hükümet yardımında bulundu. Bazı göçebe şeyhleri kasabalara yerleşerek iş dünyasına atıldı. Kabile soylularının bu durumu, kabile bağlarının zayıflamasında başka bir etken oldu. Ancak bütün bunlar, kabilelerin Arap toplumundan yok olduğu anlamına gelmemektedir. Kasabalara göç etseler de, kabile insanların arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma devam etmiştir. Genelde birlikte yaşamayı ve çalışmayı diğere kabilelerden ve akrabalılıklardan olan insanlarla birlikte olmaya tercih etmişlerdir.³¹⁷

1965'te ARAMCO'da çalışanları, köylüler, bedeviler, kabile mensupları, balıkçılar, inci avcıları, zanaatçılar vs. oluşturuyordu. Bu işçilerin pek çoğu düşük statülü kabilelerden geliyordu. Bazıları da Şii köylüler, tarım işçileri, veya Doğu Eyaletinden gelen zanaatçılardı. 1960'lar ve 1970'lerde yarım milyona yakın göçebe ve yarı-göçebe topluluğu devletten yardım alıyordu. Kendi ekonomik faaliyetleri ya tamamen durmuş durumda ya da petrolden aldıkları para yardımı yanında ikincil bir gelire dönüşmüştü. Petrol gelirlerini paylaşarak yaşayan parazit bir topluluk haline gelmişlerdi.³¹⁸

Aslında kabileler, genelde düşünölenin aksine, değışen sosyal koşullara uyum sağlayabilecek kapasiteye sahiptirler. Petrol zenginliğı; misafirperverlik ve ataerkil aile gibi bazı kabilesel değerlerin, kabilesellikten ulusallığa geçişine yol açmıştır. Böylece şeyhler ve kabile reislerinin, halkın büyük bölümünün gözünde gücü artmış ve meşrulukları sağlamlaştırılmıştır. Başka bir deyişle, petrolden elde edilen gelirlerle sağlanan zenginlik, bir yönden bakıldığında geleneksel yapıları güçlendirmiştir. Bu geleneksel ve birbirine bağılı olan kabile yapısı, hemen hemen hepsi yurt dışında eğitim

³¹⁷ Ibid., s.423.

³¹⁸ Ibid., s.424.

görmüş olan tüccar sınıfı ve teknokratları yönetimden dışlamaktadır. Bu durum ise dışlanan grupları kızdırmaktadır. Petrol zenginliği bir yandan yönetici sınıf ile kabilelerin yakınlaşmasını sağlarken, diğer yandan yönetici sınıf ve tüccar sınıfı arasında siyasi ve ekonomik sürtüşmeye neden olmaktadır. Modern devletin, toplumun geleneksel, kabilesel yapısının devamı olduğu fikri, Kuveyt ve Irak haricindeki diğer Körfez ülkelerinde, devamlı güçlendirilmeye çalışılmıştır.³¹⁹

7. PETROL GELİRLERİNİN SOSYAL YAŞAMA OLAN ETKİLERİ:

7.1. Toplumsal Rahatsızlıklar ve Çatışmalar:

Petrol gelirleri ve yükselen yaşam seviyesiyle beraber, toplum içinde bazı ayrılık ve çatışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumsal rahatsızlıkların en önemli nedenleri şunlardır: devletin her ne kadar eşit gelir dağılımını hedeflediği belirtilse de, bu dağılımın eşitsiz bir şekilde gerçekleşmesi; Batı'nın değerlerine yaklaşma ve gelenekten uzaklaşma korkusu ile dinci kesimin geleneksellikten kopuşa karşı çıkması ve yabancı işçi kesimine karşı yapılan ayrımcılık.

1971-1975 yılları arasında, Suudi Arabistan'daki hapishanelerde çalışanların ve suçluların sayısı artmıştır. Cinayet, hırsızlık, ahlaki suç, sahtekarlık, alkol ve uyuşturucu kullanma suçlarında da artış yaşanmıştır. Bu suçları işleyenlerin %60'ı Suudi'dir. İçki içmek, kumar oynamak, cinsel özgürlük ve film seyretmek toplumsal olarak yasaktır. Ancak, kapalı kapılar ardında, özellikle de toplumun üst tabakası içinde bu yasaklara uyulmamaktadır. Aynı durum yeni orta sınıf içinde de görülmektedir. Kamuya açık tiyatrolar yasak olsa da, özel sinema kulüpleri ve evlerdeki videolarla bu yasaklar delinmiştir. Böylece, toplumsal gelenekler ile özel yaşamlar arasında farklılıklar oluşmaya başlamıştır.³²⁰ Çabuk ve dengesiz değişimler, eski nesli olduğu kadar yeni nesli de etkilemektedir.³²¹

³¹⁹ Davis, Op.cit., ss.17-18.

³²⁰ Ibrahim, Op.cit., ss.108-111.

³²¹ Hudson, Op.cit., s.173.

1979’da Müslüman militanların, Mekke’deki Büyük Cami’yi işgal etmelerinin temel nedeni, bu militan gruplarının, yaşanan toplumsal değişmelerin, toplumun “ahlaksızlaşmasına” ve yönetici seçkinlerin sahtekarlaşmasına yol açtığına inanmalarıydı.³²² Başka bir neden de, daha önce bahsedildiği gibi, petrolle elde edilen gelirlerin, eşitsiz bir biçimde dağılmasıydı. Yönetici seçkinler, her ne kadar bu gelirleri toplumun her kesimine eşit bir şekilde dağıtmaya çalıştıysa da, benimsenen liberal ekonomi politikasıyla, bazı grupların diğerlerine göre daha fazla fayda sağlamasının önüne geçememişlerdir. Örneğin sayıları birkaç yüzü aşmayan Suudi müteahhit, inşaat sektöründe en büyük payı almıştır. Suudi Arabistan’da bölgeler arasında da gelir dağılımında eşitsizlikler olmuştur. Bu durum bölgesel ve kabilesel çatışmalara yol açmıştır. Bu dağılımda en az payı alanlar, güneydoğu, güneybatı, ve kuzey bölgeleridir.³²³

Yaşam tarzlarının değişmesi, modern eğitimin gelişmesi ve yaşanan bütün değişimler, yeni orta sınıfa mensup genç neslin, sosyo-ekonomik ve siyasi sistemi sorgulamasına yol açmıştır. Suudi Arabistan’daki darbelerin çoğunu, yeni orta sınıfa mensup olan kişiler gerçekleştirmektedir. Bu kişilerden bazıları, yönetici seçkinler tarafından üst düzey hükümet görevlerine getirilerek tatmin edilmiştir. Ancak, bu görevlere getirilenlerin sayıları görece olarak çok azdır. Çoğunlukla önemli görevlere Kraliyet ailesi ve El-Şeyh hanedanından kişiler getirilmektedir.³²⁴

1960’ların ikinci yarısında hükümeti devirme amaçlı hareketler olmuştur. 1969’da bu hareketlerin engellenmesi için krallığın güvenlik güçleri tekrar örgütlenmiştir. 1969-1970 döneminde gerçekleşen darbelerin sonucunda, rejim karşıtı olan küçük ve aktif gruplar önemsiz hale getirilmiştir. Daha sonra da krallığın zenginleşmesi ve siyasi olarak güçlü hale gelmesiyle bu karşıt fikirler, yapılan para yardımlarıyla susturulmuşlardır.³²⁵

Suudi Arabistan’da 1980’lerde ve 1990’larda sosyal kalkınmanın temel konularıyla ilgili birtakım sosyal çatışmalar da olmuş ama bunlar sınırlı önemde kalmış ve çok sayıda nüfusu kapsamamıştır. Ülkedeki sol gruplar çok zayıftır. 1950’de işçilerin

³²² *The Middle East Monitor* Vol.1x., No:22, 1 December 1979.

³²³ Ibrahim, Op.cit., ss.111-113.

³²⁴ Halpern, Op.cit., ss.41-50.

³²⁵ Abir, Op.cit., s.30.

haklarını kazanmak için yaptıkları birtakım faaliyetler çok büyük boyutlarda olmamıştır. Bunun önemli bir nedeni, petrol patlamasıyla beraber, işçilerin maddi açıdan hemen hemen tatmin olmuş olmalarıdır. Sosyal çatışmalar, daha çok işverenler ve yabancı işçiler arasında çıkmıştır. 1980'lerin başlarındaki genel dalgalanma ve düzinelerce inşaat şirketinin kapanmasıyla, yabancı işçiler maaşlarının ödenmesini ve ülkelerine geri gönderilmeyi talep etmişlerdir.³²⁶

Modernleşmeyi, Batılılaşma olarak algılayan tutucular, bu modernleşmeye ve Amerikan eğitilmiş teknokratlara, Vahhabi geleneğini bozdukları ve Suudi yaşam tarzını Amerikan yaşam tarzıyla değiştirmek istedikleri gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Hükümeti ve teknokratları da, bütün bu modernleşme girişimlerini gerçekleştirenler oldukları için suçlamışlardır. 1979 Mekke isyanından önce de Prens Fahd, ulemanın uç kısmı ve Suudi milliyetçileri tarafından, krallıktaki Batı etkisini azaltması için baskıyla karşılaşmıştır. Mekke ayaklanmasından sonra Fahd, tedbirli davranarak Suudi Arabistan'ın Batılılaşmasına karşı olduğunu ilan etmiştir.³²⁷

1990'lar geldiğinde ekonomik koşullara karşı iç karışıklık gelişmiştir. 1990-1995 döneminde, ekonomide dalgalanma olmaya başlamıştır. Gelirlerin dağıtımı ve siyasetin, yeni fikir ve kuruluşlarla tekrardan düzenlenmesi üzerine baş gösteren sosyal hareketlerin de, ekonomik dalgalanma üzerinde etkileri olmuştur. Bu, düzenleme aşaması Suudi Arabistan'da güçlü bir dini karışıklık geliştirmiştir. Ülke iç ve dış borçlar edinmeye başlamış, refah, eğitim, ve yardım programlarında ise kesintiye gidilmiştir. İşsizlik seviyesi yükselmiştir. Hükümet yardımlarının ve hizmetlerinin çekilmesi, ekonomik eşitsizliğin artması, enflasyonla yönetilen mali krizler ve devalüasyonlar ile birlikte, ülkede dini, bölgesel, mezhepsel ve kabilesel hareketler artmıştır.³²⁸

İslami gruplar, hükümetin, 1992'de üç tane reform tasarısı yayınlaması üzerine, muhalif tavırlarında daha da sertleşmişler ve resmi dini hiyerarşiden ayrılıp, krallığın çeşitli bölgelerinde örgütlenmişlerdir.³²⁹ 1990'larla beraber gelen uluslararası arenaya katılma sürecinde görülen bu gruplaşmalar, petrol ekonomisinin sonucunda olmuştur. Petrol gelirlerinden en çok yararlanan bölge olan Nacd, İslami grupların çoğunun

³²⁶ Farsoun, Op.cit., ss.20-25.

³²⁷ Abir, Op.cit., s.19.

³²⁸ Chaudry, Op.cit., ss.294-295.

³²⁹ "Taxing Times for the Saudi Economy", *Middle East Economic Digest*, 13 January 1995, s.30.

yerleşim bölgesidir. Petrol patlamasından yararlanamayan, ancak aslında görece olarak güçlü bir yapıya sahip olan Hicazlı ticari seçkinler ve Doğu Eyaleti'ndeki Şii grupları dağılmışlardır.³³⁰

Bir diğer toplumsal rahatsızlık, daha önceden de bahsedildiği gibi, yabancı işgücü arasında ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerindeki yabancı emek gücü, genelde yerli emek gücünden fazladır. Yabancı emek gücü, vatandaş olarak kabul edilmemektedir. Filistinliler, Mısırlılar, Yemenliler, Hintliler, Beluçiler, Pakistanlılar, ve Doğu Asyalılardan oluşan bu grup, hemen hemen toplumun tüm ağır işçi ihtiyacını karşılamakta ve yerli halkın bu işlerde görev almalarının önünde engel teşkil etmektedir. Yüksek mevkideki görevlere getirilen yabancı işgücü de, Suudi vatandaşları arasında bir kızgınlığa yol açmaktadır. Bu durum, devlet, yabancı işçiler ve yerli halk arasında derin yarıkların oluşmasına ve bu derin yarıklar, çoğu zaman devletin sosyal ve siyasi krizlere yanıt verememesine neden olmaktadır. Bu yabancı işgücü sorunu karşısında toplumu birbirine bağlayacak bir kültür ve ideolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. 1970-1980 yılları arasındaki yoğun sosyal refah programlarının, yabancı işçilere uygulanmayıp, yerli işçilerle sınırlı kalması da pek çok toplumsal ayrılığa neden olmuştur. Suudi Arabistan'da ve diğer petrol üreten Arap ülkelerinde, devlet otoritesine ve meşruiyetine karşı oluşan iç tehditler, bu devletler tarafından baskıcı yöntemlerle bastırılmaya çalışılmıştır.³³¹ Bugün değişim taraftarları ve geleneksel değerlere dönmek isteyenler arasındaki anlaşmazlık, azalacağına daha da çok artmıştır.³³²

7.2. Kültürel Yaşam ve Popüler Kültürdeki Değişimler:

Suudi toplumu, petrol patlamasıyla beraber kültürel yaşamlarında ve popüler kültürlerinde de önemli değişiklikler yaşamıştır. Suudilerin petrolden önce, çalışmak ve ibadet etmekten ibaret bir hayatları vardı. Çoğunlukla hayvancılık ve daha az oranda tarımla uğraşılmaktaydı. İslam hayatın her kısmında etkiliydi. Eğitim sadece erkeklere özgüydü ve bu eğitim de yerel imamlardan ders almakla sınırlıydı. Kızlar erken evlendirilmekte, bu evlilikler genellikle kuzenlerle yapılmaktaydı. Çok sayıda çocuk doğurmaktaydılar. Bunun nedenlerinden biri, büyük ailelere duyulan ihtiyacın yanı sıra

³³⁰ Chaudry, Op.cit., s.306-307.

³³¹ Davis, Op.cit., s.18,26.

³³² Wilson ve Graham, Op.cit., s.239.

çocuk ölümlerinin de fazla olmasıydı. Tıpta çok geri kalınmıştı; hastaları iyileştirmek için Kuran ayetleri, şifalı bitkiler, deve idrarı, kızgın demir parçaları gibi bilimsel olmayan yöntemler kullanılıyordu.³³³

Sosyal hayat basitti; ailelerin ve yakın arkadaşların birbirlerini ziyaret etmesi, bu ziyaretlerde karşılıklı oturup konuşma tek eğlenceydi. Bu gibi eğlenceler gelenek haline gelmişti. Başka türlü bir hayatı tanımadıkları için, sıkıntı ve mutsuzluk gibi hislere onların hayatında yer yoktu. Lüks ve eğlencenin diğer şekilleri bilinmiyordu ya da sahip olunamayacak kadar pahalıydılar.³³⁴

Petrolün getirdiği zenginlikle beraber dünyaya gelen Suudi gençleri, bir önceki nesilden çok farklı yetiştiler. Zenginliğin içine doğduklarından dolayı, hiçbir zaman çok çalışmak için bir neden görmediler. Diğer yandan sosyal yaşam bir anlamda hala eski değerlere bağlı bir şekilde sürmektedir. İbadet etmek, çalışmak ve minimum düzeydeki eğitim, bu sosyal yaşamın temellerini oluşturmaktadır. Hükümet, gençler için alternatif kapılar açmamaktadır. Örneğin, ülkede sinema ve tiyatro çok yakın bir zamana kadar yoktu. İlk kez 2005'te açılan sinemada, sadece çizgi film gösterimine izin verilmişti. İlk sinema filminin ise 2006 yazında gösterilmesine izin verilmiştir.³³⁵

Televizyon ve radyo ağır bir şekilde sansürlenmiştir. Gazete ve dergilerse sıkı bir şekilde denetlenmektedir. Bu basın üzerindeki denetim işlemini, 1962'de kurulan, Suudi Enformasyon Bakanlığı üstlenmiştir.³³⁶ Televizyonun ülkeye girmesi, 1960 ortalarına kadar ertelenmiştir. Faysal döneminde, televizyon, insanların eğitiminde önemli bir rol oynayacağı düşüncesiyle gündeme gelmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bununla beraber, televizyonda yayınlanan programların büyük ölçüde dini öğeler taşıması yasasını çıkarmış, böylece aşırı dincilerin de televizyona fazla tepki gösterememelerini sağlamıştır. Daha sonra ARAMCO, çoğunluğu Amerikalı olan kendi çalışanları için Dahran'da bir televizyon kanalı açmış ve bu kanalda Amerika'daki programlara benzer programlar yayınlanmaya başlanmıştır. Bu programların Araplar tarafından da izlenmesi

³³³ Ibid., s.233.

³³⁴ *The Economist*, London, 12 February 1986.

³³⁵ www.sinema.hurriyet.com.tr/news.aspx?newsid=4126203-42k-20Nisan2006

³³⁶ Wilson ve Graham, Op.cit., s.238.

ve buna karşı herhangi bir kısıtlama getirilememesi üzerine benzer programlara Suudi kanallarında da rastlanmaya başlanmıştır.³³⁷

Petrolle gelen zenginleşme sayesinde, yurtdışına çıkabilen Suudilerin dinsel inançları da etkilenmiştir. Bazılarının dini inancı pekişirken, bazıları için yurt dışına çıkıp başka kültürlerle tanışma, dinde daha fazla hoşgörü ve değişim gerekliliği inancını gündeme getirmiştir. Krallık, İslam dini ile zenginliğin uyumsuz olmadığını imamlar aracılığıyla halka anlatmak istese de, bu gibi çabalar başarısızlığa uğramıştır. Bu durum kamu alanları ile özel alanlar arasında bazı karşıtıklara yol açmıştır. Örneğin, Kraliyet yöneticileri ve ulema sinema ve tiyatroları yasaklarken, krallıktaki video dükkanlarında Vahhabizm karşıtı ve sansürlü olan filmler bulunmaktadır. Fotoğraf, insan görüntüsü yansıttığı için sakınılan bir şey olsa da kamera satan pek çok dükkan da bulunmaktadır. Diğer bir örnek ise, alkol ve tütünün camide yasak edilmesine rağmen kapalı kapılar ardında, özel alanlarda, gizli bir şekilde içilmesidir.³³⁸

Suudi Arabistan'da sosyal faaliyetler yok denecek kadar azdır. Prens Faysal'ın önderliğinde, Riyad'a çok yakın bir yerde kurulan ve içinde oyunlar, konserler, opera ve balelerin oynatılabileceği, 114 milyon Dolar değerindeki bir saray boş ve kullanılamayacak bir durumdadır.³³⁹ Hükümetin sağladığı en önemli etkinlik, sporun bir kolu olan futboldur. Her sene milyonlarca Riyal, bunun için harcanmaktadır. Futbol, bir yandan ülkeyi bütünleştiren ve ulusal ruh yaratan bir etkinlik olsa da, toplumda çeşitli rahatsızlıklara neden olmaktadır. Örneğin aşırı dinciler, çoğu maçın kutsal Cuma gününde oynanmasına ve giyilen üniformaların açık olmasına karşı çıkmaktadırlar. Futboldan başka etkinlik yapılmayan bu ülkede, insanların sıkıntılarını gidermek için çok fazla telefon konuşması yaptıkları kaydedilmiştir. Bir Suudi gazetesinde, insanların canlarının sıkıldığı ve diğer insanlarla tanışmak ve sohbet etmek için telefona sarıldıkları belirtilmiştir.³⁴⁰

Petrol zenginliği, Arap Körfez ülkelerinde, “kültürel devrim” olarak adlandırılabilir hızlı bir toplumsal değişime yol açmıştır. Bu toplumsal değişim belirli

³³⁷ Ray Vicker, *The Kingdom of Oil, The Middle East: Its People and Its Power*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1974), s.117.

³³⁸ Ayman Al-Yassini, “Islamic Revival and National Development in the Arab World”, *Journal of Asian and African Studies* 21, (January-April 1986), ss.104-121.

³³⁹ *South*, October 1989.

³⁴⁰ *Okaz*, 22 June 1989.

folk kültürü öğelerinin yıkılmasına neden olmuştur. Bunların en önemlisi, denize dayalı eski üretim şekillerinin yıkılmasıdır. Bununla beraber, 1950’lerde çeşitli alet üretimi, zanaatlar ve küçük sanayi üretiminde bir düşüş meydana gelmiş ve bunlara bağlı olarak gelişmiş olan örf ve adetler de yok olmaya başlamıştır. Popüler kültürdeki bu değişikliğin görülmesinin en önemli nedeni, modern teknolojinin gelişmesidir. Popüler kültürdeki değişim üzerinde en çok, kitle iletişimi teknolojisinin, etkisi olmuştur. Arap ülkelerine Batının getirdiği bu teknolojinin içinde, Batının gelenekleri, bilgileri ve estetik şekilleri bulunmaktadır. Arap toplumları, Batının sunduklarını sorgulamaksızın almış ve böylece Arap dünyası bu yeni kültür içinde bir “katılımcı” olmaktan çok, “alıcı” konumuna girmiştir. Başka bir deyişle, bu yeni gelişen kültüre “paket kültür” de denilebilir. Bu paket kültürün yanında, Suudi Arabistan’a ve diğer Arap toplumlarına göç edenler de, yabancı kültürleri kendileriyle beraber getirmişlerdir. Göçmenlerin, bazı bölgelerde, yerli nüfusu aşması ve kendi geleneklerini korumaları, yerli nüfusun davranışlarının ve diyalektlerinin değişmesinde etkili olmuştur.³⁴¹

Folk geleneği ve popüler kültür, yalnızca uygarlığın ve kültürün birer parçası oldukları için değil, aynı zamanda toplumsal değişimden kaynaklanan dış tehditlere karşı düzeni koruyucu ve güvenliği sağlayıcı olduklarından dolayı da korunmaya çalışılmıştır. Milliyetçiler de bu tutumun yanında olmuşlardır. Bağımsızlıkların kazanılması, milliyetçi fikirlerin yükselmesi, Arap ülkelerinde bir bilinç düzeyi yaratmıştır. Popüler gelenek üzerine araştırma ve popüler kültüre değer verme çabaları bu bilinçlenmenin bir sonucu sayılabilir. Bu konuda beklenildiğinden daha fazla başarı sağlanmıştır. Batı kültürünün, Arap kültürünü aşındırmasını engellemek amacıyla ortaya çıkan popüler kültür araştırmaları, ahlaki, sosyal ve ideolojik değerleri tekrardan ortaya koyarak, eski neslin yenilere bu yolla bilgi aktarmasını sağlamıştır. Bunun yanında petrol gelirleriyle zenginleşme, Arap tarihsel geleneğini ve popüler kültürünü koruma amaçlı, tarihsel ve kültürel yazılarla ilgilenmeye de olanak sağlamıştır.³⁴²

Bütün bu geleneği koruma çabaları önemli ama yeterli değildi. Arap entelektüelleri, popüler kültürün hangi koşullarda dayanıklı olacağı, hangi koşullarda ortadan kalkacağıın belirlenmesinin, daha ciddi bilimsel çalışmalar gerektirdiğinin farkına vardılar. Böylece üniversitelerde folklorik çalışmalar yerini almaya başladı.

³⁴¹ Al-Najjar, Op.cit., ss.176-178.

³⁴² Ibid., ss.180-181.

Bunun yanında folk sanatı ve zanaatıyla ilgilenmek üzere kültür merkezleri kuruldu. Folk sanatçıları ve gruplarına da maddi ve entelektüel yardım sağlandı. 1982’de B.A.E., Bahreyn, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman ve Katar tarafından, folklor üzerine çalışmalar yapan “Arap Körfez Ülkeleri Folklor Merkezi” (Arab Gulf States Folklore Center) adında, bağımsız çalışan bir enstitü kuruldu. Bu kuruluş, Batının “kültürel atağına” karşı, seminerler düzenleyip halk sanatı ve zanaatı üzerine çalışmalar yapmak, bunlarla ilgili materyalleri toplanmak ve eğitmenler yetiştirmek gibi, her türlü şey üzerine çözümler bulmaya çalışmaktadır.³⁴³

En az gelişmişleri de dahil, bütün Arap ülkelerinin başlıca sorunlarından biri, ulusal kültürleri ile, Batı tarafından üretilen ve hakim olunan küresel kültür arasındaki karşıtlıktan dolayı kendi kültürlerini nasıl tanımlayacaklarını bilmemeleri ve dolayısıyla kendi kültürlerine sahip çıkamamalarıdır. Bu, özellikle Batı kültürünü tüketebilecek zenginliğe sahip olan, petrol üreten Arap ülkeleri için çok daha önemli bir sorundur.³⁴⁴

7.3. Kadın ve Aile Hayatı Üzerindeki Etkileri:

Arap toplumlarında ataerkil bir yapı hakimdir. Aileye ve akrabalığa verilen önem büyük, babanın, yani erkeğin toplumdaki rolü ise çok fazladır. Bu ataerkil yapı, toplumun tüm kurumlarında görülmektedir. Araplar bağımsız bireyler değildirler. Aileye, akrabalara, topluluğa, arkadaşlara büyük ölçüde bağlılık hissi vardır. Suudi Arabistan’da toplum kadınlar ve erkekler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadınlar kendilerini etkileyecek olan kararlarda tamamen erkeğe bağımlıdırlar. Ülkede cinsiyet ayrımı ve örtünme zorunluluğu olduğu gibi, yurt dışından çalışmak için veya herhangi bir nedenle gelen kadınlar da bu kurallara uymak zorundadır.³⁴⁵

Cinsiyetler arasındaki fark, çok küçük yaştan itibaren çocuklara öğretilmektedir. Erkek, karısı, kız kardeşi veya akrabası olsun, etrafındaki tüm kadınlardan, saygı görmek zorundadır. Toplumda kadınların üzerindeki kısıtlamalar çok fazladır. Devlet, İslamiyet’in bir getirisi olduğu gerekçesiyle, bu kısıtlamaları savunmaktadır. Baba,

³⁴³ Ibid., ss.182-187.

³⁴⁴ Davis, Op.cit., s.28.

³⁴⁵ Louay Bahry, “The New Saudi Woman: Modernizing in an Islamic Framework”, *Middle East Journal*, (Autumn 1982), ss.502-515.

okuma-yazma bilmese bile ailenin reisidir. Oğullarına eş seçme ve ailenin büyük oğulları ile beraber geline hükmetme hakkına sahiptir.³⁴⁶

1980 ekonomik dalgalanmasıyla beraber, daha önceden çalışmalarına izin verilmeyen ya da çalışmaları hoş karşılanmayan kadınlara iş hayatında ihtiyaç duyulmuştur. Suudi Arabistan'da liberalleşme olarak sayılabilecek bu süreç, paranın dışarı çıkmasını engellediği ve ülkenin hesap açığını kapattığı gibi, yerli işgücünün, büyük ölçüde yabancı işgücünün yerini alması anlamına da geliyordu. Buna karşılık dinci kesim yine de, kadınların çalıştırılmasının İslamiyet'in ilkelerine aykırı olduğunu savunmuştur. 1990'da Planlama Bakanlığı'nın verilerine göre 1.923 milyon Suudi çalışanından 168.900'ü kadındı. Çalışma yaşında olan kadınların ise sadece %5.3'ü çalışmaktaydı. 1980'de petrol gelirlerindeki dalgalanmada, kadın ve erkek arasındaki eğitim eşitsizliği daha da pekişmiştir. Kadınların eğitime ayrılan parada daha çok kısıntıya gidilmiş, kitap yardımları kadın okullarına daha az gelmeye başlamış, fotokopi paralarını öğretmenler kendi ceplerinden ödemek zorunda kalmışlardır.³⁴⁷

Suudi Arabistan'da yapılmış olan çalışmalar, çoğu orta ve alt sınıfa mensup kadının, ekonomik gelişme arttıkça daha çok sınırlandırıldıklarını göstermektedir. Birçoğu yurt dışında eğitim görmüş erkek vatandaş, iyi maaşlarla işe girip, kendi maaşlarının geçinmeye yeterli olacağı söylemiyle eşlerinin çalışmalarına izin vermemektedir. Bunun da ötesinde yurt dışında eğitim görmüş olan Suudi teknokratlar, iyi eğitim almamış olan, hatta okur-yazar bile olmayan eşlerinden memnun olmamaya başlamakta ve bu durum boşanmaya kadar bile gidebilmektedir. Suudi Arabistan'da boşanmış olan bir kadın ise toplumda yalnızlık ve yabancılaşıma içine itilmektedir. Sonuç olarak baktığımızda, Suudi Arabistan'da orta ve üst sınıfa mensup olan erkekler, petrolle gelen zenginlikten, eğitimlerini ve sosyal statülerini yükselterek faydalanırlarken, aynı sosyal sınıflara mensup olan kadınlar, böyle bir fayda sağlayamadıkları gibi, bu durumdan olumsuz olarak da etkilenmektedirler.³⁴⁸

Bunun yanında, petrol üreten Arap ülkelerindeki, kadınlar açısından en olumlu gelişmenin, Kuveyt'teki kadınların, petrol döneminde taşınmaz mal sahibi olma hakkı

³⁴⁶ Ibid., s.515.

³⁴⁷ Wilson ve Graham, Op.cit., s.243.

³⁴⁸ Davis, Op.cit., s.20.

kazanmış olmaları sayılabilir. Bu hakta, kadının, kayınpederinin mirasının ½'sinden yararlanabildiği İslami miras hukukunun da payı vardır. Eğitim, kadınların toplumdan beklentilerini artırırken, geleneksel ataerkil yapı, kadınların önemli derecede toplumsal değişim yaşamalarını engellemiştir.³⁴⁹ Kadınların eğitimde yer almaları belli bir ölçüde artmışsa da, bu durum hiçbir Körfez ülkesindeki kadının sosyo-ekonomik bağımsızlığa sahip olması anlamına gelmemiştir. Örneğin Suudi Arabistan'da kolej ve üniversitelere giden yurttaşların 1/3'ünü kadınlar oluştururken, bunların emek gücüne katılımına izin verilmemiştir. Erkek öğrenciler mezun olduktan sonra işe girebilseler de kadınlar için bu durum aynı olmamıştır. 1980'lerde Suudi ekonomisindeki liberalleşme sürecinde bile çok az sayıda kadın çalışma imkanı bulabilmiştir.³⁵⁰

Geniş aile geleneği de petrol gelirlerinden etkilenmiştir. “Taşınmaz Mal Kalkınma Fonu” gibi hükümet yardımlarıyla, yeni evli çiftler ayrı evlere çıkma olanağına sahip olmuşlardır.³⁵¹ Böylece ayrı evlere çıkan evli çiftlerle, eski geniş aile hayatı, Suudi toplumunun bir özelliği olmaktan çıkmaya başlamıştır.

Suudi Arabistan'da parklar ve eğlence alanları erkekler ve kadınlar için ayrı bölgelere ayrılmıştır. Riyad'daki hayvanat bahçesi ise önceden karma bir şekilde dolaşılabiliriyken, sonradan burasının erkek ve kadınların randevu yeri olarak kullanıldığı gerekçesiyle gelen şikayetler üzerine, burada da cinsiyete göre ayırım uygulanmıştır. Gençlere daha sıkı kurallar uygulanmaktadır. Örneğin 21 yaşını doldurmamış bir gencin yurtdışına çıkmasına izin verilmemekte, dolayısıyla pasaport sahibi olamamaktadır. Suudi gençlerinin engellenmeden insanlarla buluşabildikleri ve konuşabildikleri tek yer, kökten dinciler tarafından etkilenebilecekleri yer olan camidir.³⁵²

İran Devriminden sonra Suudi otoriteleri İslami kanunların uygulanmasına daha çok dikkat etmişlerdir. Başörtüsü takmayan kadınlara cezalar uygulanmış; yurtdışından oyuncak bebek ithali yasaklanmış, kadın ve erkeklerin beraber girdiği plajlar kapatılmış, yabancıların ülke içinde Noel kutlamalarına yasak getirilmiştir.³⁵³

³⁴⁹ Ibid., ss.21-22.

³⁵⁰ Abdelkarim, Op.cit., ss.42-45.

³⁵¹ Al-Yassini, Op.cit., ss.104-121.

³⁵² Wilson ve Graham, Op.cit., s.238.

³⁵³ Ibid., s.239.

8. SONUÇ:

Suudi Arabistan, din temelli bir devlet olup, kuruluşunda göçebeler ve bedevilerin yanında ulemalar da önemli rol oynamışlardır. Siyasetinin tabanı İslam'a bağlı olan devletin ekonomisinin tabanı da petrole bağlıdır. Devlet idaresi üç bölümden oluşmaktadır: kraliyet ailesi, ulema ve ümera. Yönetim yapısında son söz sahibi kişi kraldır. Kral, ulemaya bazı konularda danışsa da bu bir formalite olmaktan öteye gitmemektedir. Petrolden sağlanan gelirler de krala artı bir üstünlük sağlamıştır. Bu gelirlerin büyük bir bölümüne kraliyet ailesine sahip olmaktadır. İlk yıllarda eşit olarak dağılmayan ve çoğu, yöneticilere giden petrol gelirleri, daha sonraki yıllarda da çok eşit bir biçimde dağılmamıştır. Bu dağılımda şehir ile kırsal alan arasında çok büyük fark bulunmaktadır. Kırsal kesim ve göçebeler bu gelirlerden en az yararlananlardır. Petrol gelirleri dağılımında bölgelere göre de farklılıklar bulunmaktadır. Gelir dağılımında en az payı alanlar, güneydoğu, güneybatı, ve kuzey bölgeleridir.

Kabilelerin devlete bağlılığı konusu Suudi Arabistan'da önemli bir konudur. Göçebelerin dağınık bir halde yaşaması, denetimlerinin zor olmasına neden olduğundan dolayı, merkezi devletin ilk kurulma aşamasından beri göçebelerin yerleşik hale geçirilme çalışmaları söz konusudur. Kabilelerin devlete bağlılığı ve göçebelerin yerleşik hale geçirilmesi süreci, devletin kabilelere ve bedevilere yaptığı para yardımları sayesinde başarılmıştır. Yerleşik hayata geçirme çabalarının altında insan gücü ihtiyacı da bulunmaktadır.

Petrolün siyaset üzerindeki en önemli etkisi, Suudi Arabistan'ın ekonomik, siyasi ve askeri olarak diğer komşu ülkeler ve uluslararası güçlerin odağı haline gelmesi nedeniyle politik düzenin bozulmasıdır. Ekonomik alanda ise, petrolün ortaya çıkışıyla çok büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Daha önceleri tarım, hayvancılık, balıkçılık, inci avcılığıyla geçinen ülkede, ekonomi tamamen petrol ve petrol ürünlerine dayalı hale gelmiştir. Hicaz bölgesinin en büyük gelir kaynağı olan haç ticareti ise hala devam etmektedir. Petrolle beraber gelen büyümenin önemli bir bölümünün finansa olması nedeniyle ekonomik çeşitlenme ve petrol dışı gelişme çok az ve yavaş olmuştur.

Petrolle elde edilen gelirlerle, ülke yeniden yapılanma sürecine girmiş; ulaşımda, altyapıda, eğitimde, sağlıkta, iletişimde gelişmeler olmuş ve bu alanlardaki harcamalar artmıştır. Bu alanlara harcıdığından daha az miktarlarda, bilim ve teknolojiye de bütçe ayrılmıştır. Gelişen ulaşım ve yapılan yollar sayesinde insanlar ve mekanlar arasındaki mesafeler kısalmış, Bahreyn-Suudi Arabistan yolunun açılmasıyla olduğu gibi, farklı ülkelere ve farklı toplumlara girişin kolaylaşması, Suudi Arabistan toplumundaki değişme üzerinde de etkili olmuştur.

İhracatın petrol ve petrol ürünleri dışına çıkılamadığı Suudi Arabistan'da, hemen hemen her türlü ihtiyaç ithalatla giderilmiştir. Tarımda ise özelleşmeye gidilmiştir. 1970 sonlarına doğru Suudi Arabistan bu özelleştirmeler sayesinde, buğdayda kendi kendine yetebilir hale gelmişse de, daha sonra petrol fiyatlarının düşmesi bu durumu olumsuz etkilemiştir. Tarımsal üretim, ithalattan daha pahalıya gelmeye başlamış, böylece artı ürün için devlet yardımı kesilmiştir. Sanayinin gelişimine de önem verilmiş fakat petrol ve petro-kimya sanayisinden öteye pek fazla geçilememiştir. Yerli ve yabancılara uygulanan vergiler petrol gelirleriyle beraber kaldırılrsa da, daha sonra yaşanan mali krizler nedeniyle bu vergilerin pek çoğu tekrardan getirilmiştir.

1970'lerde artan petrol gelirleri, 1980 ve 1990'larda yaşanan mali krizlerde azalmaya başlamıştır. Bunun nedenlerinden biri, devletin tüketime yönelik harcamaları olmuştur. Nüfusun büyümesi ile ekonomik gelişme orantılı olmamış, bununla beraber yabancı işgücünün artmasıyla yerliler arasında işsizlik çoğalmıştır. Bunun karşısında alınan önlemlerden biri, Suudileşme programıdır. Bu programla, yabancı işçilerin yerini Suudilerin alması amaçlanmıştır. Bunun amaçla Suudilere yönelik çeşitli eğitim programları yapılmış ve şirketlerde çalıştırılacak yabancılardan oranlarında kısıtlanmaya gidilmiştir. Özelleştirmede yavaş kalınmasının bir nedeni de, yerli çalışanların yerini yabancılardan alması korkusuyla yapılan bu Suudileşme girişimidir.

Kişi başına düşen gelirler, 2000'lerin başında, 1970 ve 1980'lerle karşılaştırılamayacak ölçüde düşmüştür. Bunun nedeni nüfus artışının, petrol üretimindeki artışın önüne geçmesidir. Ayrıca ülkede reform gereksinimi olmasına rağmen, petrol gelirlerindeki artış, bu konuda yavaş ilerlenmesine neden olmuştur.

Eğitimin gelişmesinde de petrolden elde edilen gelirlerin büyük etkisi olmuştur. Modern eğitimden, Nacdlı geleneksel sınıftan çok, Hicazlı elit faydalanmıştır. Geleneksel elit ile modern eğitimle beraber gelişen teknokratik aristokrasi arasında rekabet ortaya çıkmıştır. Nacdlı kesime göre, yurtdışında okuma imkanına daha çok sahip olan Hicazlı kesim, hükümette prestijli görevlere getirilmiştir. Bunlar, Suudi yönetimini, geleneksel bürokratlar ve dini enstitü mezunlarının elinden almışlardır.

Petrol gelirlerinin nüfus üzerindeki etkilerine bakıldığında, ortalama yaşam beklentisini yükselttiği, genç nüfusta artış meydana getirdiği görülmüştür. Emek göçü, göçebelerin yerleşik hale getirilmesi ve kırdan kente göç ile şehir nüfusunda da kırsal nüfusa oranla artış meydana gelmiştir. Böylece büyük oranda bir şehirleşme yaşanmıştır. Bugün nüfusun çoğunluğu şehirlerde yaşamaktadır. Petrolün, sosyal yapı üzerindeki en önemli etkilerinden biri, belki de en önemli sonucu, emek göçü olmuştur. Yabancı emek göçü, daha çok, Ortadoğu'nun fakir ülkelerinden zengin ülkelere doğru olmuştur. Yabancı emek göçünün nedeni, petrolle gelen zenginliğin, emek gücü eksikliğini de beraberinde getirmesidir. Hem ağır işçi hem de kalifiye elemana duyulan ihtiyaç sanayileşmeyle beraber artmıştır. Sadece sanayide değil, kültürel gelişim ve finans gibi sektörlerde de yabancı emeğe ihtiyaç duyulmuştur. Bunun önemli bir nedeni, hem Suudi Arabistan'daki kalifiye, eğitilmiş insan azlığı ve hızlı sanayileşmede bunları yetiştirmenin uzun bir zaman gerektirmesi, hem de inşaat, sağlık, hizmet gibi ağır işçilik gerektiren mesleklerin Suudilerce, özellikle de zenginleşen bir ülkede, bayağı görülmesi ve tercih edilmemesidir. Bir diğer neden de, genç nüfusun fazla olması ve kadınların çalıştırılmaması, başka bir deyişle, potansiyel çalışan insan oranının düşük olmasıdır. Ayrıca, toprak bağışları ve patronaj ile kefillik gibi yollarla Suudi vatandaşları çalışmadan, kolay yollardan para kazanabilmektedirler. Bu durum da emek katılımının düşük olmasının bir nedenidir. Yerli Suudi halkının çoğunluğu tarımda çalışmaktadır. Petrol endüstrisinde çalışanlar ise daha çok nitelikli olmayan işleri yapmaktadırlar. Nitelikli işlerde ve yönetici düzeyindeki görevlerde daha çok yabancı işgücü çalıştırılmaktadır.

Yabancı işgücü içerisinde yüksek görevlerde çalışanlar, genelde statü sahibi olsalar da, hep toplum dışı tutulmuşlar, sosyal haklardan faydalanamamışlardır. Suudi Arabistan'daki yabancı işgücünün, yerli nüfusu sayıca aşmalarından korkulduğu için, buradaki varlıkları her zaman geçici olarak görülmüş ve bundan dolayı hiçbir zaman

yerli halk tarafından hoş karşılanmamışlardır. Bu ayrımcılık daha çok etnik köken ve sosyal statüye dayanmaktadır. Özellikle yüksek mevkilere getirilen yabancı çalışanlar hep bir kızgınlık odağı olmuşlardır. Yabancı emek gücü aynı zamanda toplumun tüm ağır işçi ihtiyacını karşıladığı ve yerlileri bu alanda çalışmaktan alıkoyduğu için de toplumda rahatsızlık kaynağı haline gelmiştir. Aslında bir yandan ağır işlerde çalışmayı tercih etmemekte iken, diğer yandan ağır işlerde çalışan yabancı işçileri, önlerinde engel olarak görmeleri, Suudilerin kendi içlerinde yaşadıkları bir paradoks olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, 1970-1980 döneminde yerli Suudilere uygulanan refah programlarının kendilerine uygulanmaması, yabancı emek gücü arasında rahatsızlıkların olmasına ve başkaldırıları yol açmıştır.

Yabancı işgücününün yaşam şekillerinin, Suudi yaşam tarzını tehdit edeceği korkusu, yabancı ve yerli işgücü arasındaki ayrımcılık ve çatışmaya neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın siyasetinde, yabancı emek gücünü kontrol altında tutmak ve ülkeye yurt dışından gelenlerin ülkeye sürekli olarak yerleşimlerini engellemek, başlıca amaçlardandır. Suudi Arabistan'da kefillik sektörü bu nedenle gelişmiştir. Bir kefile sahip olmak yabancı çalışanlar için zorunludur. Ülkede çalışan yabancılar, bir kefilleri olmadan oturma, seyahat, turistik gezi izni ve vize alma hakkına sahip değildirler. Bu kefiller, yabancıların bir nevi sponsorları olur ve onların işverenleri tarafından para alırlar. Eğer bu yabancılar bir işyeri açacaklarsa, kefiller, bu işyerine ortak olurlar ve buradan %50 hisse alırlar. Yüksek veya düşük statülü herkes kefil olabilmektedir. Bu kefiller, sorumlu oldukları yabancı işçiler ülkeden çıkana kadar her türlü işlerinden sorumlu olmaktadır. Kefiller, petrol gelirleri sonucu oluşan başka bir sınıf olarak ele alınabilir. Bunlar şehirli yerlilerdir. Kefilliğin ortaya çıkmasında, petrolle gelen zenginliğin yanı sıra, yabancıların ülkedeki yerli sayısını geçmesi korkusu da etkili olmuştur.

Emek göçüyle bağlantılı olarak gelişen bir diğer sonuç, Suudi Arabistan'ın dış dünyanın etkilerine açılmaya başlamasıdır. Göçle beraber, farklı toplumlardan farklı etnik yapılardan insanlar bir arada yaşamaya başlamış ve bunlar arasında kültürel etkileşim yaşanmıştır. Eğitimin de bu etkilenme sürecinde etkisi olmuştur. Yurtdışında eğitim gören veya yurt içinde yabancı öğretmenlerden eğitim alan Suudi vatandaşları, Suudi Arabistan'ın başka kültürlerle ve yeni teknolojilerle tanışmalarına yardımcı olmuşlardır.

Bütün bu yaşanan değişimlere rağmen, Suudi Arabistan'da kabilesel yapı diğer ülkelere oranla daha fazla korunmuştur. Bunun nedeni, Suudi Arabistan'da sosyal yapı değişimlerinin Ortadoğu'nun kuzey bölgelerine kıyasla daha geç yaşanmasıdır. Petrolün bulunmasından önce Suudi toplumunda sadece tüccar ve ulema, sınıf olarak ele alınabilirdi. Aristokrat sınıfı İbn Suud'un Suudi Arabistan devletini kurmasıyla ortaya çıkmıştır. Suud ailesi ve devletin kurulmasında ona yardımcı olan Abdul Vahhab'ın ailesi ve bazı kabile reisleri Suudi aristokrasinin temellerini oluşturmuşlardır. Krallığın petrol endüstrisinin gelişmesiyle, yeni sınıflar ve daha katı bir sosyal yapı oluşmuştur. Petrolden elde edilen gelirlerle gelen ani zenginlik, sosyal yapının da ani değişimine neden olmuştur. İnsanlar şehirlerde yaşamaya, ticaretle uğraşmaya ve hükümette görev almaya başlamışlardır. Büyük paralar kazanan ve rantlar sağlayan bir sınıf ortaya çıkmıştır.

Ortadoğu'nun genelinde, geleneksel burjuvazinin yerini alan maaşlı yeni bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Aydın kesimi, bu sınıfın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Yeni orta sınıf, teknokratik aristokrasi tarafından öncülük edilmektedir. 1960'larda hükümetin geleneksel sosyo-politik kuruluşları ortadan kaldırmasıyla bunlar, eski seçkinlerin yerini almıştır. Teknokratik aristokrasiden, Hicazlı seçkinler kastedilmektedir. En fazla çatışma bu yeni orta sınıf ve geleneksel yönetici sınıfı arasında çıkmaktadır. Burjuvazi ise şekil değiştirmiş, yeni burjuva sınıfı, zenginliğini taşınmaz mal kiralarından sağlamaya başlamıştır. Geleneksel ticari sınıfın içinde yeni bir işadamları sınıfı da gelişmiştir. Bu sınıf daha çok, petrol patlaması ve bundan doğan aşırı zenginliğe tepki gösteren bir sınıftır. Petrol patlamasından sonra, Hicazlı ticari seçkinler yerine, daha zengin olan Nacdlı işadamı elit ekonomiye hakim olmaya başlamıştır. 1970'lerin en göze çarpan sosyal gelişmesi yeni Nacdlı özel sektörün ortaya çıkışıdır.

Toprak sahipliğinin de sosyal yapı oluşumunda önemli bir yeri vardır. Toprak dağıtım programları, petrolle gelen zenginliğin bir başka sonucudur. 1980'lerden sonra çok miktarda toprak dağıtım yapılmıştır. Bu dağıtılan topraklar geleneksel çiftçilere yönelik olmamış, daha çok bürokrat ve siyasi seçkinlerle bağı olan Nacdlı ailelere verilmiştir. Kırsal çiftçi ve bedeviler ise tarımı bırakıp başka işler yapmaları için zorlanmıştır. Çünkü bunların yerini yeni ticari çiftçi sınıfı almıştır. Bunlar yeni toprak

sahibi seçkinlerdir. Kırsal geleneksel çiftçi ve bedeviler bu yeni toprak sahiplerinin devletten aldıkları para yardımını, alamadıkları için şehre göç etmek zorunda kalmışlardır.

Petrol gelirlerinin, Suudi Arabistan'ın en eski yaşam tarzı olan ve nüfusun %10'unu oluşturan göçebe bedevilerin üzerinde de çok büyük etkisi olmuştur. Günlük yaşamlarındaki değişimler geleneklerini de etkilemiştir. Teknolojinin göçebelerde de kullanılmaya başlanması, çöllerde açılan kuyularla yaşam tarzlarında meydana gelen değişimler, bunların birer örneğidir. Bedeviler, "Ulusal Muhafız" da ve petrol bölgelerinde çalışma gibi, yeni işlere sahip olmuşlardır.

Petrol zenginliğinin geleneksel yapı üzerinde etkileri olsa da, eski yapı tam olarak bozulmuş değildir. Yerleşik hayata geçilmiş, şehirleşme artmış ve ülke, dış etkilere açılmış olmasına rağmen, bazı değerler yaşamaya devam etmiştir. Kabilesel yapı da tamamen bozulmuş değildir. Suudi Arabistan'da ve pek çok diğer Körfez ülkesinde devlet, kabilesel yapının en azından fikir olarak devamının sağlanması için çalışmıştır.

Petrol gelirleri ve yükselen yaşam seviyesinin bir diğer sonucu, toplum içindeki bazı ayrılık ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun nedenleri özetle, gelir dağılımındaki eşitsizlik, gelenekten kopma korkusu, ve yabancı işgücüne karşı yapılan ayrımcılıktır. Özellikle dinci kesim, artan gelirlerle yaşanan değişimlerin, toplumun ahlaksızlaşmasına ve yönetici seçkinlerin sahtekarlaşmasına yol açtığını savunarak, bir muhalif grup oluşturmuştur. Eğitimin gelişmesi, farklı kültürlerle tanışma ve onlarla beraber yaşamaya başlama, yeni orta sınıfa mensup genç nesil arasında, farklı düşüncelere ve sorgulamalara yol açmıştır.

1990'lardan sonra ekonomideki dalgalanmayla beraber ülke borçlanmaya başlamıştır. Refah, eğitim ve yardım programlarında kesintiye gidilmiştir. İşsizlik, ekonomik eşitsizlik, devalüasyon ve enflasyon artmış, buna karşılık bölgede dini, bölgesel, kabilesel hareketler baş göstermiştir. 1990'larla beraber gelen reform tasarılarıyla dini grupların tepkisi büyümüştür. Bu gruplar daha çok, petrol gelirlerinden görece olarak daha fazla yararlanan Nacd bölgesinde bulunup, bu gelirlerle güçlenmişlerdir.

Petrol zenginliğinin bir diğer sonucu da kültürel bir devrime yol açmış olmasıdır. Petrol reten Arap lkelerinin başlıca sorunlarından biri, ulusal kültürleri ve batı kültürünün zıt olmasından dolayı, kendi kültürlerini nasıl tanımlayacaklarını bilememeleridir. Popüler kültürdeki değişimin en önemli nedeni modern teknolojinin gelişmesidir. Bunun içinde de en çok etkisi olan, kitle iletişimi teknolojisi olmuştur. Arap toplumları, batının getirdiği teknolojinin sadece alıcısı konumunda olmuşlardır. Dolayısıyla bu batı teknolojisinin, geleneksel değerleri aşındırma olasılığıyla da karşı karşıya kalmıştır. Bunu engellemek amaçlı, popüler kültür araştırmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu yolda geleneği ve tarihi korumak üzere çeşitli enstitüler de kurulmuştur.

Son olarak cinsiyet üzerinde de petrol gelirlerinin etkisi olmuştur. Bunun en önemli nedeni, zenginliğin getirdiği eğitim olanaklarından, erkeklerin, kadınlardan çok daha fazla faydalanmalarıdır. Bunun yanında, özellikle yurtdışında eğitim görmüş olan erkekler, eğitimi olmayan eşlerini beğenmemeye başlamış ve boşanmaların artmıştır. Kuveytli kadınlara, petrol döneminde taşınmaz mal sahibi olabilmışlerse de, genelde Suudi Arabistan'da ve tüm Arap lkelerinde geleneksel ataerkil yapı, kadının önemli derecede bir sosyal değişim yaşamasını engellemiştir.

Zenginliğe birdenbire ve kolay bir şekilde erişim, üretimin olmadığı direkt tüketim odaklı bir toplum yaratmıştır. Endüstriyel strateji, öncelikli olarak iteki dinamiklerin büyütülmesini gerektirir. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın, petrolden sonraki dönem için insan yetiştirmesi, ülkenin gelişimi ve kalkınması açısından gerekli bir unsurdur. Bundan dolayı, petrol kaynaklarının tükeneceği ve Suudi Arabistan'ın sanayileşmeyi ön plana çıkarması gerekeceği gelecek için en önemli uzun vade planı, eğitime önem verilmesidir.³⁵⁴

³⁵⁴ Abdelkarim, Op.cit., s.129.

9. KAYNAKÇA

1. Abdel-Fadil, Mahmoud. 1979. "The Pure Oil-Rentier States: Problems and Prospects of Development". *Oil and Arab Cooperation*. vol.5, no.3. Beirut: Center for Arab Unity Studies. s.58.
2. Abdelkarim, Abbas. 1999. "Oil, Population Change and Social Development in the Gulf: Some Major Trends and Indicators". Abbas Abdelkarim. *Change and Development in the Gulf*. New York: St.Martin Pres Inc. s.26-32, 42-45, 85-97.
3. Abir, Mordechai. 1993. *Saudi Arabia: Government, Society and the Gulf Crisis*. London&New York: Routledge. s.7-63, 90-100.
4. Adams, Jr., Richard H.. 1991. *The Effects of International Remittances on Poverty, Inequality, and Development in Rural Egypt*. Washington DC: IFPRI Research Report no.86. s.42.
5. Altorki Soraya ve Donald P. Cole. 1997. "Change in Saudi Arabia: A view from "Paris of Nacd"". *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*. Cairo: The American University in Cairo Press. s.29-31.
6. Atacan, Fulya. 2004. "Teokratik Monarşi: Suudi Arabistan". *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam. s.222, 255.
7. Ayubi, Nazih N.. 1995. *Overstating The Arab State*. London & New York: IB Tauris. s.231.
8. Bahry, Louay. 1982. "The New Saudi Woman: Modernizing in an Islamic Framework". *Middle East Journal*. (Autumn) s.502-515.
9. Barber, Bernard. 1957. *Social Stratification*. NY: Harcourt. s.73.
10. Berelson, Bernard ve Gary A. Steiner. 1964. *Human Behaviour*. New York: Harcourt, Brace and World Inc. s.588.
11. Bilgiseven, Amiran Kurtkan. 1980. *Sosyoloji*. İstanbul: MEB Yayınları. s.3.
12. Boskoff, Alvin. 1966. "Social Change: Major Problems in the Emergence of Theoretical and Research Foci". Howard Becker ve Alvin Boskoff. *Modern Sociological Theory*. New York: Holt Rinehart and Winston. s.263.
13. Bottomore, T.B.. 2000. *Toplumbilim*. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Der Yayınları. s.205-227.
14. Chaudry, Kiren Aziz. 1997. *The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East*. New York: Cornell University Press. s.143-185, 294-307.

15. Cole, D.. 1973. "Bedouins of the Oil Fields". *Natural History Magazine*. (November)
16. Dahrendorf, Ralph. 1965. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, California: Stanford University Press. s.11-12, 43-60.
17. Davis, Eric. 1991. "Theorizing Statecraft and Social Change in Arab Oil Producing Countries". Eric Davis ve Nicholas Gavrielides. *Statecraft in the Middle East; Oil, Historical Memory and Popular Culture*. Gainesville: Florida International University Press. s.2-32.
18. Dinçkol, Abdullah. 2001. *Sosyolojiye Giriş*. İstanbul: Der Yay. s.188-189.
19. Dönmezer, Sulhi. 1978. *Sosyoloji*. İstanbul: İITIA Nihat Sayar Yardım Vakfı Yayını. s.6, 317.
20. Durkheim, Emile. 1949. *The Division of Labor in Society*. çev. George Simpson. New York: The Free Press of Glencoe. s.62.
21. Eisenstadt, S.N.. 1977. "Patterns of Stratification in the Middle East in a Comparative Framework". C.A.O. Van Nieuwenhuijze. *Commoners, Climbers and Notables; A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East*. Leiden: E.J. Brill. s.1-89.
22. Ersin, Nihat. 2003. *Ortadoğu Savaşlarında Perde Arkası*. İstanbul: Gündem. s.13.
23. Europa. 1973/74. *The Middle East and North Africa 1973/74*. London: Europa Publications Limited. s.75.
24. Fandy, Mamoun. 1999. *Saudi Arabia and the Politics of Dissent*. New York: St. Martin's Press. s.32-33.
25. Farsoun, Samih K.. 1997. "Class Structure and Social Change in the Arab World". Nicholas S. Hopkins ve Saadeddin Ibrahim. *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*. Cairo: The American University in Cairo Press. s.32.
26. Al-Farsy, Fouad. 1986. *Saudi Arabia: A Case Study in Development*. Great Britain: Redwood Burn Ltd. s.136-171, 206-211.
27. Al-Farsy, Fouad. 1990. *Modernity and Tradition: The Saudi Equation*. London&NY: Kegan Paul International. s.40-50, 96-143, 200-272.
28. Findlay, Allan M.. 1994. *The Arab World*. New York: Routledge Press. s.70-100.
29. Food and Agricultural Organization of the United Nations. 1953. *Expanded Technical Assistance Program: Report to the Government of Saudi Arabia on Agricultural Development*. Report no:76. Rome.

30. Gezgin, M. Fikret. 1997. *Sosyal Yapı Açısından, Genel Sosyoloji-Köy Sosyolojisi İlişkileri*. İstanbul: İÜ İktisat Fak. s.19-23.
31. Giddens, Anthony. 2000. *Sociology*. Great Britain: Polity. s.6, 243.
32. Ginsberg, M.. 1956. "Factors in Social Change". *Third World Congress of Sociology*. London: International Sociological Association. Vol I. s.10
33. Al-Gosaibi, Ghazi. 1980. "Saudi Development- a Unique Experiment". *Middle East Business Exchange*. (June). s.37.
34. Gramsci, Antonio. 1971. *Selection from the Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart. s.137.
35. Greogory Gause, F.. 1994. *Oil Monarchies, Domestic&Security Challenges in the Arab Gulf States*. New York: Council on Foreign Relations Press. s.50.
36. Habib, John S.. 1978. *Ibn Saud's Warriors of Islam: the Ikhwan of Najd and Their Role in the Creation of the Saudi Kingdom 1910-1930*. Leiden: J.S. Brill. s.222.
37. Haldun, İbn. 1982. *Mukaddime I.* haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları. s.509.
38. Halliday, Fred. 1984. *Labour Migration in the Middle East*. MERIP Reports. no.59. s.12.
39. Halpern, Manfred. 1965. *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*. New Jersey: Princeton University Press. s.41-59, 69-74.
40. Haris, Marvin. 1968. *The Rise of Anthropological Theory*. New York: Thomas Y. Crowell Co. s.475-76.
41. Hasan, Omar. 2003. "Three Million Expats Face the Axe in Saudi Arabia". *Agence France Presse*. February 4.
42. Haviland, William A.. 2002. *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kaknüs. s.356.
43. Hudson, Michael. 1977. *Arab Politics: The search for Legitimacy*. New Haven: Yale University Press. s.165-229.
44. IMF. 1997. *World Economic Outlook*. Washington DC: IMF. (October).
45. Islami, Riza S. ve Rotsam Merhaban Kavoussi. 1984. *The Political Economy of Saudi Arabia*. Seattle: University of Washington Press. s.44-56.
46. Ibrahim, Saad Edin. 1982. *The New Arab Social Order: A Study of the Social Impact of Oil Wealth*. USA: Westview Press. s.5-12, 95-118, 149-154.
47. Kapani, Münci. 1978. *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi. s.79.
48. Kawach, Nadim. 2003. "Saudis Need to Adopt More Reforms to Spur Growth". *Gulf News*. (17 August)

49. Kıray, Mübeccel. 1982. *Toplumbilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi. s.6, 21.
50. Kinsawi, M.M.. 1981. "Attitude of Students and Fathers Towards Vocational Education in Economic Development in Saudi Arabia". University of Colorado at Boulder. Yayınlanmamış doktora tezi. s. 9-10.
51. Kingdom of Saudi Arabia, Central Planning Organization, Ministry of Education, Statistics Research and Educational Documents Unit (Statistical Unit). 1971-74. *Educational Statistics Yearbook*. 5th issue. s.288-289.
52. Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Foreign Information. 1994. *Saudi Arabia Landmarks of Progress*. s. 83-124.
53. Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Planning. 1990-1995. *Fifth Development Plan*. Human Resources Development.
54. Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Planning, *Achievements of the Five Year Plans*, 1970-1989.
55. Kongar, Emre. 2004. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 10.basım. s. 23-35, 99-286.
56. Lackner, Helen. 1978. *A House Built On Sand: A Political Economy of Saudi Arabia*. London: Ithaca Press. s.74.
57. Lange, Oskar. 1965. *Ekonomi Politik*. çev. Muvaffak Şeref. İstanbul: Ataç Kitabevi. cilt I. s.37-53
58. Lerner, Daniel. 1964. *The Passing of Traditional Society*. New York: The Free Press of Glencoe. s.61-63.
59. Long, David E.. 1997. *The Kingdom of Arabia*. Gainesville: University Press of Florida. s. 58-93.
60. Looney, Robert. 2004. "Saudization: A Useful Tool in the Kingdom's Battle Against Unemployment?". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*. Vol. xxvii. no:3. Villanova, PA: Villanova University Graphic Services. (Spring). s. 13-28.
61. .Looney, Robert. 2004. "Can Saudi Arabia Reform its Economy in Time to Head off Disaster?". *Strategic Insights*. California: Center for Contemporary Conflict. World Wide Web: URL.www.ccc.nps.navy.mil/si/2004/oct/khanOct04.asp.
62. Looney, Robert. 2003. "The Gulf Cooperation council's Cautious Approach to Economic Integration". *Journal of Economic Cooperation*. California: Center for Contemporary Conflict.(1January).WorldWideWeb:URL.www.ccc.nps.navy.mil/si/2004/oct/khanOct04.asp.

63. Looney, Robert. 1994. *Manpower Policies and Development in the Persian Gulf Region*. Prueger, Westport: Conn. s.122.
64. Maciver, R.M. ve H. Charles Page. 1971. *Cemiyet*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s.14.
65. Marx, Karl ve Friederick Engels. 1973. "Feuerbach. Oppositin of the Materialistic and Idealistic Outlook". Karl Marx ve Frederick Engels. *Selected Works I*. Moscow: Progress Publishers. s.62.
66. Marx, Karl. 1904. *Critique of Political Economy. Preface*. çev. N.L. Stone. Chicago: Charles H. Kerr & Company. s.11.
67. Merton, Robert. 1964. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press of Glencoe. s.51.
68. Mills, C. Wright. 1957. "The Power Elite: Military, Economic and Political". Arthur Kornhauser. *Problems of Power in American Democracy*. Detroit: Wayne State University Press. s.167.
69. Ministry of Labor and Social Affairs. 1981. *Changes in Urban, Rural and Bedouin Communities*. Vol. 4. *Rural Report.*, s.61,51, 209, 217, 219.
70. Moore, Wilbert E.. 1968. " Social Change". David L. Sills. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Macmillan Co. vol.14. s.366.
71. Al-Najjar, Muhammad Rajab. 1991. "Contemporary Trends in the Study of Folklore in the Arab Gulf States". Eric Davis ve Nicholas Gavrielides. *Statecraft in the Middle East; Oil, Historical Memory and Popular Culture*. Gainesville: Florida International University Press. s.176-187.
72. Noreng, Oynstein. 1998. *Petrol ve İslam*. çev. Dilek Başak. İstanbul: Sabah Kitap. s.227.
73. *Oil and Gas Journal*. 1999. United States. (1 January).
74. *Okaz*. 1989. Saudi Arabia. (22 June)
75. OPEC. 1994-1996. *Annual Statistical Bulletin*.
76. Ottaway, David B. 1984. Washington Post. Washington. (27 November) s.23-24.
77. Parsons, Talcott. 1964. *Essays in Sociological Theory*. New York: The Free Press of Glencoe. s.230.
78. Peterson, Erik R. 1977. "Tribal Components in the Development of Modern States". *Middle East Journal*. Vol.31. Middle East Institute, Washington:Westview Press. s.306-7.

79. Richards, Alan. 1994. "Oil Wealth in the Arab World: Whence, to Whom, and Whither?". Dan Tschirgi. *The Arab World Today*. USA: Lynne Rienner Publishers. s.72-73.
80. Al-Rawaf, O. Y.. 1981. "The Concept of the Five Crisis in Political Development: Relevance to the Kingdom of Saudi Arabia". Duke University. Yayınlanmamış doktora tezi. s.329.
81. Rivlin, Paul. 1997. "Economic Developments in teh GCC States since 1990". Bruce Maddy/Weitzman. *The Middle East Journal*. Washington DC: Westview Press. s.211-221.
82. Rivlin, Paul. 1999. "Economic Developments in the Middle East and North Africa, 1999". Bruce Maddy/Weitzman. *The Middle East Journal*. vol:xxiii. Washington DC: Westview Press. s.141-143, 520.
83. Rivlin, Paul. 2000. "Economic Developments in the Middle East and North Africa". Bruce Maddy/Weitzman. *The Middle East Journal*,vol.xxiv. Washington D.C.: Westview Press. s. 127-138, 499, 501.
84. Sencer, Muzaffer. 1974. *Sosyal Sınıflar(Kriteler ve Göstergeler)*. İstanbul: Gözlem Yay. s.119.
85. Serageldin, I.. 1983. *Manpower and International Labour Migration in the Middle East and North Africa*. Oxford: Oxford University Press. s.48.
86. Shaker, F.A.. 1972. "Modernization of the Developing Nations. The Case of Saudi Arabia". Purdue University. Yayınlanmamış doktora tezi. s.169.
87. Simmons, Matthew R.. 2005. *Twilight in the Desert: The Coming Saudi Oil Shock and the World Economy*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. s.26-31, 60-66.
88. Smelser, Neil J.. 1964. "Toward A Theory of Modernization". Amitai Etzioni ve Eva Etzioni. *Social Change*. New York: Basic Boks, Inc. Publishers. s.258-272
89. Smith, Grant. 2002. "Saudization: Development and Expectations Management". *Saudi American Forum*. (31 October).
90. *South*. 1989. October. Saudi Arabia.
91. Spencer, Herbert. 1947. *İlk Prensipler*. çev. Semlin Evrim. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı. cilt II. s.103-104.
92. *Middle East Economic Digest*. 1995. "Taxing Times for the Saudi Economy". (13 January). s.30.
93. *The Middle East Monitor* 1979. Vol.IX. No:22. (1 December).
94. *The Economist*. 1986. London. (12 February).

95. Tolan, Barlas. 1991. *Toplum Bilimlerine Giriş, Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*. Ankara: Adım Yayınları. 3. Baskı. s.193, 281.
96. Toennies, Ferdinand. 1957. *Community and Society*. çev. Charles P. Loomis. East Lansing, Michigan: Michigan State University Press.
97. Udy Jr, Stanley H.. 1968. "Social Structural Analysis". David L. Sills. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Macmillan Co. vol.14. s.489.
98. UNDP. 1992-1995. *Human Development Report*.
99. UN Economic Commission for West Asia-League of Arab States. 1980. *Statistical Indicators of the Arab World for the Period 1970-78*. s.9-14.
100. Vassiliev, Alexei. 2000. *The History of Saudi Arabia*. London: New York University Press. s. 257-304, 400-464.
101. Vicker, Ray. 1974. *The Kingdom of Oil, The Middle East: Its People and Its Power*. New York: Charles Scribner's Sons. s.117.
102. Weber, Max. 1946. *Essays in Sociology*. çev. H.H.Gerth ve C. Wright Mills. Oxford: Oxford University Press Inc. s. 180,82.
103. Wilson, Peter W. ve Douglas F. Graham. 1994. *Saudi Arabia, The Coming Storm*. New York: M.E. Sharpe Inc. s.71, 235-236.
104. World Bank. 1995. *World Development Report* .
105. www.countrystudies.us/saudi-arabia/20.htm-10k
106. www.saudinf.com/main/c520.htm.
107. www.saudinf.com/main/010.htm.
108. www.sinema.hurriyet.com.tr/news.aspx?newsid=4126603 - 42k - 20 Nisan 2006 –
109. www.bbc.co.uk/turkish/pressreview/story/2005/02/050210_pressreview.shtml
110. Al-Yassini, Ayman. 1986. "Islamic Revival and National Development in the Arab World". *Journal of Asian and African Studies* 21. (January-April) s.104-121.